



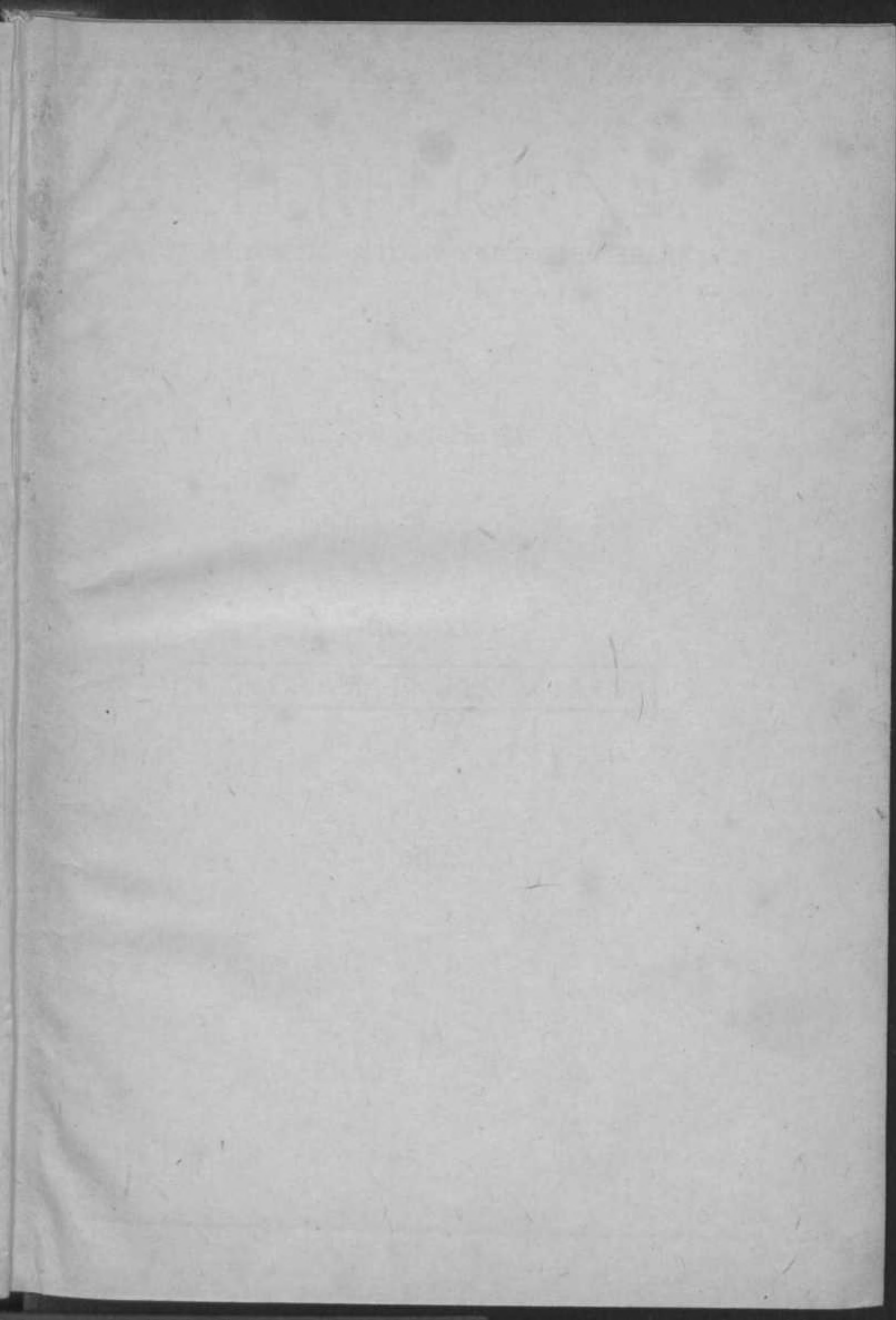
DISPEREERT NIET

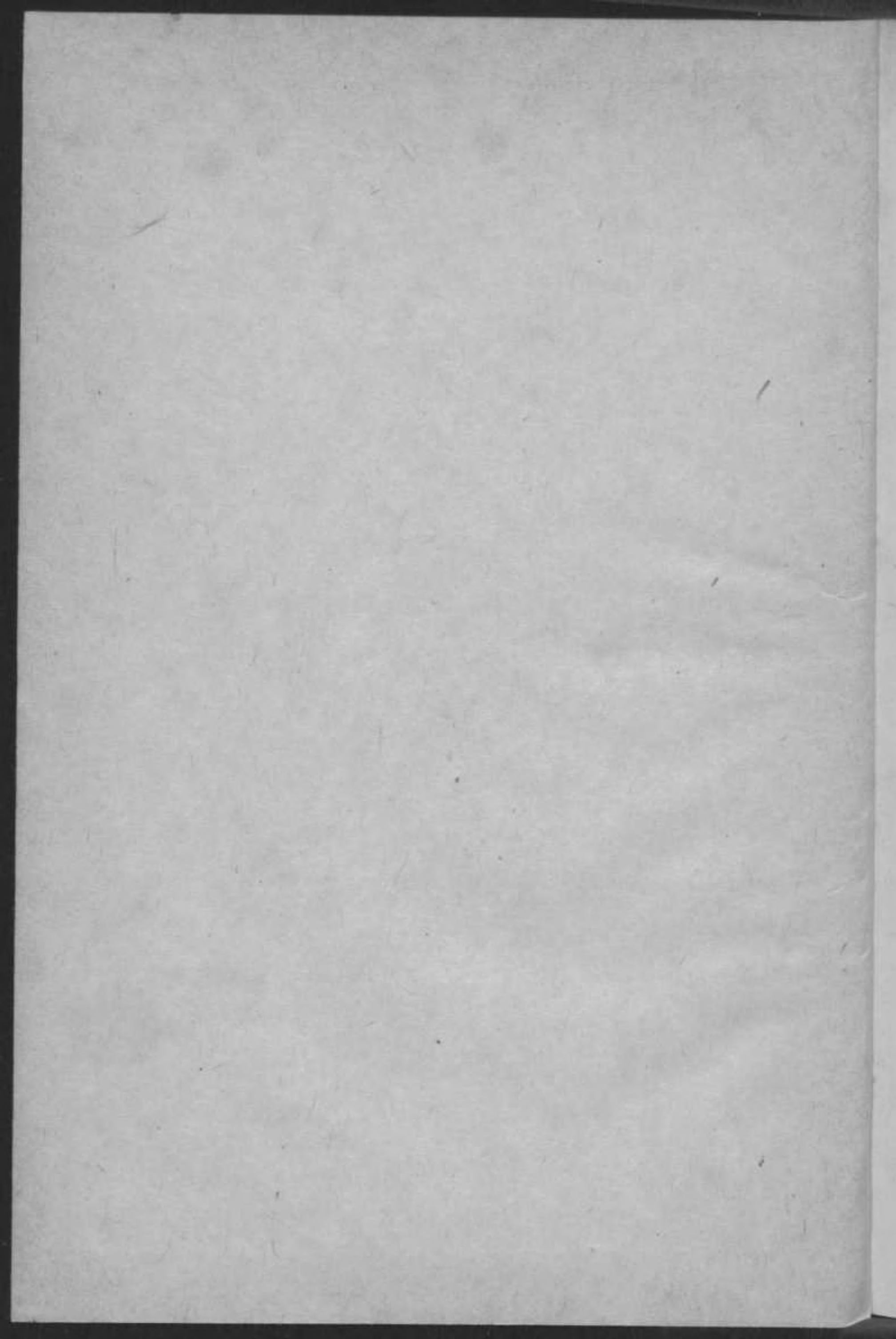
J. N.

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK



2462 6837





9914
G
18

„DISPEREERT NIET”

TWINTIG EEUWEN HISTORIE VAN DE NEDERLANDEN

DOOR

A. ALGRA EN H. ALGRA



DEEL XI

EXPLOITATIE EN EERESCHULD

1e DRUK

T. W E V E R — 1946 — F R A N E K E R



HOOFDSTUK I.

HET MOEILIJKE BEGIN.

Het driemanschap. Den 19den Augustus 1816 werd de Nederlandsche vlag te Batavia geheschen. Het Engelsche tusschenbestuur nam een einde. Maar met het vertrek van den Britschen Luitenant-Gouverneur Fendall waren de werkzaamheden van de drie commissarissen-generaal, Elout, Buyskes en Van der Capellen, niet afgelopen. Integendeel, hun eigenlijke taak ving toen eerst aan. Zij moesten het bestuur in het herkrege gebied organiseeren, de koloniale machine weer op gang brengen. En dat viel niet mee. Gebrek aan troepen en schepen waren oorzaak, dat het gezag in de buitengewesten eerst drie jaren na de aankomst van het driemanschap kon worden hersteld en dan vaak ook nog maar nominaal. Geld was den drie heeren ook niet ruim toegemeten. Meermalen moest in den beginne geleend worden bij.... de Engelschen en dat geschiedde natuurlijk niet zonder „eenige” rente. Het prestige van den Nederlander was door de capitulatie van 1811 niet weinig geschokt en dat was mede oorzaak, dat in verschillende streken de gehoorzaamheid, aan den nieuwen soeverein verschuldigd, niet immer betoond werd. De eerste jaren zijn dan ook gekenmerkt door verschillende woelingen en strafexpedities. In 1817 brak op de Amboneilanden reeds een opstand uit, denzelfden dag, dat de Engelschen dat gebied verlieten. De kleine Nederlandsche bezetting werd verslagen en het was noodig, dat Buyskes zelf uit Batavia kwam met versterkingen, om aan den opstand een eind te maken. Maar ook op Celebes, op Suma-

tra en hier en daar op Java giste het, zoodat voortdurend groote waakzaamheid moest worden betracht.

En dan waren er de strubbelingen met de Engelschen. Het tractaat van Londen, dat de teruggave regelde, was overhaast gesloten, terwijl de onderhandelaars geen koloniale specialiteiten waren. Vandaar, dat meer dan een punt vaag was en door nieuwe overeenkomsten moest worden uitgelegd. Dit gaf aanleiding tot tal van geschillen, vooral toen Raffles in 1817 naar Indië terugkeerde en als Gouverneur van Benkoelen den Nederlanders op alle mogelijke manieren den voet dwars zette.

Raffles. Hij kon het maar niet verkroppen, dat Londen het rijke Java had teruggegeven. En al viel daar niets meer aan te veranderen, hij wou toch zooveel mogelijk van den Archipel onder Britsche vlag houden. Twee zaken lagen hem bijzonder na aan het hart: het beheerschen van de toegangswegen naar Indië en de heerschappij over Sumatra.

Die toegangswegen waren Straat Soenda en Straat Malakka. Hij begon dan ook direct na zijn terugkeer maatregelen te nemen, om dit doel te bereiken. Zonder eenigen rechtsgrond bezette hij de kusten van de Semangkabaai in Zuid-Sumatra en liet er de Engelsche vlag hijschen. Natuurlijk gingen de commissarissen-generaal met deze handelwijze niet accoord en protesteerden heftig te Calcutta. En met succes. De Engelsche gouverneur keurde de eigenmachtige daad van Raffles af en beval hem het geoccupeerde gebied te ontruimen. Straat Soenda bleef in handen van de Nederlanders.

Gelukkiger was hij met de andere poort. Ten Zuiden van het schiereiland Malakka lag een schijnbaar onbetee-kenend eilandje: Singapore. Het behoorde bij het rijkje van den sultan van Djohor, een leenman van het Nederlandsche gouvernement. Maar Raffles erkende plotseling een broeder van den sultan als den wettigen vorst en wist voor die erkenning den afstand van Singapore te verkrij-

gen. Het was maar een eilandje met 150 bewoners, arme visschers. Maar het lag buitengewoon gunstig, had een goede reede en kon als sleutel van straat Malakka dienst doen.

De Indische regeering zag dan ook heel goed het gewicht van deze bezetting in. Van der Capellen was alleen overgebleven. De beide andere commissarissen-generaal waren eenige dagen tevoren vertrokken. Door tegenwind opgehouden in Straat Soenda, waren zij echter nog te bereiken en Van der Capellen achtte de zaak belangrijk genoeg, om zijn collega's na te reizen, om over deze coup te spreken. Gewelddadig optreden achtten zij niet raadzaam. De zaak zou aan de regeering in het Moederland worden voorgelegd, terwijl tevens te Calcutta een protest tegen dit eigengereide handelen van Raffles zou worden ingediend. Deze maal had dit echter geen succes. De regeering te Calcutta hield haar ijverigen agent de hand boven het hoofd en *Singapore bleef Engelsch*. In 1824 moest Nederland zijn verzet tegen de occupatie opgeven, zooals we nog nader zullen zien.

Thans is het een wereldstad, de groote stapelplaats van het Oosten, de militaire basis van Engeland in de Indische en Chineesche wateren. De daad van 1819 is Raffles' meesterschot geweest.

Maar ook op Sumatra werkte hij de Nederlanders zooveel mogelijk tegen. Met Atjeh werd een verdrag gesloten, waarbij alleen aan de Engelschen toegestaan werd, in dit sultanaat een kantoor te openen. Met de teruggave van Padang werd getreuzeld. Toen de Nederlandsche ambtenaar, met de overname van het bestuur belast, arriveerde, eischte Raffles betaling van alle onkosten, die zijn compagnie in deze streken sedert 1795 had gemaakt en toen dit geweigerd werd, kon Du Puy onverrichterzake terugkeeren. Eerst na een uitdrukkelijken last uit Calcutta gaf Raffles toe.

Niet altijd echter bleef het bij protesten. Te Palembang traden de Nederlanders krachtiger op. Toen Mr. Muntinghe in die stad was, om een overeenkomst met den sultan te sluiten, verschenen plotseling Engelsche soldaten uit Ben-

koelen en heschen de Britsche vlag op het paleis van den vorst. Daarmee stond de sultan onder bescherming en voogdij van Raffles. Maar Muntinghe stoorde zich niet aan die symbolische daad. Hij liet eenvoudig de Engelsche officieren en hun manschappen gevangen nemen en via Batavia naar Benkoelen terugzenden! Raffles probeerde het niet weer.

Het Londensche tractaat. Het bleek uit al die strubbelingen wel, dat een definitieve regeling van de hangende geschillen hoog noodig was. In 1820 werden daartoe al onderhandelingen geopend, maar zij mislukten. In 1824 was men van beide zijden iets toeschietelijker en den 17den Maart van dat jaar kon het tractaat van Londen worden geteekend. Enkele belangrijke bepalingen daaruit geven we hier weer.

1. Nederland staat alle bezittingen, die het nog heeft in Voor-Indië en op Malakka — op het Aziatisch continent dus — aan Engeland af.

2. Engeland daarentegen geeft aan Nederland zijn bezittingen op Sumatra en ziet af van alle aanspraken op het eiland Billiton.

3. De Nederlandsche regeering ziet af van alle vertoogen tegen het bezetten van Singapore door de onderdanen van Z. M. den koning van Groot-Brittannië.

4. De Engelsche regeering belooft, dat er geen verdragen zullen worden gesloten met de vorsten van de eilanden ten Zuiden van Singapore. Hetzelfde geldt voor Sumatra. In deze gebieden zullen zij geen kantoren openen.

5. De zeeroof zal zooveel mogelijk worden tegengegaan.

6. De door beide landen afgestane gebieden zullen nimmer aan een derde mogendheid mogen worden afgestaan. Ingeval van vrijwillige verlating zullen zij automatisch aan de andere partij vervallen.

7. De Engelschen en Nederlanders krijgen vrijheid van vestiging en handel in elkaars koloniën op den voet van meestbegunstigde natie. Alleen in de Molukken mag het

Nederlandsche gouvernement het specerijenmonopolie voorloopig handhaven.

De invoerrechten door de Engelschen in de Nederlandsche koloniën te betalen mogen hoogstens het dubbele bedragen van wat de Nederlanders moeten betalen. In omgekeerden zin geldt hetzelfde voor de Engelsche koloniën.

8. Alle vorderingen van Engeland wegens kosten gemaakt tijdens het tusschenbestuur worden afgekocht voor 100000 pond sterling.

Eén punt was zeer eigenaardig. We zagen, dat Raffles met den sultan van Atjeh een verdrag had gesloten. Door het Londensch tractaat werd dit opgeheven, daar Engeland alle aanspraken op Sumatra opgaf. In een afzonderlijke nota beloofde de Nederlandsche regeering, dat zij de onafhankelijkheid van Atjeh zou eerbiedigen, maar er tevens voor zou zorgen, dat zeevaarder en handelaar er bestendige veiligheid genoten, „welke er niet schijnt te kunnen bestaan, dan door gematigde uitoefening van Europeeschen invloed.” Nederland kreeg dus de taak van politieagent, maar het beloofde tevens den dief niet te zullen arresteerren, maar in volle vrijheid te laten rondloopen. De heele bepaling was dan ook groote dwaasheid en de Atjehsche zeeroover lachte dan ook wat om de bestendige veiligheid en de gematigde uitoefening van Europeeschen invloed. Hij zette zijn handwerk voort en verkocht zijn geroofde producten te Singapore. Eerst in 1872 is deze bepaling veranderd en liet Engeland Nederland de vrijc hand op Sumatra. Het volgende jaar brak toen de Atjehoorlog uit.

Het regeeringsreglement. Het driemanschap had tot voornaamste taak het ontwerpen van een regeeringsreglement, een soort grondwet voor Indië. In verschillende opzichten was reeds voorbereidend werk verricht door Daendels en Raffles, maar het geheele bestuur en administratie werden thans in één wetboek op samenhangende wijze geregeld: de positie van den Gouverneur-Generaal, de bevoegdheden van den Raad van Indië, de rangen en autori-

teit van de Nederlandsche en Inlandsche bestuursambtenaren, financiën, rechtspraak, onderwijs, godsdienst en agrarische zaken.

Over het algemeen kan men zeggen, dat het in vrijzinnigen geest was opgesteld. Dat was vooral te danken aan Elout, die afkeerig was van het stelsel van monopolie en dwang, dat een paar eeuwen bestaan had. Den 22sten December 1818 werd het afgekondigd en een maand later vertrokken Elout en Buyskes naar het vaderland. De eerste werd er minister van marine en koloniën en behield dus invloed op den gang van zaken in Indië.

Van der Capellen. De derde commissaris-generaal, Van der Capellen, bleef op Java en werd de eerste Landvoogd van Indië onder het Koninkrijk. Zijn bestuursperiode is echter allerm minst gelukkig geweest.

Financiëel werd het tijdens hem een groote janboel. De begrootingen werden gemaakt, als het jaar zoowat om was. Afrekeningen hadden jaren te laat plaats. De Gouverneur-Generaal meende, dat er een batig saldo was en er waren groote tekorten. Dan werd er maar papier uitgegeven. Drukken is nu eenmaal gemakkelijk. Of Van der Capellen leende. Hoeveer hij in dit opzicht ging, blijkt wel uit een transactie met een Engelsch bankiershuis te Calcutta. Dit verschafte hem f 20 millioen tegen 9 %. Als onderpand stelde Van der Capellen de inkomsten, *territoriale bezittingen*, roerende en onroerende goederen van den Koning en de Hooze Regeering! Wel heel erg middeleeuwsch. Geen wonder dan ook, dat de Koning deze daad desavoueerde. Ook bij andere firma's leende Van der Capellen maar raak. Wezen leden van den Raad van Indië op het onhoudbare van dien toestand, dan werd de Landvoogd boos. „Hij had het land aan financiële besprekingen en werd er door geprikkeld.” (Stapel)

In agrarische zaken hield Van der Capellen zich absoluut niet aan het Regeeringsreglement. Dat was in dit opzicht heel liberaal en legde aan vestiging van particuliere bedrij-

ven en landbouwondernemingen niets in den weg. Toen echter Buyskes en Elout vertrokken waren, keerde Van der Capellen steeds meer naar het oude Compagnies-systeem terug. Hij belemmerde op alle mogelijke manieren den particulier, om gronden te verkrijgen voor cultures in het groot. Residenties als de Preanger mochten slechts met zijn bijzonder verlof worden bezocht door Europeanen. Aan de oprichting van pakhuizen en kantoren werden zulke bepalingen verbonden, dat het vrijwel ondoenlijk was. Bovendien moest men zich onderwerpen *aan alle in de toekomst te maken regelingen*. Op die wijze was natuurlijk elke ondernemer schuw, om iets te beginnen.

Van der Capellen achtte den particulieren ondernemer gelijk te staan met een parasiet en zijn maatregelen bedoelden dan ook de bescherming van den Javaan. Hij zag echter niet in, dat de Inlander bij toevloeden van kapitaal en ontginning van woeste gronden groot profijt zou hebben. Op het noodlottige verbod van landverhuringen in de Vorstenlanden komen wij in het volgende hoofdstuk terug. Het is een van de oorzaken van den bloedigen oorlog op Java tusschen 1825 en 1830 geweest.

Daarbij kwam nog, dat de koloniën niet het voordeel opleverden, dat men er van verwacht had. De Engelsche handelshuizen hielden grooten invloed. Van de schepen, die de havens van Java binnenvielen, was slechts de kleinste helft uit Nederland afkomstig.

De invoer was voor verreweg het grootste gedeelte in handen der Engelschen. Zij leverden de goedkoope katoentjes, waaraan groote behoefte was. Zoo hadden zij heen én terug een voordeelige vracht, terwijl onze schepen op de heenreis dikwijls zoo goed als geen lading hadden. Wel werd in 1824 de Nederlandsche-Handelmaatschappij opgericht maar veel verbetering bracht zij aanvankelijk niet in den toestand, zooals in hoofdstuk III nader zal blijken. Van der Capellen kon men hiervan de schuld niet geven, maar het kwam zijn beoordeeling toch niet ten goede, temeer toen hij tegen de uitdrukkelijke bevelen van den

Koning in, de gouvernementsvrachten niet alle aan de schepen van de N.H.M. meegaf. Ook andere opdrachten van minister en oud-collega Elout sloeg hij in den wind.

Voeg daarbij nog de twee oorlogen, die tijdens zijn bewind uitbraken, dan behoeft het ons niet te verbazen, dat de Koning hem ongevraagd „verlof” gaf zijn functie neer te leggen, wat hij den 1sten Januari 1826 deed. Hij droeg de Indische bevolking een warm hart toe, maar hij was ten eenenmale ongeschikt, om de man te zijn voor het „moeilijke begin.”

Zijn opvolger, De Kock, had tot taak op twee fronten oorlog te voeren. Naast of liever boven zich kreeg hij een commissaris-generaal, den Belgischen edelman Du Bus de Gisingnies. Deze is de eenige Zuid-Nederlander geweest, die een dergelijke hooge functie in Indië heeft bekleed. Zijn opdracht luidde onder meer: bezuinigen! Maar de eerste jaren is daar niet van gekomen, moest men integendeel telkens opnieuw leenen, omdat de oorlogen op Java en Sumatra schatten verslonden. Over dien strijd moeten wij het thans eerst hebben.

HOOFDSTUK II.

TWEE BLOEDIGE OORLOGEN.

Hervormers. Aan de Westkust van Midden-Sumatra wonen de Menangkabauers. Het is in sommige opzichten een merkwaardige volksstam. Er heerscht n.l. een gebruik, dat men zelden aantreft: *het matriarchaat*. Dat wil zeggen, dat de man niet het hoofd van het gezin is. Hij blijft, wanneer hij huwt, behooren tot zijn eigen familie. Zijn kinderen behooren aan zijn *vrouw*, erven van haar en niet van hun vader. De vrouw blijft in haar familie en bestuurt met hulp van een mannelijken bloedverwant het „gezin.” De „man en vader” is een vreemdeling en bijwoner, die zijn vrouw en kinderen eens komt bezoeken. Misschien is hij op zijn beurt weer voogd in het gezin van een zijner vrouwelijke bloedverwanten, wier kinderen zijn erfgenamen zijn. „Zijn eigen kinderen noemen zelfs den naam van hun vader niet, dit is niet gebruikelijk. En als hij 's avonds zijn vrouw wil bezoeken in een der vele kamertjes, waarin een adathuis is verdeeld, dan zal hij beneden aan de trap even kuchen of op een andere wijze de aandacht trekken van den mamak (voogd); het ware zeer ongepast, indien hij maar zoo onverwacht bij zijn eigen vrouw kwam binnenvallen. Boven gekomen zal hij, als hij zijn manieren kent, nog even antichambreeren bij den mamak.” (Zentgraaf.)

In dit land met zijn prachtige natuur, zijn diepe ravijnen, zijn goudgele trapsgewijs klimmende sawahs en zijn spitse daken, wordt de Islam reeds eeuwen beleden. Maar in vele opzichten is de adat in strijd met de leer van den profeet, inzonderheid het matriarchaat.

Dat zagen enkele pelgrims, die in het begin van de vorige eeuw naar Mekka waren geweest, dan ook heel duidelijk in. In Arabië was in die dagen de secte van de Wahabieten aan het roer, die den zuiveren Islam predikten en den strijd aanbonden tegen alle bijgeloof en zondige gebruiken.

De teruggekeerde hadji's deden hetzelfde in hun geboorteland. Zij keerden zich tegen de volkszonden als dobbelen, opium schuiven en het bijwonen van hanengevechten. Zij veroordeelden de kleederdracht van de vrouw en eischten, dat zij voortaan gesluierd zou gaan. Zij verzetten zich zelfs tegen het gebruik van tabak. Maar het ingrijpendste was hun poging, om het matriarchaat op te heffen en het gezinsleven en erfrecht te regelen naar de voorschriften van den Koran. Het ei is van de kip en niet van den haan, zegt de Menangkabauer, maar de Profeet houdt het vaderlijk gezag hoog.

Door hun kleederdracht onderscheidden deze hervormers zich van de overige bevolking. Zij liepen in het wit en kregen daarom den naam van orang-poetih.¹⁾ Meestal zijn ze echter met hun aanhang aangeduid door den naam Padri's, dat door sommigen wordt afgeleid van het Portugeesche woord padre (priester), maar door anderen in verband wordt gebracht met de plaats Pedir, de haven aan de Oostkust, die gewoonlijk als uitgangspunt van de pelgrimstochten dienst deed.

De pelgrims hadden als centrum van hun actie de plaats Bondjol, waar zij onder leiding van Toewangkoe Imam het hervormingswerk begonnen. Dat was hun goed recht. Maar zij gingen daarbij maar al te vaak te werk op de wijze van Karel den Groote. Het zwaard werd gebruikt in dienst van de pogingen tot bekeering. De aanhangers van de oude gebruiken kwamen steeds meer in het nauw. De hoofden werden verdreven en door toewankoe's (godsdiensleeraars) vervangen, de vorst met een aantal zijner verwanten vermoord.

¹⁾ Witte mannen.

De adatpartij wendde zich tot Raffles om hulp, maar deze voelde er weinig voor, zijn handen in dit wespennest te steken. Toen het Nederlandsche gezag te Padang werd hersteld in 1818, verzochten de volkshoofden de nieuwe regeering om bijstand. Ook deze aarzelde. Maar daar het bleek, dat bij weigering opnieuw de hulp van de Engelschen zou worden gevraagd, die daar nú *wel* toe genegen waren, besloot het gouvernement in te grijpen. De Menangkabausche hoofden droegen de souvereiniteit over hun gebied aan het gouvernement over en dit zond troepen, om tegen de Padri's op te treden.

De oorlog. Zoo ving de oorlog aan, die een kleine twintig jaar zou duren. Maar we wezen er reeds op, hoe het Gouvernement de eerste jaren na de teruggave over veel te weinig troepen beschikte. Tegenover een macht van 20 tot 25 duizend Padri's kon Overste Raaff slechts 494 man stellen. Wel beloofden de Menangkabausche hoofden hulptrouwen, maar die waren eigenlijk alleen maar geschikt om na een overwinning te plunderen. Er werden successen geboekt, maar de geringe macht was bijlange niet voldoende, om het veroverde gebied te bezetten en te voorkomen, dat de Padri's telkens opnieuw de posten der onzen aanvielen. Een staaltje van de moeilijke positie van de kleine groepjes, die zich hier en daar in de versterkingen ophiielden, moge dit illustreeren.

In Aier Bangis lagen 28 manschappen onder bevel van een sergeant. Deze post werd door zeeroovers aangevallen. Tegelijkertijd daagden 3000 Padri's op. De commandant van het fortje sneuvelde reeds bij den aanvang van het gevecht, waarop een gemeen soldaat, A. Bernard, het bevel op zich nam. Vier dagen en vier nachten duurde de ongelijke strijd. Twee derde deel van de bezetting was gesneuveld of gekwetst. Toen kwam er hulp opdagen. Een Boegineesche handelaar verjoeg met eenige gewapende prauwen de zeeroovers, waarop de Padri's eveneens retireer-

den. De post was ontzet. Bernard kreeg de militaire Willemssorde.

De kleine macht, waarover de commandant van de Nederlandsche troepen beschikte, werd door den oorlog op Java (1825—1830) nog gehalveerd, waardoor men zich tot verdedigen moest bepalen. Gelukkig, dat in deze jaren oneenigheid tusschen de Padri's heerschte, zoodat van hun kant ook weinig activiteit werd betoond. Zelfs werd met een deel der gematigden van de priesterpartij vrede gesloten, zoodat het leek, dat de Padangsche landen tot rust zouden komen.

Hernieuwde strijd. Maar die hoop was vergeefs. Echt rustig werd het nimmer en in 1831 besloot daarom de regeering ook de detachementen ter Westkust te versterken. Overste Elout drong steeds dieper in de Padangsche bovenlanden door. Toewangkoe Imam verliet Bondjol en in September 1832 werd deze belangrijke sterkte door de Nederlandsche troepen bezet.

Het doel scheen bereikt. Maar nogmaals zouden de Padri's hun geluk beproeven. Zij maakten gebruik van de ontevredenheid, die er ook in de kringen van de adat-partij heerschte. De Nederlandsche troepen maakten zich meermalen aan ongeregeldheden schuldig en legden aan de bevolking zware lasten op, door haar te verplichten tot allerlei transportdiensten. En de Menangkabauer was nu eenmaal niet een vriend van werken. Ook Elout maakte verschillende fouten, door zich niet te houden aan de vrije keuze van hoofden en „het schielijk uitgevaardigde verbod van diep in het volksleven ingewortelde gebruiken, zooals het houden van hanengevechten.” En dit, terwijl de Gouverneur-Generaal een lang plakkaat liet afkondigen, waarin hij beloofde, dat het Gouvernement zich niet zou bemoeien met het verkiezen van hoofden, noch met de rechtspleging of eenige huishoudelijke aangelegenheid, terwijl hij tevens beloofde, geen belastingen te zullen invoeren.

Overal giste het. In het begin van 1833 werden kleine

afdeelingen soldaten aangevallen, wanneer zij zich van de eene plaats naar de andere begaven. Toewangkoe Imam verscheen weer op het tooneel en in Padang kreeg men de ontstellende tijding, dat het met zooveel moeite veroverde Bondjol door een groote macht Padri's werd belegerd. Met 112 man rukte Overste Vermeulen Krieger op, om de bedreigde post te ontzetten. Hij kwam te laat. Te Pisang vernam hij, dat het heele garnizoen van Bondjol was vermoord. Zelf raakte hij in de knel, want plotseling werd hij van alle kanten aangevallen. Het bleek, dat overal verraad heerschte.

Een glansrijke terugtocht. De Overste moest terugtrekken. Maar dat was gemakkelijker gezegd dan gedaan. Aan alle kanten was hij door een overmachtigen vijand omringd. Den heroïschen marsch van Pisang naar Boekit Koeri vonden wij aldus beschreven:

Een afstand van twaalf uren moest afgelegd worden, omringd door een moordzieken vijand, zonder op eenige hulp onderweg te kunnen rekenen. Klein was de voorhanden zijnde voorraad, welke onder de manschappen werd verdeeld. Den 12den Januari des morgens ten acht ure toog men op weg, langs een pad drie á vier voet breed, omringd door moerassige rijstvelden of door ravijnen of langs een weg door rotsklompen omgeven. Zoodra de Hollanders door den vijand ontdekt werden, was het woest geschreeuw der Padri's ijzingwekkend. Bedaardheid en zelfbeheersching waren onzerzijds onmisbaar. Door de officieren werden de manschappen met kalmte voorgegaan; zij moesten niet schieten, maar wegens het gering aantal patronen zuinig wezen. De vijand drong op. De Overste, op alles voorbedacht, ging bedaard voorwaarts en liet de brandals tot op 20 passen naderen. Toen was het: „halt, aan beide zijden front, chargeert!” De uitwerking van het vuur was ontzettend. De vijand week en de manschappen hadden gelegenheid, hunne geweren

opnieuw te laden; van deze zijde had men twee gekwetsten. Een bergpad moest beklommen worden, wolfskuilen en versperringen belemmerden het voortrukken en rondom was niets dan bosch en wildernis. Een krijgslist redde hier de wijkende bende. De paarden werden losgelaten, de pakkaadje werd weggeworpen. Terwijl de Padri's zich dien buit betwistten, gingen men voorwaarts, en won den tijd, om eenige versperringen op te ruimen. Men drong door het kreupelbosch; met onverschrokkenheid beantwoordde men het vuur der Padri's en bereikte eindelijk den top eener hoogte. Eenige rust en verkwikking was noodig. Evenwel was er weinig rijst en arak overig. De bezwaarlijke tocht werd hervat. Men stuitte op een rivier, welke doorwaadbaar werd bevonden. In de nabijheid van een kampong der VII loerah's was de aanval, welke men te doorstaan had, moorddadig. De zwaar gekwetsten — hoe smartelijk — smeekten hunne kameraden, om niet achtergelaten, maar afgemaakt te worden, teneinde niet in handen der wreede vijanden te vallen! De gewonden ondersteunden elkander zoo goed mogelijk, ook de gezonden waren door gemis aan rust en verkwikking nauwelijks in staat zich voort te slepen. Door moerassige rijstvelden ging het verder; meer en meer kruipend werd de tocht der afgematte krijgslieden. Tot nu toe was Overste Krieger de eenige gekwetste officier; hij was door een steen aan het heupbeen gewond. Nog één kampong van de VII loerahs moest men voorbij. Aldaar werd de troep door een algemeene losbranding begroet. Nochtans werd tot afscheid den vijand bij een grooten klipsteen in het schemerdonker door een tiental jagers eenige geweerschoten toegezonden. De Padri's stoven weer uiteen. Eenige rust was voor de uitgeputte manschappen onmisbaar. Toen het Agamsche district bereikt was, was men nog anderhalf uur van den post te Boekit Koeri. Die post werd door den Overste met zijn



Dr J. G. Scheurer.



Zendingskerkje van de Toradja's op Celebes.
(foto Kol. Instituut).



Hoofdingang van het Petronella-hospitaal te Djoeja.



Prot. Kerk Batavia-Centrum, de zgn. Willemkerk
(foto Kol. Instituut).

vier officieren en negen soldaten, allen uiterst afgemat, des nachts bereikt. Niemand was ongewond. Oogenblikkelijk werd een expeditie uitgezonden, om de overige manschappen te halen. Zij bereikten den volgenden morgen Boekit Koeri. Er waren 17 man gesneuveld en 54 gekwetst. Een en twintig uren had de tocht geduurd, vrijwel zonder voedsel en omringd door duizenden vijanden.

Ook andere posten moesten het ontgelden en de bezetting werd in de meeste gevallen gruwzaam vermoord. Zelfs het hospitaal te Tandjoeng Waringin werd niet gespaard. Een enkel fort wist zich te handhaven. Zoo werd Amerongen na een heldhaftige verdediging ontzet door den eersten luitenant Toontje Poland, den haast legendarischen figuur in de militaire geschiedenis in Indië, van wien het aantal anecdoten legio is.

Het einde. Nu was men weer even ver als voor 1831. Het baatte niet, dat de Gouverneur-Generaal zelf te Padang verscheen en een krijgsplan ontwierp. Bondjol kon niet heroverd worden. De pogingen, daartoe in 1835 en 1836 gedaan, liepen op een fiasco uit.

Krachtiger optreden was noodig. De legercommandant Cochius kwam zelf van Java, om de leiding op zich te nemen. Hij zond Michiels met een goed uitgerust leger naar het centrum van het verzet en in Augustus 1837 rukte deze bekwame officier Bondjol binnen.

Nog was het doel niet bereikt. Toewangkoe Imam en de zijnen waren bijtijds gevlucht, maar na een rustelooze vervolging moesten zij zich overgeven. De hoofdleider der Padri's bracht het verdere van zijn leven op Ambon door.

De oorlog was ten einde. Michiels bleef tot 1849 op de Westkust en wist door een krachtig bestuur de orde te handhaven. De welvaart keerde in het zoo zeer geteisterde gebied terug. De Menangkabausche landen werden van de bloeiendste streken van den Archipel. De bevolking is er intellectueel.

Als er nog eens een Toewangkoe was, die probeerde heibel te maken, dan vond hij zijn mannetje in een ambtenaar als Peter de Bruin. Hij was niet bepaald geletterd, al is het onjuist, dat hij niet lezen of schrijven kon. Zentgraaff vertelt van hem:

Commandeur Api. „Hij bestuurde zijn ressorten met straffe hand, doch had een zacht hart. Als hij met een stel paarden „en flêche” reed, de zweep liet knallen en bulderend voortjoeg, verdween ook de brutaalste Menangkabauer. Maar hij raapte arme kinderen van den weg en voedde ze. Hij bouwde stevige steenen bruggen, duikers, den grooten pasar te Sidjoengdjoeng en heel wat meer.”

In 1841 brak nog eens een opstand in de Bovenlanden uit, welke ook naar Matoer oversloeg. De Bruin, gewaarschuwd, verwierp den raad, zich veilig te stellen in het fort, en ging naar zijn post: de controleurswoning. Hij achtte zich hiertoe verplicht „als hoofdamttenaar en hoofd van het gewest,” ondanks het gevaar, dat hij liep.

In zijn woning trof hij, met zijn personeel, allerlei maatregelen; straks zal blijken, welke. Des avonds kwamen de opstandelingen in massa aanzetten, voorafgegaan door den Toewangkoe en een aantal voorvechters; het hoofd stapte brutaal de voorgalerij binnen, en — hier volgt wat P. de Bruin volgens Wilsons boek zelf vertelde:

„Toen de Toewangkoe zich even omkeerde hief ik, met de snelheid van den bliksem mijn zwaren rotan op en deed dien met al de kracht, die ik bezat, en met zulk een geweld op zijn schedel nederdalen, dat hij, als van een onzichtbare hand ter neder geveld, ter aarde stortte. Op hetzelfde oogenblik sprongen mijn oppassers en bedienden uit de kamers. Eenige hunner legden de geweren op de buiten het huis staande voorvechters aan, anderen sleepten den Toewangkoe in een zijkamer en zetten zijn voeten in het blok, terwijl ik, een brandende lont in de hoog opgerichte hand houdende,

voor de deur sprong en met donderende stem uitriep: „Stilte, dat niemand zich verroere. De Toewangkoe is mijn gevangene. Zoodra één van ulieden nader treedt, steek ik deze brandende lont in het daar achter mij staande vaatje kruit en laat ik ulieden in de lucht vliegen. Gaat naar huis!”

Zij dropen af en de opstand te Matoer ging niet door....”

Mannen als Toontje Poland en Peter de Bruin en vele hunner „collega's” waren geen salonhelden, maar zij wisten, wat zij wilden. Het waren kerels!

Ontevredenheid. En nu de tweede bloedige oorlog. Hij heeft korter geduurd dan die op Sumatra's Westkust, maar hij was nog veel heviger. Wij bedoelen den *Java-oorlog*.

De bevolking, adel en vorsten op Midden-Java waren in de twintiger jaren van de vorige eeuw vrijwat ontstemd. En daar was reden voor. Allerlei kwesties gaven aanleiding tot dien wrevel, die tenslotte tot zulk een bloedige ontknoping leidde.

Daar was in de eerste plaats de kwestie van de pachtcontracten. We zagen reeds, dat Van der Capellen een groote tegenstander was van den particulieren Europeeschen ondernemer. Nu hadden zich in de Vorstenlanden verscheidene van deze „parasieten” (in de oogen van den Landvoogd) gevestigd. Dat kwam zoo: in deze streken heerschten vaak toestanden als bij ons in de Middeleeuwen. De sultan beloonde zijn getrouwen niet met een vast salaris, maar met grond. Zij kregen een stuk land in leen en ontvingen daarvan de vruchten, die anders de onderdaan aan zijn vorst verschuldigd was. Ook de heerendiensten, die anders voor den sultan werden verricht, kwamen nu den apanagehouder ten goede. Verschillende Europeesche ondernemers huurden nu van deze „leenmannen” de gronden en alle rechten, die deze op de bevolking bezaten. Zij begonnen er landbouw in het groot. Natuurlijk kon deze huur niet voor een korten termijn plaats hebben. Er moesten groote uitgaven gedaan worden voor de cultivee-

ring; de vruchten — koffie b.v. — konden eerst na enkele jaren worden geplukt. Zoo kwam het, dat deze contracten voor twintig of dertig jaar werden afgesloten. De grooten, die meestal in financiële moeilijkheden verkeerden, kregen reusachtige voorschotten, waardoor zij bevrijd werden van de woekeraars.

Ook de bevolking voer er over het algemeen wel bij, al zal elke landheer niet philanthropisch zijn aangelegd. In de oogen van Van der Capellen waren deze contracten een gruwel. Vooral, toen hij vernam, dat de koffieteelt met veel succes werd ingevoerd. Daardoor zou de gouvernementscultuur in de Preanger kunnen worden bedreigd. Tevens vreesde hij uitbuiting van den Inlander, al had deze het veel beter onder den nieuwen huurder dan onder den vroegeren apanagehouder.

In 1823 verbood de Landvoogd kort en bondig alle contracten op langen termijn, waardoor aan den Europeeschen ondernemer het bedrijf eenvoudig onmogelijk werd gemaakt. Maar niet alleen hij werd gedupeerd. De grooten moesten de voorschotten natuurlijk terugbetalen en konden het niet, omdat een groot deel reeds was verteerd. De bevolking moest door zwaardere lasten zorgen, dat hun heeren tot die teruggave in staat werden gesteld. Zoo bracht deze abrupte en ontactische maatregel veel ellende teweeg.

Dipo Negoro. Maar er was meer. In Djocja woonde een teleurgestelde troonpretendent. Toen in 1814 sultan Amangkoe Boewono III overleed, volgde niet diens oudste zoon Dipo Negoro op, maar een jongere broeder, omdat deze een voornamere vrouw tot moeder had dan Dipo Negoro. Wel schijnt toen echter Raffles, die dit bewerkte, aan den teleurgestelden prins beloften gedaan te hebben aangaande een eventueele opvolging, als zijn halfbroer kwam te overlijden. De Nederlandsche regeering was hiervan echter niet op de hoogte. Toen nu Amangkoe Boewono IV in 1822 stierf, werd Dipo Negoro opnieuw gepasseerd en

het driejarig zoontje van den overledene tot sultan geproclameerd. Dipo Negoro werd een der voogden.

Daarbij kwam, dat verschillende ambtenaren ontactisch tegen hem optraden; er was verschil over de schadevergoeding, die de gedupeerde planters eischten van den jongen sultan, voor wien Dipo Negoro als voogd optrad. Het een met het ander was oorzaak, dat Dipo Negoro zich aan het publieke leven onttrok en zich aan godsdienstige gepeinzen overgaf, waardoor het volk hem als een heilige ging beschouwen.

Tolpoorten. We wijzen verder op de tolpoorten. De Nederlandsche regeering had sedert de 18de eeuw het recht van tolheffing in de Vorstenlanden verkregen. Gewoonte was nu, dat deze tollën werden verpacht aan Chineezën, die er uit haalden, wat er uit te halen was. Zij kregen vaak het driedubbele van de pachtsom, die zij aan het Gouvernement betaalden. De eenvoudige Javaan was van de bepalingen niet op de hoogte en werd op allerlei manieren bedrogen.

Paaltjes en pieken. Er behoefde maar een kleinigheid te gebeuren, om den oorlog te ontketenen. Die aanleiding was het projecteeren van een nieuwen weg. Hij zou loopen over een landgoed van Dipo Negoro, waarvoor een door dezen zeer vereerd heilig graf zou moeten worden geruimd. In den nacht liet Dipo Negoro de paaltjes, die den loop van den weg aanduiden, door zijn volgelingen wegnemen en door pieken vervangen. Het was een oorlogsverklaring. De resident stuurde prins Mangkoe Boemi uit, om Dipo Negoro uit te noodigen, zich voor dit feit te verantwoorden, maar de gezant bleef uit en sloot zich bij de ontevredenen aan. De strijd nam een aanvang. (1825)

De Java-oorlog. Het zag er in het begin niet rooskleurig voor de Nederlandsche troepen uit. Een deel van het leger bevond zich op Sumatra, waar het tegen de Padri's streed. Andere afdeelingen waren naar Celebes en Borneo gezonden, waar het ook niet rustig was. Duizenden sloten zich

bij Dipo Negoro aan, onder wie zeer vele rijksgrouten. Een geluk was, dat de soenan van Soerakarta niet de zijde van de verzetspartij koos. De toestand was al ernstig genoeg: gedurende twee maanden werd het Nederlandsche garnizoen te Djocja belegerd. Toen daagde er hulp op, die de hoofdstad ontzette. Maar daarmee was aan den opstand geen einde gemaakt. Integendeel, hij breidde zich uit tot andere gewesten, zelfs die, welke reeds lang onder rechtstreeksch bestuur stonden, zooals Rembang en Semarang.

Van groote beteekenis was bovendien, dat Dipo Negoro deze krijg tot „den heiligen oorlog” propageerde. De Mohammedaansche geestelijke Kiahi Modjo oefende veel invloed uit op de bevolking en wist haar in geestdrift te brengen voor het religieuze doel van den strijd. Daarnaast beschikte Dipo Negoro over een zeer bekwamen veldheer, den achttienjarigen Prawira Dirdja, meestal Sentot genoemd.

Deze voerde op meesterlijke wijze een afmattende guerrilla tegen de troepen van het gouvernement en boekte meermalen groote successen. Zoo overviel hij een colonne, die van Soerakarta naar Djocja trok, ter bescherming van de beide nieuwe voogden van den jongen sultan. Het heele gezelschap werd hierbij gedood. Generaal Van Geen, aan het hoofd van een bende ruitery op verkenning uit, werd eveneens plotseling aangevallen. Het grootste deel zijner manschappen werd gedood. De generaal zelf kon ternauwernood ontsnappen. Majoor Sollewijn leed tegen Sentot een geduchten nederlaag, waarbij hij 2 officieren, 200 man en drie stukken geschut verloor.

In het nauw gedreven, probeerde de Regeering het op een andere wijze. Zij liet den jongen sultan vallen en benoemde diens grootvader, den ouden Sepoeh, indertijd door Daendels en later nog eens door Raffles verbannen, tot sultan uit. Voor den derden keer bekleedde deze dus de waardigheid. In hem hoopte de Landvoogd een tegenwicht te hebben tegen Dipo Negoro. Was hij vroeger niet populair geweest op Midden-Java? Maar het middel

baatte niet. „De helderheid van geest was van hem geweken.” Bovendien maakte men zich op deze wijze de moeder van den jongen sultan tot tegenstandster. Zij verliet Djocja en verwekte in de Noordelijke gewesten beroering. In 1827 overleed Sepoeh reeds en het achterkleinzontje werd toen maar weer sultan....

Krachtiger optreden. Er waren andere middelen noodig dan het verheffen van een afgeleefden grijsaard tot sultan. Dat zag men te Buitenzorg en 's Gravenhage nu ook in. Reeds deden in Engeland allerlei verhalen de ronde: het verlies van Java was zeer nabij. Zou Raffles dan toch nog een kans krijgen? De koning riep vrijwilligers op en zoo konden in den zomer van 1827 in totaal 3185 kolonialen worden uitgezonden.

Maar er geschiedde meer. Generaal De Kock voerde het bentengstelsel in. Een overwinning alleen baatte niet. Wanneer de vijand verslagen werd, trok hij zich terug en hernieuwde even later zijn aanvallen. Dat was voor onze troepen nooit vol te houden. Temeer, daar de bevolking vaak op de hand van Dipo Negoro was en dus diens spionnen goed op de hoogte waren. Door de vele ontberingen braken ziekten in het leger uit, zelfs de cholera. Ongeveer $\frac{2}{3}$ deel van het expeditiecorps uit Nederland is aan de heerschende ziekten bezweken.

De Kock begon met het aanleggen van bentengs, forten, zoodra hij een streek bezet had. Deze werden door goede wegen verbonden, waarop kleine colonnes voortdurend patrouilleerden. Zoo beperkte hij het gebied van den opstand en maakte ontsnappen onmogelijk.

Alleen.... deze methode kostte veel geld en de commissaris-generaal had tot taak: bezuinigen. Voortdurend waren de commissaris en de generaal, waarnemend landvoogd, dan ook met elkaar in conflict. Maar De Kock zette door en had resultaat. Steeds kleiner werd het gebied, dat onder invloed van Dipo Negoro stond. Verschillende zijner aanhangers lieten hun leider in den steek en capi-

tuleerden. Kiahi Modjo gaf zich op voorwaarde van lijfsbehoud met een heel corps over. Zoo ging de geluksster van Dipo Negoro dalen. Pogingen, om door het aannemen van groote titels, die van sultan en van hoofd van den Islam op Java, geestdrift te wekken, baatten niet. Het kroningsfeest werd deerlijk gestoord, toen een paar colonnes de aanwezigen overvielen. De pretendent-sultan zelf ontkwam ternauwernood.

In 1829 werd zijn toestand steeds gevaarlijker. Het Nederlandsche leger was tot 29000 man aangegroeid en het aantal aanhangers van Dipo Negoro slonk met den dag.

Den 17den September had een treffen plaats, waarbij de troepen van Sentot met ware doodsverachting streden. Dipo Negoro en Sentot waren zelf in hun midden, de eerste gezeten op zijn Arabisch paard in witte kleeding.

„Sentot werd gekwetst en viel op het punt, om gevangen genomen te worden. Eenige van zijn officieren offerden hun leven voor hem op en hij ontsnapte. Dipo Negoro zelf vluchtte over de vlakte; hij overkwam de moeilijkheden van het terrein, want die hem omringden, waren bereid voor hun heilige het leven te geven. Met een veertigtal der zijnen bereikte hij de Progo, stortte zich in die rivier, bereikte een doorwaadbare plek en kwam behouden aan de overzijde. Majoor Sollewijn was er op hetzelfde oogenblik en stortte zich eveneens in den vloed, doch bereikte den oever na den Prins. Een der huzaren greep het paard van Dipo Negoro bij den teugel, maar hij viel, door twee lanssteken doorboord. Dipo Negoro ontkwam opnieuw....

Een groote slag was voor hem, dat ook Sentot den moed opgaf. Hij capituleerde op eervolle wijze en heeft later als officier in Nederlandschen dienst nog tegen de Padri's gestreden.

Daarmee was ook het lot van Dipo Negoro beslist. Opgejaagd van de eene plaats naar de andere, vroeg hij in den

aanvang van 1830 om een onderhoud met De Kock. Vroegere onderhandelingen waren geweigerd, omdat Diponegoro vast hield aan zijn eisch: behoud van den sultans-titel en die van beschermer van den Islam op Java.

Te Magelang zouden de besprekingen plaats hebben. Maar nauwelijks daar aangekomen, verzocht Diponegoro uitstel, omdat de vastenmaand was aangebroken, in welken tijd hij zich niet met wereldsche zaken wilde bemoeien. De Kock had geduld, was zeer welwillend. Hij onderhield de heele familie van zijn tegenstander, schonk aan vele van diens verwanten de vrijheid en liet oogluikend toe, dat Diponegoro zijn gevolg gedurig vermeerderde. Eindelijk zouden de besprekingen hervat worden, maar tot verontwaardiging van De Kock chicaneerde Diponegoro nu ook telkens, terwijl hij vasthield aan den titel van beschermer van den Islam. Toen hij in veel beter condities was, had men hem al te verstaan gegeven, dat dit onmogelijk kon worden ingewilligd. De Kock beschouwde dan ook het optreden van Diponegoro als woordbreuk en achtte zich van zijn kant niet langer verplicht de belofte van vrijgeleide te houden. Hij nam den prins gevangen en niemand van diens volgelingen verzette zich daartegen.

Deze daad van De Kock is verschillend beoordeeld. En zeker, als we zien naar de handelwijze van Karel V tegenover Luther, dan is er iets in, dat ons tegen den borst stuit. Aan den anderen kant echter moeten we niet vergeten, dat Diponegoro van zijn vrijgeleide grof misbruik maakte en zijn gevangenneming een laatste nuttelooze episode in den Java-oorlog heeft voorkomen. Diponegoro ging in eervolle verbanning naar Menado. Later verhuisde hij naar Makassar, waar hij in 1855 overleed.

Ellende. De toestand op Midden-Java was door deze vijf jaren van strijd ellendig. De velden waren verwoest, tientallen dorpen verbrand, duizenden door oorlog, gebrek of ziekte omgekomen. Aan de zijde der Nederlanders waren meer dan 15000 soldaten gesneuveld of aan de epide-

mieën bezweken, onder wie 8000 Europeanen. Het getal van de tegenstanders is niet eens bij benadering op te geven. De kosten van den oorlog werden op 25 miljoen gulden begroot. Indië was dus financieel nog dieper in de put geraakt dan tijdens het bewind van Van der Capellen.

Nog dreigde een nieuwe opstand. De Regeering besloot orde op zaken te stellen in de Vorstenlanden. In de verafgelegen streken regeerden de soenan en sultan slechts nominaal. De regenten in die districten waren dikwijls ware tirannen. Zij buitten op alle mogelijke manieren hun onderdanen uit. Van Hulzen vertelt, hoe de Javaan moest betalen voor het tellen van zijn sawahs, die nooit geteld werden. Hij moest betalen, voor hij een aanklacht wegens diefstal kon indienen. Hij moest een deel zijner producten afstaan, maar daarbij weggeld betalen. Op sommige plaatsen was zelfs een belasting op kuit en een afzonderlijke schatting voor hen, die maar één oog hadden!

In deze gebieden heerschte dan ook voortdurend onrust. Roof en moord waren er aan de orde van den dag. Het gouvernement lijfde ze daarom in en gaf sultan en soenan een schadevergoeding, maar laatstgenoemde, die tijdens den oorlog met Dipo Negoro loyaal gebleven was, toonde zich beleedigd en.... trok zich in de eenzaamheid terug, om zich aan godsdienstige overpeinzingen te wijden. De regeering kende dat overpeinzen uit de historie met Dipo Negoro en was er deze keer vlug bij. De soenan werd gearresteerd en verbannen. Zijn zoon volgde hem op en bewilligde in den afstand van het gebied. Zoo kwamen Banjoemas, Bagelen, Madioen en Kediri onder rechtstreeksch bestuur, wat voor de bevolking in die residenties een grooten zegen beteekende. Sedert 1830 is de rust op Midden Java niet weer verstoord.

De groote vraag voor de regeering was na 1830 niet meer: hoe bestrijden wij het best de opstandelingen, maar *hoe raken wij uit den financiëelen nood*, waaraan de Java-oorlog voor een groot deel debet was. De man, die daarop het antwoord gaf, was Johannes van den Bosch.

HOOFDSTUK III.

BATIG SLOT.

In de knel. Het herstel van de onafhankelijkheid in 1813 bracht ons land nog geen welvaart. De fut scheen er bij onze kooplieden en ondernemers uit. De koning deed wat in zijn vermogen was, om handel en industrie tot nieuwen bloei te brengen, maar de medewerking was dikwijls zeer lauw.

Ook de teruggave van de koloniën leverde niet de voordeelen op, die men er van verwacht had. De Engelschen behielden er economisch een grooten invloed en zoo kon het gebeuren, dat de Gouverneur-Generaal klaagde, dat vele Nederlandsche schepen maanden lagen te wachten op retourvrachten.

De Nederlandsche Handel-Maatschappij zou in dezen toestand verbetering brengen. Aan het initiatief van den Koning was het te danken, dat deze vennootschap werd opgericht. Zelf nam hij voor 4 miljoen gulden deel in het kapitaal, terwijl hij de overige aandeelhouders uit eigen middelen een jaarlijksche rente van $4\frac{1}{2}\%$ garandeerde. Dit voorbeeld scheen het vertrouwen in den handel op de koloniën te herstellen. Het kapitaal werd althans zonder eenige moeite bijeengebracht. Maar de resultaten lieten op zich wachten. Jaar op jaar leed de Handel-Maatschappij verliezen en was de Koning derhalve verplicht uit eigen zak de gegarandeerde rente uit te betalen.

Ook met de Indische financiën wilde het niet vlotten. Voortdurend waren er tekorten. Dan moest er weer worden geleend en natuurlijk onder garantie van het Moeder-

land. Zoo werden er in 1824, 1827 en 1828 millioenen ten behoeve van de koloniën opgenomen. Daarbij kwam nog, dat de Java-oorlog schatten kostte en de belastingen door verwoesting en verarming veel minder opbrachten.

Zoo kon het niet langer. Het Moederland zat zelf al diep in de put. De schuldenlast was in den Franschen tijd enorm gestegen en was na de vrijwording eer toe- dan afgenomen. Een bankroet dreigde.

De Koning wenschte daarom, dat de koloniën het voortaan zonder hulp van de Nederlandsche staatskas zouden stellen, zelf voor de renten en afbetalingen van de leeningen zorgen, terwijl zij bovendien zoo groot mogelijke voordeelen behoorden op te leveren en dat *zoo spoedig* mogelijk. Plannen als van den Commissaris-Generaal Du Bus en den minister Elout zouden op den duur *indirect* het Moederland ten goede komen, maar Willem I wenschte dadelijken en directen steun. Om dat te bereiken was terugkeer tot het stelsel van de Compagnie noodzakelijk. In plaats van de V.O.C. zou dan de Staat groot-ondernemer en groot-koopman worden en moest de concurrentie van particulieren worden verhinderd. Het belang van de Nederlandsche schatkist werd *het* richtsnoer van de koloniale politiek.

Van den Bosch. De man, die in staat was en zich bereid verklaarde de nieuwe orde in te voeren, was Johannes van den Bosch. In 1797 was hij naar Indië gegaan als gewoon soldaat. Ruim 10 jaar later keerde hij als luitenant-kolonel terug! Tijdens Koning Willem I bekleedde hij verschillende ambten en maakte een bezuinigingsreis naar de West. Hij was ook de man, die een groot aandeel had in de oprichting van de maatschappij van weldadigheid in ons land, die door ontginning en kolonisatie armoede en bedelarij trachtte te bestrijden. De landbouw had zijn groote belangstelling. Daarin zag hij — misschien op het voetspoor der physiocraten — *de* bron van rijkdom.

Door intensieve cultuur zou ook Indië tot grootere wel-

vaart kunnen worden gebracht en op die wijze een steun worden van het Moederland.

Hij legde zijn plannen aan den Koning voor, die er dadelijk mee accoord ging. Niet alzoo Minister Elout. Al deed Van den Bosch voorkomen, dat hij geen dwang wenschte, zijn stelsel alleen door vrije overeenkomsten met den Javaan wilde invoeren, Elout begreep te goed, dat daar in de practijk niets van terecht zou komen. Hij vroeg ontslag en zoo was de baan voor den Koning en Van den Bosch volkomen vrij.

Het cultuurstelsel. In 1830 arriveerde Van den Bosch, door den Koning met de waardigheid van Gouverneur-Generaal bekleed, in Indië en begon dadelijk zijn plannen uit te voeren. Op het oog leken deze zeer aannemelijk. Pierson geeft de wijze van voorstelling door Van den Bosch aldus weer:

„Om in uwe dagelijksche behoeften te voorzien, teelt gij thans op uwe velden, behalve de tweede gewassen, alleen rijst. Daarvan moet gij echter een zeker deel — wij nemen aan: gemiddeld *twee vijfden*¹⁾ — jaarlijks aan het Gouvernement opbrengen. Welnu, behoudt voortaan die twee vijfden van uw oogst voor u zelve, maar sta mij daarentegen slechts *één vijfde* af, niet van uw oogst, maar van *uw grond*. Ik zal u dan uitnoodigen om dat deel van uw grond, dat gij mij hebt afgestaan, te beplanten met producten van Europeesch verbruik, niet meer tijd en moeite kostende dan de rijstkultuur. Voor dien arbeid zal ik u daarenboven eenige belooning geven, en wel zóóveel als het verkregen product bij taxatie meer zal blijken waard te zijn, dan het bedrag der vroeger door u verschuldigde landrenten. Ziet nu eens welke voordeelen ik u aanbied. Vier vijfden van uw oogst, in plaats van drie vijfden, zooals nu het geval is, blijven voortaan

¹⁾ De landrente, die door Raffles was ingevoerd. Zie deel X, hoofdstuk VIII.

uw eigendom; en daarenboven zult gij nog een inkomen genieten, waarvan gij thans verstoken zijt, door hetgeen ik u geven zal voor de producten, die gij op het mij afgestane deel van uw grond zult verbouwen. Verkiest gij echter deze overeenkomst niet te sluiten, behoudt gij liever uw geheelen grond voor eigen gebruik, dan kunt gij voortgaan met op den ouden voet landrenten te betalen. Nooit zult gij gedwongen worden mijn voorstel aan te nemen tegen uw wil."

De uitvoering. Het scheen vrij onschuldig, ja zelfs philanthropisch, maar alles hing van de wijze van uitvoering af. Andere bepalingen versterkten dien indruk. Zoo nam het Gouvernement het risico van misoogsten op zich, als deze niet te wijten waren aan onachtzaamheid van den landbouwer. In zulke gevallen zou het zoogenaamde plantloon dus evengoed worden uitbetaald.

Eén belofte was al dadelijk heel wonderlijk. Indien de verbouwde producten meer opbrachten dan de geheven landrente, zou dit den verbouwer ten goede komen. Waar bleven op die wijze de voordeelen van het gouvernement? Dan kon het net zoo goed de oude toestand bestendigen. Er stond echter het verschil tusschen de opbrengst der landrenten en de *getaxeerde* waarden van de nieuwe producten. Daar zat hem de kneep. Niet de *marktwaaarde* van de opbrengst werd genoemd, maar dat, wat het Gouvernement *als waarde beliefsde te noemen*. Bepaalde de Regeering, om dit met een voorbeeld aan te toonen, de waarde van een pikol (120 pond) koffie op f 9.—, dan kwam het voor, dat de netto-verkoopprijs meer dan f 30.— bedroeg. Op die wijze schoot er nog een aardig duitje voor den philanthroop over!

Het beginsel van de vrijheid is nergens uitgevoerd. Het afstaan van den grond geschiedde eenvoudig *op bevel*. Wee, degenen, die zich verzetten.

De boeren in Cheribon, die van de nieuwigheden niet wilden weten, werden bedreigd met de confiscatie van

al hun sawah's en van de klagers op Oost-Java werden de „raddraaiers” gevangen gezet.

Dat was wat anders dan: nooit zult gij gedwongen worden mijn voorstel aan te nemen tegen uw wil.

Gaan wij ook de andere bepalingen na, dan blijkt, dat er van de schoone voorstelling van zaken niet veel terecht is gekomen. De nieuwe cultures mochten niet meer arbeid vragen dan de verbouw van rijst. Dat beteekende, dat de landbouwer met zijn gezin er hoogstens 66 dagen per jaar aan mocht besteden, zooals uitdrukkelijk nog eens gestipuleerd werd. Maar nu de practijk. In vele streken was het aantal werkdagen in de cultures veel hooger. Uit een officiëel rapport uit 1835 blijkt b.v., dat in de Preanger honderden Inlanders 225 dagen per jaar „dienstplichtig” waren. Zeker, ze ontvingen dan het befaamde plantloon, maar dat bedroeg nog geen 5 duiten (4 centen) per dag! Dat was bij de koffiecultuur. Hoe het op de indigovelden gesteld was, schetst ons Dr. Gonggrijp:

„In het district Simpoer werden de mannen uit een aantal dessa's gedwongen om *zeven maanden* onafgebroken, ver van hun woningen, aan de indigovelden te werken; al dien tijd hadden zij in hun eigen voeding te voorzien. Bij hun thuiskomst vonden zij hun rijstgewas vernietigd. Gedurende de eerste 5 maanden van 1831 werden 5000 mannen met 3000 buffels uit hetzelfde district gedwongen, de gronden te ontginnen voor een opgerichte fabriek. Toen die arbeid was afgelopen, ontbraken de indigostekken. Eerst twee maanden later, nadat de alang-alang, het gevreesde onkruid, het ontgonnen terrein reeds bedekte, ontving men indigozaad uit Batavia. Mannen, vrouwen en kinderen werden opgejaagd, het terrein opnieuw om te spitten. Meer dan eens brachten zwangere vrouwen haar kinderen onder den zwaren arbeid terwereld; huwelijken zijn op den akker vol-

trokken, omdat het verlaten der indigo-velden ten strengste verboden was. Een Soendaneesche spreekwijze „trouwen, bevallen, sterven, (alles geschiedt) op de indigovelden,” kwam in die dagen in zwang.”

Maar dat was het eenige nog niet. De wijze van uitbetaling van het „plantloon” was bovendien meer dan treurig. Zoo kregen de koffieboeren uit de Preanger, als zij daar hun producten afleverden, uitbetaling in rijst, berekend naar f 4— de pikol, terwijl ze die voor de helft van dien prijs in hun woonplaats konden aanschaffen. Dan was het „voordeel” wel erg twijfelachtig. Het herinnert aan het truck-stelsel, de gedwongen winkelnering, in de veenstreken.

„Slechts één vijfde deel van uw grond.” Maar nog in 1830 verklaarde Van den Bosch, dat $\frac{1}{5}$ deel ook wel mogelijk was. En dikwijls bleef het daar niet bij. Soms werd de helft of nog meer genomen. Dat beteekent niet, dat in het geheel $\frac{1}{5}$ deel werd gebruikt of meer. Maar de Regeering nam de beste gronden in de nabijheid van de opgerichte fabrieken, in elk geval aaneengesloten complexen, zoodat vele tani's al hun sawahs kwijtraakten en dan andere in ver afgelegen streken kregen toegewezen. Het gevolg van deze werkwijze was, dat ook in streken, waar het individueel bezit al ingevoerd was, het communaal bezit weer gewoonte werd. Het was gemakkelijker een deel van de gronden van een dorpsgemeenschap te nemen dan van individuen.

De landrente zou verdwijnen, maar ook dat geschiedde niet. Wel werd ze niet gevorderd van het afgestane vijfde deel, maar van de gronden in eigen gebruik bleef deze belasting in stand en werd nog opgevoerd zelfs. Wat bleef er op die wijze over van de schoone frase: Behoudt voor u zelf $\frac{4}{5}$ vijfde deelen van uw oogst?

Ook de heerendiensten bleven een groote last voor de bevolking. Voor den aanleg van wegen, het onderhoud van bruggen, havens en vestingwerken werden duizenden



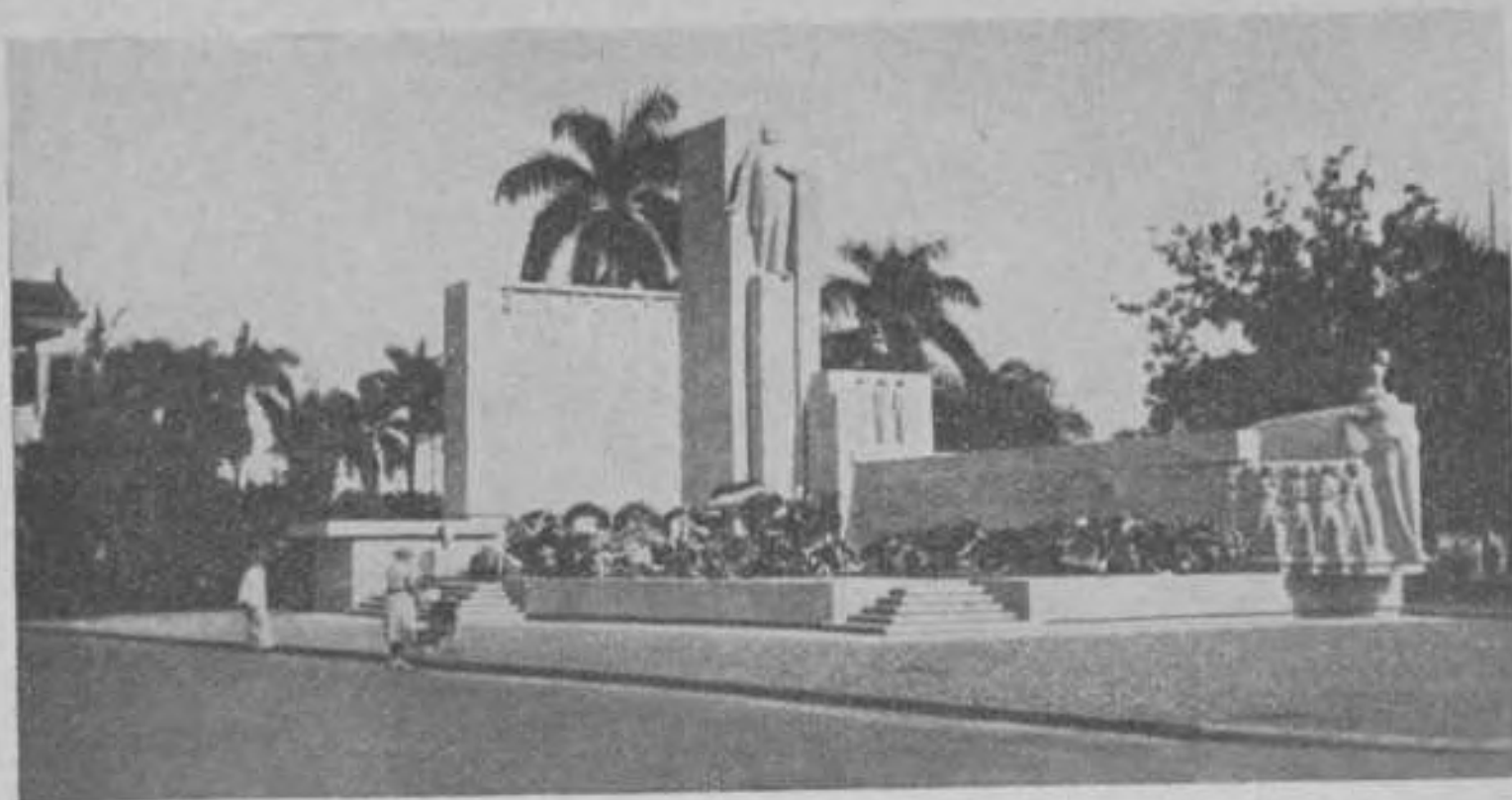
Toekoe Oemar, bekend uit den
Atjeh-oorlog.



Pangéran Dipo Negoro, leider
in den Java-oorlog.
(foto Kol. Inst.).



Eereteekenen van een oud-strijder. Links de medaille voor krijgsverrichtingen
met Atjeh-gesp, in het midden het Lombokkruis en rechts de medaille voor
trouwen dienst. Eigendom van F. Wouwenaar.



Van Heutz-monument te Batavia.

(foto Kol. Instituut).



Zendeling Ludwig Ingwer Nommensen.
(foto Kol. Inst.).

bewoners zonder of tegen geringe betaling te werk gesteld. Het was soms een ramp, als er een nieuw bestuurs-hoofd kwam, want die had weer grootsche plannen. De een wilde een houten, de ander een steenen wegafbakening en de ijver van sommige residenten was omgekeerd evenredig met hun verstand of met het rendabele van hun aangelegde „werken.”

„Misgewassen voor rekening van het gouvernement, als zij niet te wijten zijn aan de achteloosheid van den verbouwer.” Maar helaas, ook hieraan werd de hand niet gehouden. Dikwijls werd order gegeven in een bepaalde streek producten te verbouwen, waarvoor de grond totaal ongeschikt was. En als dan het resultaat nihil was, kreeg ook de boer niets. Nog eens halen wij Prof. Gonggrijp aan:

„Een gewezen inspecteur van de cultures verhaalt: In een residentie was de bevolking verplicht millioenen koffieboomen in kalkachtige, volstrekt onvruchtbare gronden te planten. Toen ik in 1837 deze residentie inspecteerde, moest ik voorstellen om deze cultuur in te trekken; want, nadat men ongeveer 2000 planters vijf jaren lang had laten werken, waarvan een gedeelte 28 mijlen moest afleggen, om in de aanplantingen te komen, had men van deze tuinen slechts 3 pikol koffie geoogst. Zoodat dus f 36.— onder al die planters verdeeld moest worden als loon voor die vijf jaren arbeid.”

Ook met andere cultures ging het zoo. Kaneel, tabak en thee leverden voortdurend zelfs verliezen op. De „proeven” werden echter schier in het oneindige voortgezet en de bevolking werd er de dupe van, niettegenstaande de mooie phrase: mislukkingen voor rekening van het gouvernement.

Andere misbruiken. Daar kwam nog van alles bij. Voor

de suikerfabrieken waren steenen, pannen, bamboe en hout noodig. De omwonenden werden geprest, die te leveren, natuurlijk tegen betaling, maar uit een officiële enquête bleek, dat de fabrieken minder betaalden dan de omwonenden zelf voor het materiaal, dat ze vaak niet bezaten, moesten besteden. Dan kwam het vaak voor, dat gedurende de rijst oogst juist de „dienstplichtigen” werden opgeroepen voor de bewerking b.v. van de tabaksvelden of voor het transport der producten. Want ook dit laatste was een zware last. Het gouvernement was te zuinig, om veel opslagplaatsen op te richten en zoo moesten de producten soms 30 paal (ongeveer 50 km.) vervoerd worden.

Dan was een groote misstand, dat de vergoeding werd berekend naar de opbrengst en niet naar de bestede arbeid. Was een terrein vruchtbaar, dan hadden de boeren het nog dragelijk. Zoo kon het gebeuren, dat een gezin in de residentie Pekalongan gemiddeld f 3.66 per jaar ontving aan plantloon en in Besoeki, dat in gunstiger omstandigheden verkeerde, f 9.74. Het gouvernement zag de onbillijkheid van zulk een regeling ook wel eens in en trachtte dan uniforme regeling in te voeren op de basis van.... de *laagste* plantloonen.

IJver van de ambtenaren. Natuurlijk moest de regering bij dit stelsel kunnen rekenen op de volle medewerking van haar ambtenaren. Hoe kon zij dat beter bereiken dan door het geven van een aandeel in de opbrengst. Van den Bosch zag dit ook heel goed in. Zoo werden de Nederlandsche en Inheemsche bestuursambtenaren verlaagd tot agenten, die *op basis van provisie* werkten. De zoogenaamde cultuurprocenten zijn een groote prikkel geweest voor de uitbreiding en het welslagen van het cultuurstelsel. Maar zij gaven ook aanleiding tot onbarmhartige uitbuiting. De regenten werden bovendien aan de „nieuwe orde” gebonden door de toekenning van ambtstvelden, die zij weer in heerendiensten lieten be-

werken. Tevens beloofde Van den Bosch hun, dat het ambt van regent erfelijk zou worden. Geen wonder, dat verschillende autoriteiten met groote ijver voor „de welvaart van Java” ijverden.

Wee het desahoofd, dat zijn medewerking niet verleende. Hij werd als ongeschikt ontslagen, hoewel officiëel de dessa autonoom was. Maar het bleef niet bij ontslag. Sommigen werden met rotan geslagen, anderen met blok-arrest gestraft, omdat zij niet ijverig genoeg waren in het behartigen van de belangen van de cultures. In 1840 alleen reeds werden er 275 dorpschoudeu gevonnist, dat wil zeggen, officiëel. Vaak werd er van de rotanstraf maar geen melding gemaakt. Er kraaide toch geen haan naar. Alle critiek was verboden en naar het Moederland werd geschreven, dat alles naar wensch ging en in Indië volmaakte rust heerschte!

Wel voelde zich soms een resident en zelfs een gouverneur-generaal bezwaard, maar hem werd eenvoudig het zwijgen opgelegd. Toen de opvolger van Van den Bosch, Baud, beweerde, dat de schroef niet verder aangezct kon worden en dat hij een remise van 10 millioen gulden per jaar te hoog vond, antwoordde Van den Bosch, die in 1836 minister van koloniën was geworden, dat het saldo 18 millioen moest worden en dat de Landvoogd alleen 's konings vertrouwen kon blijven genieten, als hij stipt de instructies van hem (Van den Bosch) opvolgde.

Nederland vraagt steeds meer. Want de nood in Nederland steeg. De Belgische opstand bracht groote schulden mee, vooral door het koppig vasthouden van den koning. De millioenen uit Indië alleen konden een financiëele débâcle verhoeden. Baud, zelf later minister, verklaarde openlijk, dat *Java de kurk was, waarop Nederland dreef*. Vandaar, dat hij ook zoo afkeerig was van zending op dat eiland, omdat de rust dan in gevaar kon komen, de rust „op het schoone en rijke Java, die voornane hulpbron van onze financiën.” Van den Bosch had beloofd, dat hij

voor de rente en aflossing van de Indische leeningen zou zorgen en dat er dan nog 3000000 gulden als batig slot zou overblijven. Maar al spoedig klom dit bedrag en als minister vroeg Van den Bosch steeds meer. Wij zagen reeds, dat hij van Baud een remise van 18000000 gulden eischte.

Wie er ook wel bij voer, dat was de Nederlandsche Handel-Maatschappij. Zij verleende voorschotten aan de regeering en verkreeg het recht, de producten, met uitsluiting van anderen, te vervoeren en voor de regeering te verkoopen, waarvoor zij flinke commissieloonen ontving. Er was dan ook spoedig geen sprake van verlies meer. De Koning kon zijn verliezen, in de eerste jaren na de oprichting geleden, terugontvangen. Particulieren hadden geen kans meer in Indië. Sedert 1838 werd aan hen geen grond toegekend en de buitenlanders werden zooveel mogelijk geweerd. Slechts enkele havens op Java werden voor vreemde schepen opengesteld en het heeft heel wat moeite gekost, eer vreemde consuls werden toegelaten. Eerst voor het dreigement van Amerika, dat de Nederlandsche consuls uit Amerika zouden worden verwijderd, is de regeering bezwiken. Leek het niet heel veel op het monopoliestelsel van de oude Compagnie? Geen wonder, dat Van den Bosch dat zoo kwaad niet vond in tegenstelling met de aanhangers van een liberale handelspolitiek.

De batige saldo's. En niet tevergeefs stelde Van den Bosch zijn eischen. Jaar op jaar namen de winsten toe. In 1831, dus een jaar nadat het stelsel was ingevoerd, kon Van den Bosch f 200.000 overmaken. Bij zijn vertrek naar Nederland in 1834 was dit bedrag reeds boven de 9 miljoen gulden gestegen. Onder zijn opvolgers ging het nog steeds crescendo. Tusschen 1840 en 1874 was volgens Minister De Waal de remise gemiddeld 22300000 gulden per jaar. Waar werd dit geld voor gebruikt? In de allereerste plaats om de Indische schulden te delgen, ook de

oude schulden van de Compagnie, die in 1800 door de Staat waren overgenomen. Ruim 150 millioen werd aangewend voor den aanleg van spoorwegen in Nederland, zoodat een groot deel daarvan te danken is aan den arbeid van den Javaan. Voorts werden vele millioenen gebruikt voor de delging van de Nederlandsche staatsschuld, de kosten van de mobilisatie tijdens den Belgischen opstand, den bouw van vestingwerken en andere doeleinden.

In het geheel is 832 *millioen* naar Nederland overgemaakt. Van den Bosch heeft zijn belofte wel gestand gedaan: *directe en groote voordeelen voor het Moederland*. Daarnaast moet dan rekening gehouden worden met de groote inkomsten van de Handel-Maatschappij, die indirect ook de Nederlandsche staat ten goede kwamen.

Deze groote winsten werden bijna uitsluitend op de *koffie, suiker en indigo* verkregen. De andere cultures leverden óf slechts onbeteekenende voordeelen op óf verlies. Pierson geeft het volgende overzicht voor de jaren 1840—1864.

Koffie	Winst	f 374 124 230
Suiker	„	- 60 743 748
Indigo	„	- 32 815 986
Cochenille	„	- 718 546
Peper	„	- 621 116
Kaneel	Verlies	- 524 058
Thee	„	- 6 394 517
Tabak	„	- 147 802

Critiek. Wij wezen er reeds op, dat Van den Bosch geen critiek duldde op zijn systeem. Dat ondervond het lid van den Raad van Indië, Merkus, die een paar nota's over de bezwaren tegen het cultuurstelsel opstelde, welke buiten zijn schuld werden gepubliceerd. Hij kreeg ontslag, dat echter werd ingetrokken, toen hij kon aantoonen, dat zijn geschriften alleen voor den Koning waren bestemd geweest. Zelfs werd hij later tot Gouverneur-Generaal bevorderd. Terzelfdertijd werd de reeds eerder

genoemde Baud, die het met de wijze van invoering ook niet geheel eens was, tot minister van koloniën benoemd.

„Het is wederom een staal van humor van Clio,¹⁾ dat het cultuurstelsel zijn hoogsten bloei beleefde onder het bestuur van een minister en een Gouverneur-Generaal, die in daden en geschriften getoond hadden de schaduwzijden zeer wel te zien, ja er openlijk tegen waren opgekomen.” (Dr. Stapel.)

Doch beiden waren van meening, dat het niet anders *kon*. De boog was in Nederland volgens Baud zoo sterk gespannen, dat vermindering van de remises noodlottig zou zijn en Merkus oordeelde, dat de rijkdommen, die het vaderland toevloeiden noodzakelijk waren „tot instandhouding van hetzelfde en van deszelfs welvaart.”

Een jaar of tien later werd de critiek scherper. Langzamerhand gingen de oogen van verschillende Nederlanders open voor de bezwaren, die aan het stelsel kleefden. Men begon in te zien, dat het „alles wel in Indië” niet al te letterlijk moest worden opgenomen. Vooral de rampen in 1848 en 1849 schrikten velen op. In verschillende streken op Midden-Java brak hongersnood uit. In het regentschap Demak verminderde de bevolking van 336000 tot 120000, in Grobogan van 90000 tot 9000! Ook in andere streken probeerde de bevolking niettegenstaande een streng passenstelsel den druk te ontvluchten. In Multatuli's *Max Havelaar* kan men lezen, van de wegen, die men elkaar fluisterend aanduidde en die naar de kust leidden, vanwaar men de Lampongs kon bereiken.

Een dominee-kampvechter. Daar gebeurden in Indië trouwens in dien tijd meer rare dingen. Zoo was er zoo maar een vergadering gehouden in de sociëteit, waar een adres aan den koning was opgesteld. En dat zonder voorkennis van de autoriteiten. Het verzoekschrift hield alleen maar een verzoek in, om in Indië een Middelbare school

¹⁾ De muze van de historie.

te stichten. Maar toch werd de voorzitter op het stoepje geroepen. Het was Ds. van Hoëvell, een man van invloed in die dagen. Iemand, die veel gereisd had en een warm hart bezat voor den Inlander. Men beschuldigde hem zelfs, op den kansel opruiende taal te hebben gesproken, maar bij onderzoek bleek, dat hij den bewusten Zondag niet eens in de kerk geweest was, maar dienst gedaan had op een oorlogsschip. Het aanvankelijk besluit hem te ontslaan, werd dan ook veranderd in een berisping. In Nederland mocht in 1848 een liberale wind waaien, in Indië wenschte de Gouverneur-Generaal geen nieuwigheden. Het was al net als in 1795, toen de Regeering ook gauw „de revolutie” onderdrukte. Dominee van Hoëvell vroeg ontslag en keerde naar Nederland terug. Daar werd hij gekozen tot lid van de Tweede Kamer. Nu was het onmogelijk hem den mond te snoeren en met groote klem drong hij op verbetering van het lot van den Javaan aan en schilderde met felle kleuren het leed, dat de cultuurdwang had veroorzaakt.

„Wat hebt gij gedaan tot bevordering van het materiële en moreele geluk van het Indische volk? Wat voor het onderwijs, de vorming, de beschaving dier miljoenen menschen?”

Het Moederland mocht volgens hem wel voordeelen van de koloniën genieten, maar vóór en boven alles moest het belang van de koloniën zelf gaan.

Hij had gelijk. Toen de resident van Banjoemas om dertig heele guldens per jaar vroeg voor onderwijs in zijn gebied, dat even groot is als een paar provincies van Nederland, werd dit verzoek afgewezen, om redenen van algemeene toepassing. Andere residenten mochten het eens in hun hoofd krijgen ook zulk een kapitaal te vragen. Toen het Ned. Bijbelgenootschap om subsidie vroeg voor de oprichting van Javaansche scholen (de bijbelvertaling was gereed) werd dit eveneens geweigerd met het oog op den financiëelen toestand! Als deze verbeterde zou de regeering het schenken van een bedrag in overweging

nemen. Er was immers maar een millioen of twintig per jaar over.

De verschijning van de „Max Havelaar” werkte ook mee, al is de beteekenis er van overschat en was Douwes Dekker niet de kampioen voor den vrijen arbeid. Zijn hartstochtelijk verwijt, dat de Javaan verdrukt werd, sloeg in, al heeft hij in zijn werk ook vele onware beschuldigingen geuit, speciaal tegen den Gouverneur-Generaal Dymaer van Twist.

Van belang was, dat na 1848 de Tweede Kamer zeggenschap kreeg over de koloniale zaken. De paragraaf van de Grondwet, waarin den Koning bij uitsluiting het opperbestuur over de koloniën en bezittingen werd opgedragen, werd gewijzigd. Verschillende regelingen, met name het regeeringsreglement voor Indië, moesten voortaan *bij de wet*, dus met medewerking van de Staten-Generaal worden gemaakt. Ook dit had een heilzamen invloed, te meer omdat op den duur steeds meer deskundigen op koloniaal gebied zitting kregen in de volksvertegenwoordiging. Wij noemen hier Van Hoëvell, Franssen van de Putte en den Christen-staatsman Keuchenius, welke laatste zulke warme pleidooien voor onderwijs aan de Inlanders kon houden.

In de Kamer. Hoe noodig dit verschijnen van deskundigen in de Kamer was, blijkt wel uit een eerlijke bekentenis van Mackay. De anti-revolutionnairren hadden het cultuurstelsel nimmer afgekeurd. Groen had het zelfs min of meer geprezen en gesproken over de schranderheid en het inzicht van Graaf van den Bosch, al had hij bezwaar tegen de materialistische opvattingen in de koloniale politiek. Na de schitterende redevoering van Van Hoëvell nu kwam Mackay met een peccavi: „Ik moet beginnen met een schuldbekentenis. Ik heb behoord onder de zoodanigen, die de zaken van de Oost, zoo niet met een blind, dan toch met een onnadenkend vertrouwen overgaven, die er niet alleen niets van wisten, maar bij

wien *zelfs geen begeerte bestond, om er iets van te weten.* In dat vertrouwen, Mijne Heeren, ben ik geschokt; niet om oppositie tegen de regeering te maken, maar omdat ik mij voor mij zelven niet verantwoord reken, dat ik, vooral van deze plaats, niet meer belangstelling toon in de zaken onzer koloniën. Ik moet dan ook zeggen, dat er in den laatsten tijd veel aan het licht is gekomen; dat er allerbelangrijkste werken over de Oost zijn uitgekomen, dat ons allergewichtigste, onder het bureaucratische stof rustende stukken zijn medegedeeld."

Hij verklaarde verder niet uit een Oosterschen droom, maar uit een Westerschen slaap te zijn ontwaakt. (Diepenhorst.) Hij pleitte voor de afschaffing der slavernij, critiseerde de opiumpacht en kwam op voor de vrije verkondiging van het Evangelie. Van het cultuurstelsel zei hij: „De souverain producteur, de souverain handelaar, de souverain alles. De geschiedenis leert, dat de Compagnie met en door dit stelsel te gronde ging."

Waren Groen en Mackay nog min of meer aarzelend en drongen zij op wegneming van de misbruiken aan, Keuchenius ging verder en schreef, „dat het cultuurstelsel niet *kan* en niet *mag* behouden worden en dat daarmee meteen het batig slot verdwijnen moet."

In dat opzicht stond hij naast verschillende jong-liberalen als Van den Hoëvell en Van de Putte. Dat werd hem kwalijk genomen, maar hij verklaarde: „Heeft onze staatkunde in Indië met haar cultuurstelsel en haar stelselmatige tegenwerking van het Christendom geen anderen grond gehad dan zelfzucht en geldgierigheid, dan mag ook de liberale richting, welke het eerst zulk een staatkunde veroordeelde, op den steun rekenen van ieder, die Gods Woord tot maatstaf zijner handelingen wenscht te maken.¹⁾

¹⁾ Opmerkelijk was ook, dat de liberalen als Thorbecke en Van den Hoëvell stemden voor het amendement van Elout bij de vaststelling van het Regeeringsreglement, waarin aan Nederlandsche zendelingen volkomen vrijheid van prediking werd gewaarborgd.

Zoo kwam er na 1848 belangstelling voor Indië in de Kamer en won de gedachte veld, dat de koloniën er maar niet zijn om het Moederland; dat er een zedelijke plicht rust op „den bezitter.”

Groen haalde in 1862 de opmerking van Keuchenius aan, dat sedert de invoering van het Regeeringsreglement *f* 18270.— voor volksonderwijs was besteed, maar dat in 28 jaar door den arbeid van den Javaan, ongeveer 500 millioen in de Nederlandsche schatkist was gevloeid.

Dat waren verblijdende teekenen. Wij kunnen dan ook zeggen, dat omstreeks 1860 de nieuwe koers wordt ingeslagen, dat de ethische politiek het egoïstische regiem begint te verdringen en — al wordt het woord nog niet genoemd — de *eereschuld* treedt in plaats van de *exploitatie*.

Verzachting. Het cultuurstelsel is niet direct afgeschaft. Dat was allicht ook niet verstandig geweest. De regeering is begonnen met het wegnemen van allerlei misbruiken. De cultures, die weinig of geen voordeel, soms zelfs verlies opleverden, werden het eerst opgeheven. Het waren juist die, welke de bevolking het zwaarste juk oplegden, omdat zij, zooals wij zagen, vrijwel niet betaald werden. De plantloonen werden verhoogd en beter uitbetaald. Duymaer van Twist, de zoo door Multatuli bezwadderde landvoogd, is begonnen met de verlichting van lasten. Zoo schafte hij de drukkende pasarbeiding af, die jaarlijks een paar millioen opbracht, maar die, omdat ze verpacht werd, in werkelijkheid ongeveer 7 millioen aan de arme koopers en verkoopers kostte.

In het regeeringsreglement van 1854 werd het cultuurstelsel gehandhaafd, maar er werd tevens bepaald, dat deze instandhouding de teelt van genoegzame voedingsmiddelen niet in den weg mocht staan, dat de betaling behoorlijk diende te zijn en de rechten van de Inlanders op den grond geëerbiedigd dienden te worden.

Tijdens het ministerschap van Franssen van de Putte

bleven alleen nog de suiker- en koffiecultuur over. Dat waren weliswaar de twee belangrijkste, maar de gedwongen indigo-verbouw, die zooveel ellende had veroorzaakt en voor den bodem zoo ruïneus was, verdween daardoor ook.

De afschaffing. Reeds in 1864 sprak het lid van de Tweede Kamer Wintgens, toen hij het over de batige saldo's had: „Neemt er uw hoed voor af, Mijne Heeren, gij zult ze niet weder zien.” Al was deze begrafenisceremonie nog wat vroegtijdig, het einde naderde toch. Na 1860 werd de strijd tusschen voor- en tegenstanders van het dwangstelsel steeds heviger. Aan Van den Putte gelukte het nog niet een cultuurnet tot stand te brengen, doordat hij door een deel van zijn eigen partijgenooten in den steek werd gelaten, maar in 1870 wist Minister de Waal twee belangrijke wetten aangenomen te krijgen, waardoor principiëel het oude stelsel werd vernietigd.

In de agrarische wet werd de uitgifte van woeste gronden aan Europeanen geregeld. Daardoor kon de grootlandbouw der particulieren een aanvang nemen, die sedert dien zulk een hoogen vlucht heeft genomen. Verder werden de rechten van de Inlanders op hun gronden gewaarborgd en de bevoegdheid om hun velden voor een zekeren termijn aan niet-inlanders te verhuren.¹⁾

In de suikernet werd bepaald, dat de gedwongen cultuur trapsgewijze zou worden afgeschaft, zoodat in 1890 ook dit overblijfsel van de schepping van Van den Bosch tot het verleden behoorde.

De koffiecultuur in de Preanger bleef nog langer in stand. Dat kwam, omdat zij ouder was dan het cultuurstelsel. We zagen dat reeds in het vorige deel (Hoofdstuk VIII). Van den Bosch had ze in zijn stelsel opgenomen en den dwang tot verbouw over de andere residenties uitgebreid.

¹⁾ Verkoop van grond aan niet-inlanders is verboden, uitgezonderd kleine stukjes voor huizen.

Geleidelijk werd ook zij ingekrompen, terwijl er van misbruiken haast niet meer gesproken kon worden. Nog in de 19de eeuw werd de gouvernementsteelt in Bantam, Rembang, Japara en andere streken opgeheven, in 1908 op Sumatra, terwijl zij den 1sten Januari 1917 ook in de Preanger werd begraven.

De batige saldo's waren reeds veel eerder opgehouden. Na 1870 werd daarover nog wel gedebateerd, daar sommigen die inkomsten niet geheel wilden derven. Nog in 1876 en 1877 stonden de batige saldo's op de begrooting, maar „de allengs meer klimmende behoeften van Indië en de schatten verslindende Atjeh-oorlog waren oorzaak, dat de geraamde bedragen over de jaren 1876 en 1877 nooit werden uitgekeerd, en deze bate op de begrooting voor 1878 voor het eerst als memoriepost werd aangebracht. De koloniale begrootingen der volgende jaren sloten steeds met tekorten....”

Wintgens profetie was in vervulling gegaan. En de tijd breekt aan, dat een man als Van Deventer aandringt op restitutie van de groote baten, dat Idenburg in de Kamer voorstelt de rente en aflossing van 40 millioen gulden Indische schuld op de Nederlandsche begrooting te brengen.

De tijd van de exploitatie was voorbij. Dat wil niet zeggen, dat Nederland na dien indirect geen groote voordeelen heeft genoten. Onze welvaart was en is voor een groot deel afhankelijk van de cultures in en den handel op Indië. Maar het stelsel van uitbuiting door den Staat was voorbij. Steeds meer werd door de Nederlanders gevoeld, wat Kuyper in 1878 als parool uitgaf: „*We hebben niet te vragen, wat Java ons geeft, maar alleen: wat wil God, dat we voor Java zijn.*” (Diepenhorst.)

Er zijn achteraf beschouwingen gehouden over de voordeelen van het cultuurstelsel. Het zou den Javaan hebben leeren werken, het zou hem met nieuwe producten en methodes in aanraking hebben gebracht, het was oorzaak van den aanleg van irrigatiewerken, maar het beginsel was fout. Het ging uit van de gedachte: zooveel mogelijk

trekken uit de koloniën. En daarom moest het naar het woord van Groen wijken voor de behartiging van de zedelijke en stoffelijke welvaart van den Javaan.

De eereschuld. In een veelbesproken Gidsartikel heeft Mr. van Deventer in 1899 aangedrongen op de terugbetaling van al de batige saldo's, die na 1867 in de Nederlandsche staatskas waren gevloeid. Hij berekende die eereschuld op 187 miljoen gulden. Veel is daarover gesproken. Uitgevoerd is het plan niet. Wel heeft Minister Idenburg een Indische schuld van f 40 miljoen voor Nederland overgenomen en is tijdens de laatste depressie door het Moederland f 25 miljoen voor welvaartswerken beschikbaar gesteld.

In 1912 werden de Nederlandsche en Indische financiën definitief gescheiden. Batige sloten zijn nu een onmogelijkheid.

Het terugstorten en de mogelijkheid daarvoor heeft heel wat debatten ontketend, zoo merkten wij op. Maar van veel grooter beteekenis dan het terugbetalen van een aantal miljoenen, zegt Prof. Gonggrijp terecht, was de zinsnede in de troonrede van 1901 (Ministerie Kuyper), waar voor het eerst onomwonden in werd beleden, dat Nederland een zedelijke roeping had tegenover Indië. De 20ste eeuw werd door dat koninklijk woord op schoone wijze ingeluid.

HOOFDSTUK IV.

ATJEH.

Een machteloos politieagent. Het Gouvernement zal zijn verhouding met Atjeh zoodanig regelen, dat deze staat, zonder iets van zijn onafhankelijkheid in te boeten, aan handel en scheepvaart een bestendige zekerheid biedt. Aldus waren Engeland en Nederland in 1824 overeengekomen. En er was aan toegevoegd, dat dit niet bestaanbaar was zonder de uitoefening van een gematigden Europeeschen invloed.

Nederland mocht dus als politieagent dienst doen, maar mocht den eventueelen rustverstoorder niet bij den kraag pakken, maar had hem met een zoet lijntje weer in het rechte spoor te brengen. Men kan het ook zoo zeggen: Het gouvernement werd tot voogd benoemd, maar alle middelen, om zijn rechten en plichten als zoodanig uit te oefenen, werden hem bij voorbaat ontzegd.

Maar Engeland had zijn zin. Op deze wijze waren de Vereenigde Staten uitgeschakeld. Het vreesde, dat deze nog wel eens konden trachten, zich met den Sultan in verbinding te stellen. „Het drijven van Noord-Amerika naar koloniën in den Archipel mocht inderdaad geen praatje heeten,” schreef Van der Kemp. Er was nu een voogd, maar zulk een, die Engeland niets in den weg kon leggen door de dwaze bepaling, waarin onze gezanten hadden toegestemd. Bijna een halve eeuw hebben wij de lasten van dit „eene uur van onbedachtzaamheid” moeten dragen.

Piraterij. Van de bestendige veiligheid van handel en

scheepvaart kwam weinig terecht. De Atjehers hielden zich niet op met het moderne internationale recht en schepen van verschillende naties werden, als zij een Atjehsche haven aandeden, door rooversbenden afgeloopen. Amerikaansche, Britsche, Nederlandsche en andere schepen werden beroofd en de „voogd” kreeg natuurlijk de klachten over den vrijbuiters pupil te incasseeren. Zoo protesteerde de Napolitaansche regeering (het was nog vóór het ontstaan van het koninkrijk Italië) bij het Nederlandsche Gouvernement wegens de berooving van een schip onder haar vlag, zonder dat het baatte. De goedbedoelde pogingen van de heeren te Batavia, om van den sultan van Atjeh genoegdoening en schadeloosstelling te verkrijgen, liepen op niets uit en meer konden ze niet doen.

Amerika en Engeland speelden zelf voor rechter en bombardeerden na een geval van zee- of strandroof de een of andere kustplaats als vergelding. Hoe weinig men zich in Atjeh van onze voogdij aantrok, bleek door de Dolfijnkwesie. Een onzer gouvernementsschepen, met een geldzending onderweg, werd door een deel van de bemanning geroofd, naar Atjeh gebracht en daar verkocht. De Indische regeering verzocht tot tweemaal toe teruggave van het fregat, maar de Atjehsche overheden gaven er geen gehoor aan. Toen de tweede maal het verzoek gedaan werd, was het schip „toevallig” net in brand geraakt. Dan maar weer zand er over....

Pogingen tot toenadering. Wel poogde het Indische gouvernement zoo nu en dan met den Atjehschen sultan op goeden voet te komen. Meer dan eens werd een gezantschap gezonden, om hem tot het sluiten van een tractaat van vriendschap te bewegen. Gemakkelijk ging dat niet en voor de afgevaardigden was het wel eens wat riskant. De bevelhebber van „De Haai,” die iets dergelijks moest ondernemen, kreeg te hooren, dat de vorst met ondergeschikten niet wenschte te onderhandelen. Het werd hem kwalijk genomen, dat hij geen brief van den Gouverneur-

Generaal bij zich had en geen geschenken. Had Napoleon indertijd den Atjehschen sultan niet een kostbare sabel cadeau gedaan? De gezanten stonden temidden van honderden welgewapende krijgers, die hun lust tot den aanval met moeite konden bedwingen. En volgens den tolk was deze door den sultan persoonlijk gevraagd, om zijn medewerking te verleen, teneinde de heele equipage van het oorlogsschip te vergiftigen. Het aanbod van een der grooten, de bemanning van „lekker drinkwater” te voorzien, was echter al te doorzichtig. De regeering gaf den moed niet op en het volgende jaar (1857) zond zij opnieuw een oorlogsschip met een gezantschap. Inderdaad werd nu het doel bereikt. Een overeenkomst werd gesloten, maar nog tijdens de onderhandelingen probeerde de sultan hulp van den Engelschen gouverneur te Singapore te krijgen. Toen deze echter alle steun weigerde en den raad gaf, om te tekenen, zette hij zijn naam en zegel, maar het „maakte hem niet gelukkig.” Alle vroegere vijandelijkheden werden vergeven en vergeten, door alle wederzijdsche vorderingen werd een streep gezet en de sultan beloofde, dat in zijn gebied zee- en strandroof tot het verleden zouden behoorren. Een jaar later was het echter al weer volkomen mis. Nu waren territoriale kwesties de oorzaak.

Grensgeschillen. Het gebied van Atjeh was niet precies afgebakend. Er waren tal van staatjes, die een eigen vorst hadden en practisch ook geheel onafhankelijk waren. Maar de sultan rekende ze tot zijn rijk en uit sommige kreeg hij inderdaad ook wel eens een geschenk. Andere hadden alleen in vroegere dagen iets met Atjeh te maken gehad en de Nederlandsch-Indische regeering wenschte met die oude aanspraken geen rekening te houden. Zoo sloot zij in 1858 een overeenkomst met den sultan van Siak, een rijkje aan Sumatra's Oostkust, welke vorst geheel in de netten van een Engelschen avonturier verstrikt geraakt was. Om verdere moeilijkheden te voorkomen — geraakte op die wijze niet een deel van Borneo in Britsche handen? —

aanvaardde de Indische Regeering het oppergezag over Siak en onderhoorigheden, wat tot ontstemming der Atjehers aanleiding gaf, die beweerden daar oudere rechten te hebben. Ook op de Westkust waren soortgelijke moeilijkheden reeds eerder voorgekomen, toen de Nederlanders omstreeks 1840 Baros en Singkel hadden bezet.

De stemming werd bepaald vijandig, toen ook Deli en andere vorstendommen in het geschil werden betrokken. Hier en daar hadden botsingen plaats. De Atjehers beschoten de Nederlandsche vlag en de onzen slechtten Atjehsche versterkingen in het geoccupeerde gebied. De zeeroof had weer even brutaal als voorheen plaats.

Het nieuwe tractaat. Dit kon zoo niet voortduren en ook in Engelsche kringen begon men dat in te zien. De kooplieden uit de Straits klaagden steen en been over de „veiligheid van handel en scheepvaart” en de pers dikte dit nog wat aan. Vooral nu de Straat van Malaka na de opening van het Suez-kanaal van nog grooter beteekenis werd, moest er handelend worden opgetreden. Om maar iets te noemen: vuurtorens konden den Atjeher niet bekoren en het in kaart brengen van de kustgebieden werd zoo niet verhinderd, dan toch met wantrouwen gadeslagen.

Opnieuw werd te Londen geconfereerd en de bepaling in het tractaat van 1824 onderging de belangrijke wijziging, dat Nederland voortaan de vrije hand op Sumatra zou hebben, mits de Engelsche handel er dezelfde voorrechten zou genieten als de Nederlandsche. De onafhankelijkheid van Atjeh behoefde dus niet langer te worden geëerbiedigd. Tegelijkertijd stond Nederland zijn laatste bezittingen aan de Westkust van Afrika aan Engeland af, Sint George del Mina, het restantje van het eens zoo uitgestrekte gebied van de oude Westindische Compagnie. Na de opening van het kanaal van Suez had dit rijkje zijn beteekenis voor Nederland geheel verloren.

Geen expansiezucht. Toch dacht men er in Nederland

en Indië niet aan, om Atjeh te veroveren. Het was nog in de periode van onthouding, door Van den Bosch in 1833 ingeluid, waarover wij in het volgende hoofdstuk meer zullen meedeelen. Het liefst had de Regeering dan ook een soort tractaat met Atjeh gesloten als met Siak in 1858, waardoor het verkeer verzekerd zou zijn. Eerst toen bleek, dat dit onmogelijk zou zijn en Atjeh van alles aanwendde, om andere mogendheden in de zaken te mengen, ging de Indische regeering tot de oorlogsverklaring over. „Hier bleek voor de zooveelste maal in de koloniale geschiedenis, dat twee rijken niet onafhankelijk naast elkaar kunnen blijven bestaan, tenzij in beide een ongeveer gelijke standaard van beschaving en rechtszekerheid wordt gehandhaafd.” (Prof. Gonggrijp.)

Intrigues. In Atjeh zag men de moeilijkheden ook wel. Wanneer echter een andere mogendheid kon worden overgehaald, in naam de suzereiniteit te aanvaarden, vischte het Indische Gouvernement achter het net. Tot wien konden de Atjehers zich beter wenden dan tot den sultan van Turkije, tevens den Khalief aller geloovigen? Nog vóór de sluiting van het tweede Londensche tractaat verscheen een gezantschap te Constantinopel en vroeg de Porte om hulp. De minister wist echter van Atjeh niets af en een der hoofdambtenaren begaf zich naar onzen gezant, of die hem wellicht ook over een volk, dat zich de „Ashantins” noemde, kon inlichten! Te Constantinopel dacht men, dat ze wel op Java zouden wonen. Onze gezant rook lont en wist na eenige moeite het verzoekschrift in handen te krijgen, waaruit bleek, dat de heeren uit Atjeh kwamen. De Turksche regeering verklaarde, dat zij niet op de voorstellen in wenschte te gaan, wijl zij op voet van vriendschap met de Nederlandsche regeering stond, maar zou een andere mogendheid even „belangeloo” — lees machteloos — zijn en ook onzen gezant inlichten?

Het was zaak nu eens spijkers met koppen te slaan. Weer zou een gezantschap naar Atjeh gaan, maar zoover

kwam het niet. Er verschenen een paar hoofden uit het sultansrijk op Riouw met het vriendelijk verzoek, nog enkele maanden te wachten. In Atjeh heerschte verdeeldheid: er bestond een partij, die oorlogszuchtig was en een groep, die toenadering tot de „Compagnie” wenschte. Bij de laatste behoorde ook de sultan. De periode van uitstel zou worden aangewend, om de „Hollandsche” fractie te versterken en zodoende een gunstige gelegenheid te scheppen, om onderhandelingen te voeren. De Indische regeering zag het voordeel hiervan in, maar tijdens het oponthoud van de heeren kwam haar ter oore, dat er een gezant naar Frankrijk was gezonden, om met die Republiek onderhandelingen aan te knopen. De Atjehsche deputatie op Riouw wist daar natuurlijk niets van en beweerde, dat dit buiten den sultan om wel plaats zou hebben gehad, door de anti-Hollandsche partij.

Op een Nederlandsch oorlogsschip werden de heeren naar hun vaderland teruggebracht. Onderweg deed de kapitein Singapore aan en daar maakten de gezanten van het korte oponthoud gebruik, om „even” een bezoekje af te leggen bij den Amerikaanschen en den Italiaanschen consul. Beiden schijnen zij om hulp gevraagd te hebben en met eerstgenoemde werd een tractaat opgesteld, hoewel een consul daartoe ten eenenmale het recht mist. De Amerikaansche regeering was dan ook geheel onkundig van het zaakje en verklaarde, dat het onze rechten op Atjeh erkende, terwijl het den consul zou instrueeren, zich niet met tractatensluiserij op te houden. De Amerikaansche gezant schreef de handelingen van den consul toe aan zijn zucht om zich een naam te maken. Ook de Italiaansche regeering liet zich zeer concreet uit. Maar eer die geruststellende mededeelingen in Den Haag waren ontvangen, verliep er eenigen tijd en had de groote „men” vrij spel met zijn fantasieën en leverde de „welingelichte bron” heel wat geruchten.

Van betrouwbare zijde vernam men te Batavia, dat de

Amerikaansche vloot te Hongkong last heeft bekomen, om onverwijd naar Atjeh te stoomen, om ons vóór te zijn.

Zelfs de Indische regeering seinde aan den minister, dat zij vernomen had van een Amerikaansche interventie en reeds werd te Singapore gesproken over de houding van Engeland bij een eventueel conflict. Men moest daar van inmenging van de U.S.A. niets hebben. Al deze onrust bleek later overbodig, maar reeds was besloten, krachtiger op te treden. Het gouvernement wilde geen nieuwe kansen op complicaties en besloot daarom, den sultan voor den eisch te stellen, de suzeriniteit van Nederland te erkennen. De minister aarzelde nog, de correspondentie was eenigszins verward, maar in elk geval moest de sultan opheldering geven over het gebeurde en de vice-president van den Raad van Indië vertrok naar Atjeh, terwijl een expeditie werd voorbereid.

De oorlog verklaard. Den 22sten Maart 1873 verschenen vier schepen op de reede van Atjeh en begonnen de onderhandelingen, als men daarvan tenminste spreken kan. De vice-president vroeg om opheldering van het gepasseerde, maar kreeg ze niet. De sultan, zoo heette het, wachtte nog op berichten uit Constantinopel. Nogmaals werd de eisch herhaald met al even weinig succes. De volgende brieven uit den kraton waren al even vaag:

„Wijders maak ik mijn vriend mijn wensch kenbaar, dat hij mijn land niet verwoeste. Wat van het verlangen van mijn vriend is, dat moge de Aller Hoogste vervullen, en vervolgens ben ik het, die 't vervullen zal.”

Met deze wijze van correspondeeren schoot de gouvernementscommissaris niet veel op en het eind van het lied was dan ook, dat hij in naam van de Indische regeering den oorlog aan den sultan van Atjeth verklaarde. Niemand zal toen gedacht hebben, dat deze oorlog veertig jaar zou duren en zooveel offers vragen.

Onbekendheid. Een der oorzaken daarvan was, dat de Regeering onbekend was met de toestanden in Atjeh. Zij dacht, dat het groote rijk inderdaad bestuurd werd door den sultan, terwijl deze niet meer dan een naam-koning was. Alleen in de buurt van het tegenwoordige Kotaradja had hij directe zeggenschap, maar overigens had hij slechts een fictief gezag. „Atjeh was geen eenheidsstaat, waar men het hoofd bevredigen kon óf vernietigen, maar een ingewikkelde groepeerings van een aantal federaties van kleine agrarische gemeenschappen.” (Dr. Naarding.) Al die locale hoofden zouden moeten worden onderworpen, wilde men Atjeh beheerschen. Op het kaartje is eenigszins de staatkundige toestand weergegeven. Men onderscheidde Atjeh van de onderhoorigheden. De laatsten als Pidië en de Gajo- en Alaslanden (er waren er meer) stonden practisch geheel buiten den invloed van het hof. Het eigenlijke Atjeh, ook wel Groot-Atjeh genoemd, was het sultanaat, maar de leenmannen, om maar een Middeleeuwschen term te gebruiken, waren vrijwel zelfstandig. Men kan het geheel met het Duitsche rijk van enkele eeuwen geleden vergelijken, waarin de keizer zelf feitelijk niets te zeggen had dan alleen in zijn erflanden. Elk landschap had zijn hoofd en verschillende van die miniatuurrijkjes vormden weer een federatie onder leiding van een panglima-sagi. Zoo had men in Groot-Atjeh de sagi's van de XXVI, de XXV en de XXII moekims. Het hoofd van de laatste droeg den titel panglima-polem (oudere broeder) en was van veel meer beteekenis dan de sultan zelf. Prof. Snouck Hurgronje vertelt, hoe dit sagi-hoofd dikwijls weigerde aan de oproeping van den sultan te gehoorzamen en als hij wel kwam, dan verscheen hij in vuile kleeding en sprak den sultan met gata (jij) aan. Zijn sagi was volkrijk en breidde zich voortdurend uit, zoodat op den duur het aantal moekims veel grooter was dan XXII, welke naam echter bestaan bleef. De naam moekim ziet op een federatie van twee of meer dorpen, die gezamenlijk een missigit (moskee) onderhouden. Zoo was de organisatie niet alleen een staatkundige,

maar tevens een godsdienstige en verschillende wetgeleerden, oelama's, hadden een zeer grooten invloed.

Was er zoo van eenheid geen sprake, tegenover den vreemdeling stond men wel schouder aan schouder, evenals eenmaal de Grieken, zoodra het gevaar van buiten dreigde, en vooral als die vreemdeling een ongeloovige was. Daardoor kreeg de weerstand een religieus karakter. „Hij hield verband met een groote ideologische tegenstelling, die eens de geschiedenis der wereld heeft beheerscht en nu voortging dit te doen in dit afgelegen hoekje der wereld. De Atjehkrijg, anders gezegd, was maar niet zoo'n gewone oorlog tusschen twee volken, die op de gewone manier door een vrede kon worden beëindigd, maar een nieuwe episode uit het wereld-historisch drama: de Heilige Oorlog tusschen de geloovigen en de ongeloovigen, die van uit het hoofdkwartier van het geloof, Mekka, voortdurend geestelijke voeding en leiding ontving en die wel een wapenstilstand, maar geen duurzame vrede gedoogde.” (Dr. Naarding.)

Een échec. De inzet van den oorlog was voor de Indische regeering al dadelijk geen succes. Een paar dagen na de oorlogsverklaring landde generaal Köhler met ruim 3000 man. De moskee werd na een heftigen strijd veroverd, maar den nacht daarop door de Atjehers opnieuw bezet. Voor de tweede maal moest zij worden bestormd en weer kwam zij in handen der Nederlandsche troepen. De opperbevelhebber, Generaal Köhler, sneuvelde echter, toen hij even onder een reusachtigen waringinboom uitrustte. In het Atjeh-museum wordt het onderste deel van den stam als tafel gebruikt.

De opvolger van den generaal kon het met den nog aanwezigen vice-president van den Raad van Indië niet vinden. Versterkingen waren hoog noodig, maar het seizoen was ongeschikt, om troepen en krigsbehoeften te ontschepen. Nog geen maand na het débarquement kwam het bevel tot terugkeer. De expeditie verliet Atjeh. Alleen enkele oor-

logsschepen bleven in de buurt, om te voorkomen, dat de Atjehers wapens en munitie invoerden. Het spreekt vanzelf, dat dit succes voor de Atjehers een bewijs was, dat de „kafirs” niet bestand tegen hen waren en dat hun fanatisme er niet weinig door werd versterkt.

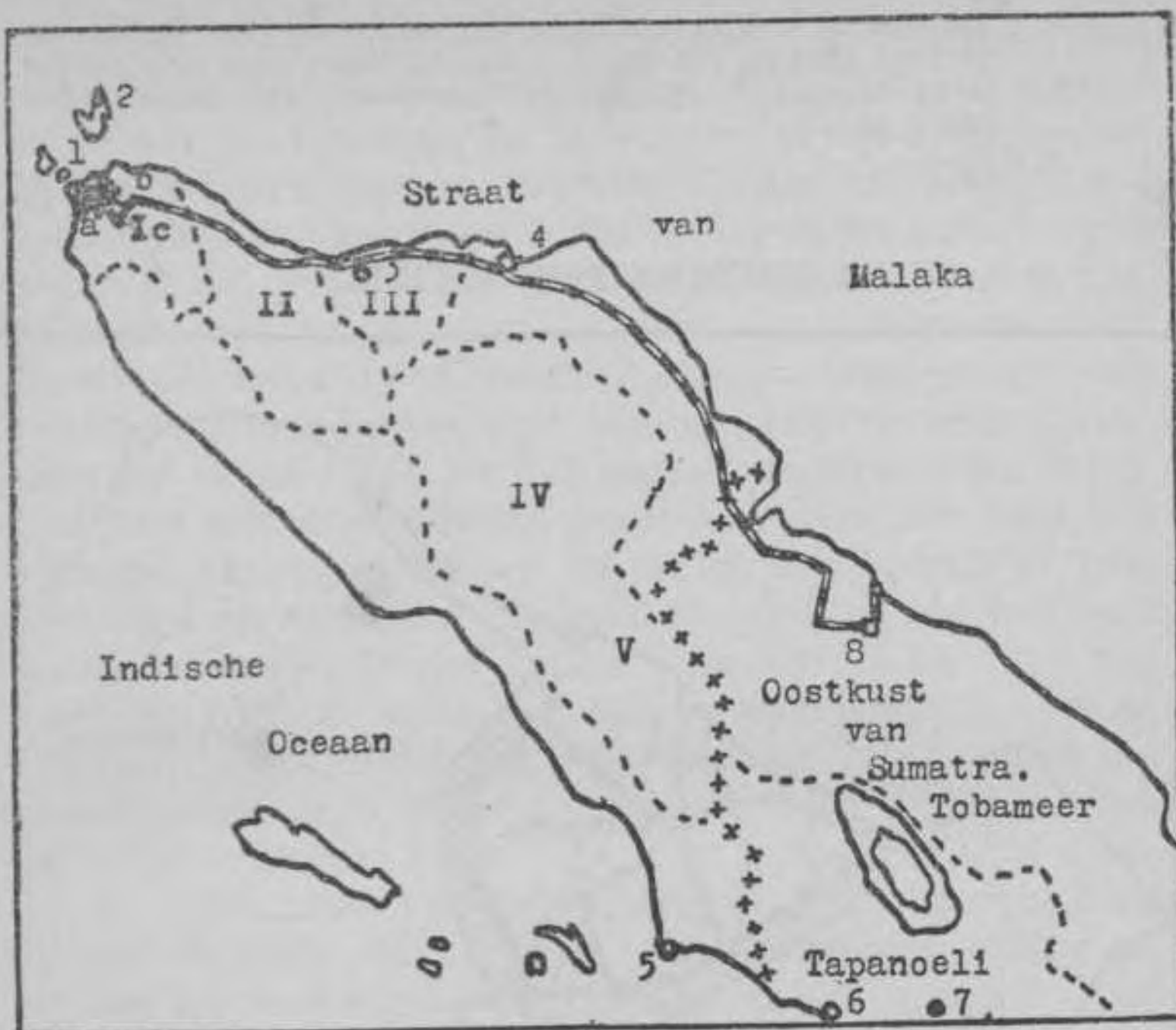
Van Swieten. Maar in November 1873 landde weer een expeditie op Atjeh's noordkust. Deze maal had generaal Van Swieten de leiding, die daartoe apart uit het Moederland was overgekomen. De krijgsmacht was nu aanzienlijk sterker. Ongeveer 13000 man stonden onder de bevelen van den generaal. Weer werd de moskee veroverd, maar daar bleef het nu niet bij. De kraton werd door de Atjehers ontruimd, de sultan en zijn aanhang vluchtten het binnenland in. De Nederlanders hoopten, dat hij bereid zou zijn, om te onderhandelen, maar geen verzoek daartoe kwam in. Het kon ook niet, want hij was kort na zijn vlucht aan de cholera overleden. Het sultanaat werd nu kort en goed tot rechtstreeks bestuurd gebied verklaard. Atjeh werd een Nederlandsche bezitting met Kotaradja als hoofdplaats. De expeditie keerde huiswaarts, kolonel Pel bleef met een garnizoen achter, om verder door minnelijke schikking de hoofden tot erkenning van het Nederlandsche gezag te bewegen. Maar weer dacht men te lichtvaardig over het verzet. De Atjehers voelden zich in het geheel niet geslagen en de strijd bleef voortduren. Pel trachtte den vijand te isoleeren en richtte daartoe tal van posten op tusschen de binnenlanden en het kustgebied, maar het baatte niet veel. De Atjehers hadden niet zoo veel last van de blokkade en de bezetting van de 50 posten kostte veel manschappen, die vaak meer geïsoleerd waren dan de tegenstanders. Bovendien werden onze troepen deerlijk door ziekte geteisterd. Kotaradja was dikwijls onbereikbaar. Pogingen om de communicatie te herstellen, zelfs met behulp van artillerie, mislukten door de herhaalde snelle aanvallen van de guerillabenden van den vijand. Dan moest men list te baat nemen en zoo werden van Kajoe Loh een soldaat en een

dwangarbeider als Atjehers vermomd uitgezonden, om een brief in codeschrift naar de hoofdplaats te brengen. Onderweg, als zij benden ontmoetten, gingen zij druk aan het padisnijden en wisten zoo telkens weer een eind verder te komen, tot zij na uren dwalen Kotaradja bereikten. Een andere maal was het een luitenant, die met zijn ordonnans dwars door de vijanden vloog, om zoo de noodige berichten over te brengen. Van een werkelijk bestuur kon op die wijze natuurlijk geen sprake zijn, als de „overheerschers” practisch gevangenen waren. De postenlinie werd in 1878 zelfs doorbroken. Zoo kon de toestand niet voortduren.

De éénoogige koning. De man, die daarin verbetering bracht, was Karel van der Heyden. In 1878 werd hij tot generaal en gouverneur van Atjeh benoemd. Hij begreep, dat offensief optreden alleen redding kon brengen. Met ruim 10000 man hervatte hij den aanval en het volgende jaar was geheel Groot-Atjeh onderworpen. De onverzoenlijken vluchtten naar de onderhoorigheden en de rust keerde in het sultanaat terug. Zentgraaf deelt mee, hoe in een der heldendichten der Atjehers, over dit tijdperk wordt gesproken:

„Nu brak een driejarig tijdperk van rust aan, waarin de éénoogige Generaal ¹⁾ zijn veroveringen bevestigde. De Radja Moeda, Teukoe Moehamad, spande alle krachten in om de hoofdplaats en Oeleë Lheuë (de haven van Kotaradja) tot welvaart te brengen, en dit gelukte hem zóówel, dat de allerwegen gevluchte bevolking in niet te stuiten stroomen naar de hoofdplaats kwam en zich met de kafirs verbroederde. Het was, als leefde men voortdurend in feesten; groot voordeel werd met den handel behaald, vergeefs trachtten onze krijgsoversten nog volk te vinden, dat hen wilde volgen. Alles ging den één-oogigen Koning hulde brengen.”

¹⁾ Van der Heyden had één oog in den strijd verloren.



ATJEH EN ONDERHOORIGHEDEN.

—=—=— Stoomtram en spoorweg.

+ + + + grens van Atjeh.

I. Groot-Atjeh: a de XXV, b de XXVI en c de XXII moekims.

II. Pidië.

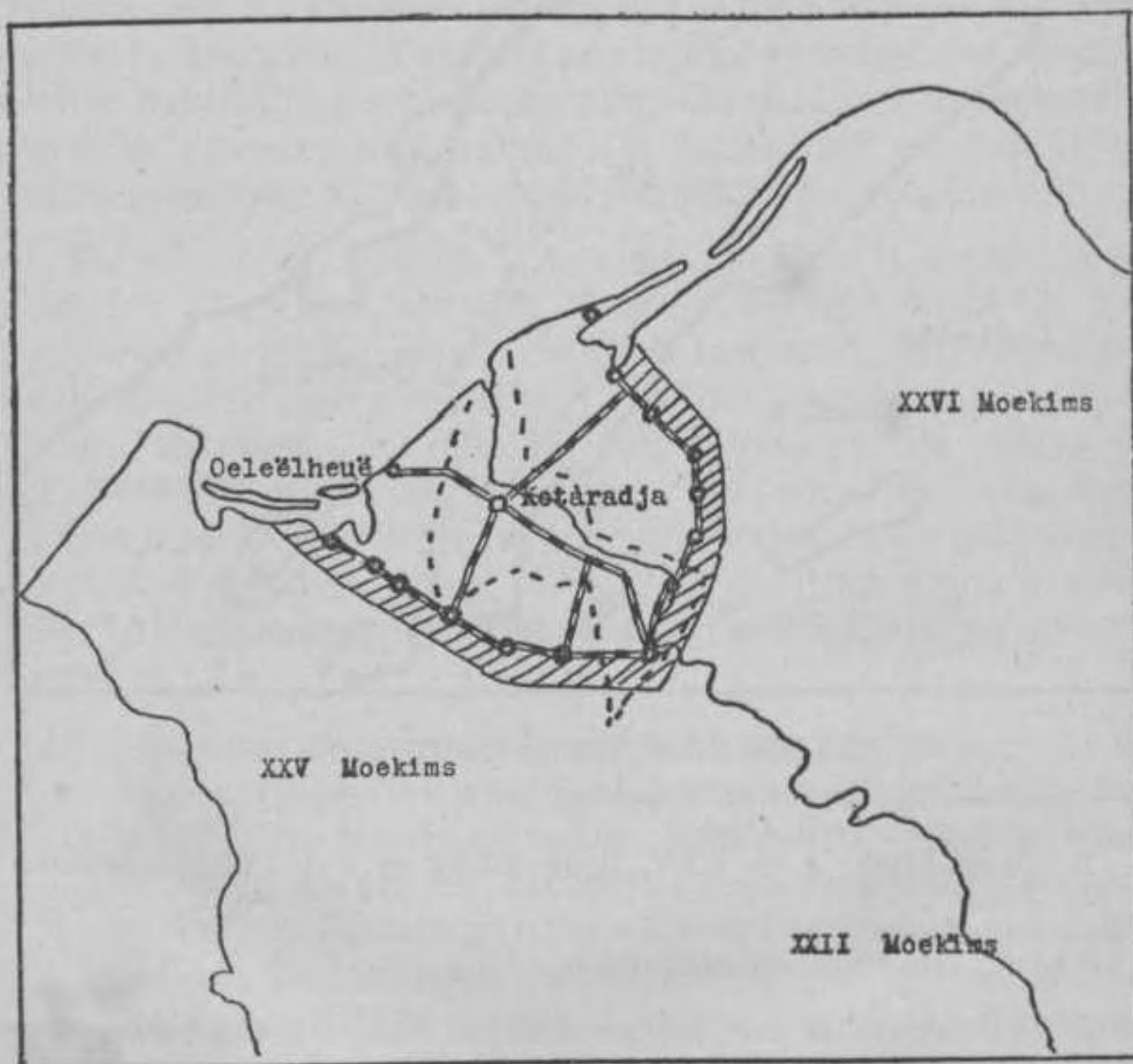
III. Samalanga.

IV en V. De Gajo- en Alaslanden.

1. Kotaradja met geconcentreerde linie. Het gebied onder rechtstreeksch bestuur van den sultan viel ongeveer samen met de geconcentreerde linie. (Vergelijk het aparte kaartje van Kotaradja en omgeving.) Men ziet, hoe klein dit gebied was in vergelijking met geheel Atjeh.
2. Sabang.
3. Batèë Ilië, waar Van Heutz zijn groote overwinning behaalde. (1901)
4. Lhokseumawé, waar de panglima palem zich aan Colijn overgaf. (1903)
5. Singkel)
6. Baroes) Over deze plaatsen was voor 1873 al geschil.

7. Taroetoeng. Hier eindigde de tocht van Van Daalen op 18 Juni 1904 na 163 dagen, „waarbij haast geen dag zonder strijd omging.” Kotaradja-Taroetoeng is hemelsbreed 560 K.M.
8. Medan.

DE GECONCENTREERDE LINIE.



—=—=— trambaan.

○ ○ ○ ○ ○ posten.

Het gearceerde gebied is de opengekapte strook.

— — — — — grens van het eigenlijke sultansgebied.

In 1886 werd niet één schot gelost. Van der Heyden werd door de tegenstanders gerespecteerd als een dapper maar ook een rechtvaardig heerscher en het scheen, alsof de oorlog beëindigd was. Van der Heyden wist echter wel beter. Zoolang de onverzoenlijken nog in de onderhoorigheden zaten, zou er van vrede geen sprake kunnen zijn. Telkens zou het verzet weer opleven. Daarom moesten ook die streken worden onderworpen. Maar de Regeering wilde van zijn plannen niet weten: Van der Heyden moest heengaan en men keerde tot het stelsel van afwachten terug. Had men menschelijkerwijs gesproken naar den raad van generaal Eénoog geluisterd, de oorlog was in 1882 of 1883 geëindigd en niet eerst in de 20ste eeuw en het had veel minder menschenlevens gekost. Nu zijn er na 1880 nog meer dan 7000 der onzen gevallen en waarschijnlijk over de 30.000 Atjehers. Doch het optreden van Van der Heyden kostte te veel en hij moest gaan. Zelfs de Atjehers stonden verbaasd over deze handelwijze. In het heldendicht staat, dat de Hollanders verbannen, wie niet in alle opzichten hunnen wensch volgt, „zelfs den éénoogigen generaal, iemand van hun eigen soort, hebben zij verbannen.”

De geconcentreerde linie. In 1884 besloot de Regeering over te gaan tot het zich terugtrekken in de geconcentreerde linie. Een aantal posten werden in een halven cirkel rondom Kotaradja aangelegd en onderling door een trambaan verbonden. Enkele straalbanen vormden de verbinding tusschen dezen postenketen en de hoofdplaats. Binnen deze linie werden onze troepen samengetrokken en een strook van ongeveer 1 km. werd aan de buitenzijde opengekapt, om verrassingen te voorkomen. Zoo was er van de verovering van Van der Heyden slechts een gebied van enkele vierkante kilometers over. Men hoopte, dat de Atjehers zich nu zouden komen melden en vredesvoorstellen doen, net zooals in 1874. Er werd met verschillende hoofden gecorrespondeerd en velen hunner kregen geschenken, die ze prompt in de oorlogskas stortten! Enkele

vorsten aan de kust bleven in naam trouw, maar voorzagen hun broeders in de binnenlanden van wapens en munitie. In enkele jaren was heel Atjeh weer in vuur en vlam. De Heilige Oorlog werd gepredikt, een nieuwen sultan benoemd en aan den Gouverneur-Generaal den eisch gesteld, tot den Islam over te gaan! Alleen op die wijze zou hij de vernedering kunnen ontgaan, dat zijn troepen met schade en schande Atjeh zouden moeten ontruimen.

De troepen in de gecontreeerde linie leden zeer door beri-beri en andere ziekten, het nietsdoen deed de tucht verslappen, flinke officieren moesten hun ergernis verbijten. „De onbeschaamdheid van den vijand nam met de dag toe door onze onthoudingspolitek,” schreef Idenburg, die in dien tijd te Kotaradja dienst deed. De Atjehers vestigden zich in de opengekapte strook en drongen meermalen tot in de buitenwijken van de hoofdplaats door. Zeker het stelsel kostte minder, elk jaar „maar” ongeveer 7 millioen, maar onze troepen leden groote verliezen en het ergste was nog, dat het leger *moreel* de nederlaag leed. Prof. Snouck Hurgronje vergeleek de positie van onze soldaten met die „van een aan den ketting liggenden aap, die door een aantal knapen zonder veel gevaar voor hun eigen welzijn, tot dolwordens toe geprikkeld kan worden.”

Ook vatten de Atjehers het bedrijf van zeeroof weer op, als zij daartoe kans zagen. Twee Engelsche schepen vielen hun in handen en de bemanning werd meegenomen naar het binnenland. Natuurlijk wendde de Engelsche regeering zich tot de Nederlandsche: Atjeh was immers gouvernementsgebied en het gevolg was, dat de bemanning losgekocht werd, die van het eene schip voor f 100.000, die van het andere voor 25000 straits-dollar. Een welkome aanvulling voor de oorlogskas.

Teukoe Oema. Het laatste bedrag kwam in handen van Teukoe Oema, een der meest geduchte aanvoerders der Atjehers. Hij wenschte geen bankpapier en zond den onderhandelaar terug om klinkende munt. Maar enkele maan-

den later bood hij zijn onderwerping aan en beloofde zelfs Groot-Atjeh voor het Gouvernement te zullen veroveren. De gouverneur nam het aanbod aan. Onder al het gebeurde, ook de zeeroof, werd een streep gezet en Teukoe Oema kreeg een mooien titel, een legercorps en moderne wapenen. Werkelijk scheen het vertrouwen in hem gerechtvaardigd, want hij veroverde de XXVI moekims en had ook successen in de federatie van de XXII. Zijn naam veranderde hij in dien van Teukoe Johan, om duidelijk zijn „bekeering” te demonstreeren. In Maart 1896 zou hij weer op expeditie en de gouverneur verstrekke hem, tegen het advies van verschillende officieren in, een duizend geweren, munitie, opium en geld. Denzelfden nacht ging „Johan” er van door met zijn aanhang en begon den oorlog tegen de „Keumpenie” opnieuw. Natuurlijk was hij nu in één slag populair bij zijn landgenooten en zijn „buit” was de moeite waard. De Nederlanders werden voortaan beschoten met hun eigen wapens. De door Johan onderworpen gebieden vielen vanzelfsprekend weer af en opnieuw zaten de Nederlandsche troepen in de geconcentreerde linie als een aap aan den ketting.

Het tweemanschap. Generaal Vetter, die zich op Lombok een naam had verworven, verscheen op Sumatra en bracht Teukoe een nederlaag toe, maar keerde daarop naar Java terug. Afdoende was ook dit niet. Doch het getij kenterde en twee mannen wezen den weg tot de oplossing. Het waren *Dr. Snouck Hurgronje en kolonel van Heutz*. De eerste was een geleerde, een arabicus van naam. In 1885 had hij een bezoek aan Mekka gebracht, „waarvan het relaas hem met één slag tot Europeesche vermaardheid bracht.” Minister Keuchenius zond hem naar Indië, om studie te maken van het Atjehsche volk. Deze minister was n.l. overtuigd, dat een der voornaamste oorzaken van de misère was, het ontbreken van elke degelijke kennis omtrent het Atjehsche volk. In Indië was men, inzonderheid op Atjeh, niet erg met den geleerde ingenomen, maar in 1892 kwam

hij er toch aan en als vrucht van zijn arbeid verscheen een uitvoerig rapport, dat later uitgewerkt werd tot een standaardwerk: *De Atjehers*. Dr. Snouck Hurgronje behandelt daarin heel het leven in Atjeh: Volksindeeling, staatsbestuur, rechtspraak, landbouw, vischvangst, familielevens, kleederdracht, letterkunde, wetenschap, spelen en godsdienstige zaken. Wat nu de conclusies uit zijn arbeid betrof, die voor de directe actie van belang waren, kan men zeggen, dat Dr. Snouck Hurgronje wenschte: krachtig offensief optreden tegen den vijand, hem rusteloos vervolgen, vrees inboezemen en zodoende den gewonen landman weerhouden zich nog met de benden op te houden, geen waarde hechten aan den sultan, die *niets* is, maar de bendeleiders, die feitelijk een bedrijf van den oorlog maken en soms een ware terreur onder eigen landgenooten uitoefenen, onschadelijk maken.

Het spreekt vanzelf, dat in het leger menschen waren, die min of meer schouderophalend stonden tegenover den doctor en zijn geschrijf. Maar er was een jong hoofdofficier, Johannes Benedictus van Heutsz., die wat de militaire conclusies betreft, het er volkomen mee eens was.

Hij schreef in 1893 een brochure: *De onderwerping van Atjeh*, waarin hij betoogde, dat de tactiek moest zijn: steeds voorwaarts. Of om het met zijn eigen woorden te zeggen: „*Doorzetten, doorzetten, doorzetten, den vijand nimmer op verhaal laten komen.*”

In dit opzicht waren beide mannen het roerend eens. Als tweede punt had Dr. Snouck Hurgronje op het programma: welvaartspolitiek, om Atjeh tot bloei te brengen en de bevolking met den nieuwen toestand te verzoenen. Dus „gevoelig slaan én vaderlijke leiding,” zooals Dr. Naarding het uitdrukt.

De Gouverneur-Generaal Van der Wijck was het met beide schrijvers eens en in 1898 werd Van Heutsz tot gouverneur van Atjeh benoemd met Dr. Snouck Hurgronje als raadsman. Zij kregen gelegenheid hun plannen uit te voeren. En zij hebben dat gedaan ook.

„Van Heutsz heeft met een troepenmacht niet beduidend sterker dan die, welke noodig was geweest om een gebied van 1 vierkante kilometer vast te houden, geheel Atjeh tot onderwerping gebracht,” zegt Dr. Colijn. En dezelfde deskundige wijst op de fout, die jaren lang geheerscht had in militaire kringen: de onderschatting van ons leger. Als men ongeveer 5000 man noodig had, om zich in de geconcentreerde linie te handhaven, hoeveel manschappen waren er dan niet noodig, om heel Atjeh te onderwerpen en blijvend te bezetten?

Maar Van Heutsz volgde dezelfde tactiek als de vijand. Hij zond geen zware logge legers er op uit met artillerie en een heele trein, maar kleine groepjes, soms maar een twintig man, die de guerillabenden opzochten, dezelfde methodes toepasten en weken lang de benden achtervolgden en opspeurden. Het kwam hem ten goede, dat hij een schare jonge enthousiaste officieren en onderofficieren wist te verzamelen. Wij noemen hier mannen als Christoffel, Colijn, Van der Maaten, Scheepens, Veltman, Darlang, Swart en last not least Van Daalen.

Groot Atjeh was in korten tijd weer geheel onderworpen, maar dat was eerder ook wel eens gebeurd. De leiders trokken zich dan eenvoudig een tijdje in de Onderhoorigheden terug, het liefst in Pidië en wachtten hun kans af. Teukoe Oema, de Panglima Polem en de pretendent-sultan begaven ook nu zich weer naar dat landschap. Daar durfde immers geen kafir komen. Maar Van Heutsz verscheen er wél en binnen vier maanden was Pidië onderworpen en zaten de drie hoofdleiders dieper het binnenland in. Rusteloos werden zij achtervolgd en reeds het volgende jaar viel Teukoe Oema in een hinderlaag van de Marechaussee's en sneuvelde.

De volgende jaren werd op die wijze de strijd voortgezet. Geen oogenblik hadden de benden en hun leiders rust. Nog eenmaal waagden de Panglima-polem en zijn aanhang „Maarschalk Voorwaarts” te weerstaan. In Samalangan hadden zij een sterke stelling bij *Batéë-ilië*, door Van der

Heyden al 20 jaar eerder tevergeefs belegerd. Doch Van Heutsz verscheen persoonlijk en na een harden strijd ging Batéë-ilië voor den Atjeher verloren. Samalanga werd bezet en weer moesten de hoofdleiders van het verzet hun heil zoeken in de vlucht.

Maar onophoudelijk zaten de marechaussee's hen op de hielen. Kapitein Colijn en onder-luitenant Christoffel waren voortdurend in actie en volgden het spoor van de vluchtelingen als jachthonden het wild. De pretendent-sultan gaf het 't eerst op. In Januari 1903 meldde hij zich. Doch wij zagen reeds, dat zijn persoon van weinig beteekenis was. Zoolang de panglima-polem niet gevangen was, bleef het verzet over een eminenten leider beschikken. Op Koninginnedag 1903 leed hij echter opnieuw een zware nederlaag en precies een week later *meldde hij zich bij den kapitein H. Colijn te Lhokseumawé*. Hij was aan het einde van zijn latijn. Weinigen in Nederland hebben de beteekenis van deze overgave destijds begrepen. Wij vonden in een der dagbladen de tijding van deze capitulatie tusschen het „gemengd nieuws.”

's Gravenhage officiëel: Panglima polem en Toeangkoe Radja onderwierpen zich te Lho Seumawé.

Benoemd tot directeur van het post- en telegraafkantoor te Heerenveen de Heer W. Meyer, thans te Stads-kanaal.

Drie groote artikelen worden in hetzelfde blad gewijd aan de Macedonische kwestie, een geschil tusschen Keizer Wilhelm en de stad Metz en de toestanden op Cayenne!

Op een andere plaats staat heel kort, dat in Atjeh bij een klewangoverval gesneuveld zijn: Kapitein van der Hoeve en drie militairen, terwijl 23 soldaten werden gewond.

Maar begrepen weinigen het belang van deze overgave, waarmee de Atjeh-oorlog wel beëindigd is gerekend, veel minder hebben toen de krantenlezers gedacht, *dat die kapitein van Lhokseumawé nog eens zoo algemeen bekend zou worden*. Misschien heeft in die dagen alleen Van

Heutsz begrepen, dat hij de „maarschalksstaf” al in den ransel droeg.

De panglima-polem werd in zijn ambt als hoofd der XXII moekims hersteld en heeft zijn eed van trouw aan het Gouvernement tot op den huidigen dag gestand gedaan. Hij werd een goed bestuurder van zijn sagi. De pretendent-sultan was van minder goed allooi en probeerde in de hoofdstad door allerlei intrigues opnieuw onrust te verwekken, waarom hij na eenige jaren uit zijn vaderland verban-
nen werd.

„Het grootste struikelblok voor de pacificatie van Atjeh is uit den weg geruimd,” schreven de kranten enkele weken later, nadat Van Heutsz zelf het groote belang van het gebeurde te Lhokseumawé in een interview had uiteen-
gezet.

Van Daalen. Maar nog waren al de Onderhoorigheden niet onderworpen. Daar lagen nog de Gajo- en Alaslanden, door geen Europeaan betreden, een gebied veel grooter dan Nederland, beschermd door hoge gebergten en schier on-
doordringbare wouden. De enkele passen werden door sterke bentengs bewaakt.

Van Daalen kreeg last deze landschappen te doorkruisen en vertrok in Februari 1904 met 200 marechaussee's. Hij wist als een tweede Hannibal over de Alpen te trekken en veroverde met zijn kleine troep vesting na vesting. De Gajo's verdedigden zich met élan en duizenden sneuvelden tegen het kleine keurcorps, dat zelf ook zware verliezen leed, dat dikwijls den hongerdood nabij was, zoodat het vinden van een reuzenslang een uitkomst was. 163 dagen duurde de tocht door het onbekende gebied. Toen bereikten de dapperen Taroetoeng in de residentie Tapanoeli.

„Deze soldaten waren de Alpen van Sumatra overgetrokken, en hadden het oerwoud, met de verschrikking eener vochtige, woeste wildernis, doorloopen. Zij hadden honger geleden, maar niet gemord; gij ziet in den geest die groep marechaussee's vechtend met den reu-

zenpython in het oerwoud, het monster, dat hun tot voedsel zou dienen.

Die tweehonderd mannen werden op bentengs geworpen, wat wallen van gesteente, beschermd door versperringen en scherpe bamboedoerihagen, verdedigd door een fanatieke massa.

En als zij een benteng hadden veroverd, begroeven zij hun dooden, en droegen hun gewonden mee naar de volgende benteng, waar het krijsbedrijf zich herhaalde.

Dit ééne moet den aanvoerder, den grooten Van Daalen, elk moment voor den geest hebben gestaan: één enkele mislukking zou de ondergang zijn der colonne, verloren in een gebied, sterk in zijn gordel van bosschen en bergen, waar duizenden vijanden gereed stonden om, ná een échec, het slachterswerk te doen "

(Zentgraaff.)

Het einde. Na 1904 hadden hier en daar nog enkele verzetspogingen plaats. In 1913 meldden zich de laatste benedeiders. De botsingen, die na dien tijd plaats hebben, waren plaatselijke incidenten. We kunnen zeggen, dat de Atjehkrijg een veertig jaar heeft geduurd. Thans heerscht er rust. De landbouwer kan zijn sawahs in vrede bewerken, de havenplaatsen voeren tal van producten uit, de petroleumwinning is ter hand genomen, op Poeloeh Weh is de prachtige Sabanghaven aangelegd, het vaarwater is veilig, de jeugd ontvangt onderwijs op de vele scholen, de laatste 20 jaar opgericht. Het tweede deel van het programma van Snouck Hurgronje is in vervulling gegaan. Bekwame bestuurders als Van Aaken en Swart hebben krachtig en rechtvaardig geregeerd, de welvaart bevorderd en vele Atjehers met den nieuwen toestand weten te verzoenen. Het geslacht, dat den oorlog met de „Keumpenie” heeft gevoerd, sterft uit. „De toerist, die thans rustig en vrij door Atjeh trekt, kan zich nauwelijks voorstellen, dat hier slechts

een halven menschenleeftijd geleden een verbitterde strijd woedde." (Stapel.)

De onbekende soldaat. Wij noemden mannen als Van Heutsz, Van Daalen, Colijn, Christoffel, Van der Heyden en nog andere, maar er zijn in Atjeh honderden geweest, die hun leven hebben gegeven en die vergeten zijn. Zij liggen begraven over een gebied, een paar maal zoo groot als Nederland. Zij hebben met groote dapperheid gestreden tegen een moedigen vijand, zij hebben geleden vaak. Dagen lang marcheerden zij in de wildernis, steeds het geweer in den aanslag en den klewang getrokken, lettend op elk voetspoor, luisterend naar elk geritsel. En vermoeidheid kenden ze niet. Colijn deelt mee in een rapport, hoe een luitenant des nachts om 1 uur van een meerdaagsche vervolging thuis kwam en er om drie uur weer uittrok met zijn mannetjes en toen 26 uur aaneen marcheerde! Stervende marechaussee's verdedigden nog hun karabijn, trouw aan het parool: laat nooit je vuurwapens in handen van den Atjeher vallen.

In de dagbladen stond in die dagen een korte lijst van gevallen. De Staatscourant deelt mee, dat gesneuveld zijn.... En menige krantenlezer sloeg dat maar over.

Peutjoet is een groot kerkhof te Kotaradja. Daar liggen honderden, gevallen bij de klewangaanvallen van den vijand, gedood door de kogels van de Atjehers, bezweken door ontbering of aan beri-beri en andere ziekten.

In marmeren platen zijn de namen gegrift in den kerkhofmuur. Maar hoevelen hebben geen grafsteen en liggen ergens onder wat kalisteenen in de rimboe....

Een hard leven, een schrale kost en weinig soldij! Maar de humor ontbrak toch niet. Men kan daarvan lezen bij Zentgraaff. Daar waren mannen als Willem van Leuven, die overal in de rimboe bordjes plaatste met opschriften als: Boschjes van Poot, De Veluwe, Grens van het Haarlemmerhout, Naar het strand, Verboden grint te scheppen en bij een zeer smal pad langs een diep ravijn: „Art. 13 Wetb. van

Strafr. Verboden buiten de paden te loopen." Ook hij ligt ergens in de binnenlanden

Natuurlijk kwamen er ongerechtigheden voor. En de pers in Nederland was zeer bereid, die breed uit te meten. In de Kamer vanzelfsprekend een interpellatie en zelfs in het Engelsche Lagerhuis wenschte Heaton er het woord over (het was vlak na den Boerenoorlog en de concentratiekampen) en vroeg interventie van de „beschaafde" Mogendheden!

Men vergat hier, *onder welke omstandigheden* de geringe troepenmacht moest opereeren, hoe de vrouwen der Atjehers meestreden, hoe de gevangen Nederlanders na onbeschrijflijke folteringen werden vermoord, hoe zelfs het eerste beginsel van het oorlogsrecht door den tegenstander werd verkracht. Mannen als Van Heutsz en Van Daalen werden belasterd en het leidde zelfs tot een conflict tusschen beide groote mannen. Wie het nuchter gestelde rapport van Colijn leest, dat hij in die dagen van beroering aan Van Heutsz (toen Gouverneur-Generaal) schreef, krijgt een juisten kijk op de toestanden in Atjeh. De feiten worden niet ontkend of verbloemd, maar er is ook iemand aan het woord, die hart heeft voor den soldaat en bewondering voor zijn groote prestaties.

De pacificatie en welvaart van Atjeh is de schoonste belooning voor wat in die jaren door het Indische leger is verricht.

HOOFDSTUK V.

VAN NOMINAAL TOT EFFECTIEF GEZAG.

Onthouding. Nóg wordt wel gesproken van Java en de *buitengewesten*. Die onderscheiding is afkomstig uit de vorige eeuw, toen de Regeering zich practisch niet met de koloniën buiten Java bemoeide. Uitgezonderd dan enkele posten zooals Makassar en de Minahassa op Celebes, Sambas, Bandjermasin en Pontianak op Borneo, Padang en Palembang op Sumatra en verschillende posten in de Molukken. Wel wist men „sedert het midden van de 19de eeuw zoo ongeveer, tot hoever, op een politieke kaart van den Archipel, het Gouvernement zijn kleur had te strijken,” maar van werkelijk bestuur was geen sprake. Zoo had ook de Compagnie gehandeld, maar wat voor een handelslichaam te verdedigen was, moest de Staat als een verzuim worden aangerekend. Die toch had een andere roeping dan winst te maken en dividend uit te keeren. En toch werd het niet als een verzuim gevoeld. Integendeel, opzettelijk werd deze toestand bestendigd. Het doel van Graaf Van den Bosch, den man van het cultuurstelsel, was aanvankelijk: Java én Sumatra te exploiteeren, het laatste dan voorzover Nederland er krachtens het tractaat van 1824 recht op had. Vandaar ook het ingrijpen in de Padrioorlogen. Maar zelfs dit plan werd losgelaten en ook Sumatra werd op enkele winstgevende gebieden na verwaarloosd, posten als Baros en Singkel weer ontruimd. De reden van deze onthouding was uitsluitend: de buitengewesten brachten geen voordeelen op en daadwerkelijk bestuur zou heel wat kosten. *De interesse voor een bepaalde streek was*

recht evenredig met de opbrengst van dat gebied. Hoe de toestand op verschillende eilanden was, of daar slavernij, menschenroof, koppensnellen en weduwenverbranding, om maar enkele gruwelen te noemen, in zwang waren, dat deerde het Gouvernement niet....

Toch ingrijpen. Toch bemoeide de Regeering zich wel eens met die eilanden, welke slechts in naam bij haar imperium behoorden. En daarvoor waren twee redenen. In de eerste plaats bestond er vrees, dat een andere mogendheid zich over die streken zou „ontfermen” en dat wenschte men in geen geval. Dat die vrees niet geheel ongegrond was, blijkt wel uit de historie van Borneo. Wie dat eiland op de kaart bekijkt, ziet, dat het Noordwesten wit gelaten is. Het maakt geen deel uit van Nederlandsch-Indië. In 1839 vestigde zich in die streken James Brooke, zoogenaamd om er handelsbetrekkingen aan te knopen. Maar daar bleef het niet bij. Hij mengde zich in den strijd tusschen de vorsten, die daar heerschten en bracht het in 1841 tot radja van Serawak. Nog regeeren zijn nazaten daar onder Britsche suzeriniteit. Andere avonturiers probeerden dit voorbeeld te volgen en zoo zien we in 1843 Murray opereeren in Oost-Borneo, waar hij echter sneuvelde. Wilson sloot een overeenkomst met den vorst van Siak en bezette het eiland Bengkalis. Hij verdween weliswaar, toen het Nederlandsche Gouvernement hem daartoe sommeerde, maar zulke akevietjes gaven toch maar aanleiding tot wrijving. Het tractaat met Siak gesloten door den Gouverneur-Generaal werd langen tijd in Engeland als een onvriendelijke daad beschouwd en eerst in 1871 werd de Sumatrakwestie definitief geregeld. (Zie hoofdstuk IV.)

Om te voorkomen, dat vreemdelingen zich verder meester zouden maken van de buitengewesten, werd naar een rechtsgrond gezocht, om dit te verhinderen en men meende; dit het beste te kunnen doen, door met de vele potentatjes contracten af te sluiten, waarbij zij verklaarden het

Nederlandsche oppergezag te erkennen. En verder liet men hen met rust.

De tweede reden, dat het Gouvernement zich soms met die „leenstaatjes” bemoeide, was, dat de scheepvaart in den Archipel beveiligd moest worden. Op de kleine Soenda-eilanden gold het kliprecht. Een gestrand schip behoorde met de heele bemanning aan den vorst. De goederen eigende hij zich toe, de equipage werd slechts tegen een losprijs vrijgelaten. Hetzelfde stelsel hebben we reeds in Atjeh ontmoet. Volgens Westersche begrippen kon een dergelijk recht niet bestendigd worden. Het kon bovendien tot conflicten met vreemde mogendheden aanleiding geven. Immers die vorsten stonden onder Nederlandsche suzeriniteit en het Gouvernement was dus aansprakelijk voor dergelijke wandaden. Ook dat hebben wij reeds gezien bij de geschiedenis van de Atjeh-affaire.

In elk contract werd dan ook uitdrukkelijk gestipuleerd, dat de Inheemsche vorsten van het kliprecht afstand deden tegen een bepaalde vergoeding, die van 20—50 % van de waarde van de lading variëerde. Dat beteekende echter niet, dat de vorsten en hun onderdanen nu ook werkelijk zich van strandroof onthielden. Telkens weer kwamen er te Batavia klachten binnen over schending van deze overeenkomsten en dan moest er wel ingegrepen worden. Een boete werd opgelegd en als de zaak heel ernstig was, of de boete niet betaald werd, vertrok er een expeditie, die een paar strandkampongs bij wijze van wraak leegroofde en in brand stak. Aan de eer was voldaan. De troepen en oorlogsschepen keerden naar Java terug. De schrik zat er voor een poosje in, tot een nieuwe schending van het contract weer een strafmaatregel noodzakelijk maakte. Het aantal tuchtigings-expedities in de 19de eeuw is vrij groot. Zoo nu en dan als de pupil erg ondeugend was, kreeg hij een pak slaag, maar verder bemoeide de opvoeder zich niet met hem.

Een illustratie. Als voorbeeld van deze onthoudings-

politiek nemen wij het eiland Soemba en maken daarbij gebruik van het uitstekende werk van Ds. D. K. Wielenga, die jaren als missionair predikant op dat eiland heeft gewerkt.

Omstreeks 1840 begon de Regeering zich met Soemba te bemoeien, omdat er geruchten liepen over relaties met Engelschen. Men vreesde, dat dezen te eeniger tijd wel eens vasten voet op het eiland konden zoeken en het, als niemandsland, annexeeeren.

„Zoo werden in 1845 papieren contracten met enkele vorsten gesloten.

Onder het bulderen van 21 saluutschoten en het uitsteken van de Nederlandsche vlag, stelden de radja's hun kruisjes onder het contract, waarvan zij later natuurlijk zouden verklaren, niets begrepen te hebben. Met het geven van vele geschenken en rottingstokken met zilveren knop werd deze vertooning besloten.

Tegenover de buitenwereld kon getuigd, dat Soemba Nederlandsch gezag had erkend en het Nederlandsch-Indische Gouvernement als opperheer erkende.

Na het sluiten van deze contracten werd Soemba weer met rust gelaten en telken jare kon in het Koloniaal Verslag vermeld, dat van Soemba niets bekend was.

In 1862, dus nog geen 15 jaar later, werden weer nieuwe contracten gesloten, want de oude was men vergeten en men beweerde er niets van begrepen te hebben.”

Voortdurend pleegden de Soembaneezen strandroof op gestrande schepen, die naar Australië voeren. De klachten, door vreemde mogendheden ingediend, kon men niet naast zich neerleggen. De radja's werden beboet en tot het innen van deze boete — in de vorm van paarden — werd in 1866 de eerste ambtenaar op Soemba geplaatst. Hij mocht zich echter absoluut niet met de zaken in zijn „resort” bemoeien.

De resident van Timor gaf als consigne: *het niet doen* is

het belangrijkste deel van de taak van de ambtenaren! Onthouding van alle zaken, waar het Gouvernement buiten moet blijven.

Zij — de ambtenaren — mochten nimmer iets gelasten, „omdat zulks vroeg of laat zou vorderen de middelen, om de uitvoering er van te verzekeren, zoo niet te dwingen.”

De controleur kreeg op zijn verzoek niet eens geweren, om zich bij een aanval te kunnen verdedigen en hij kreeg den welgemeenden raad, maar te doen, alsof hij niets zag en hoorde, van wat er alzoo in zijn omgeving geschiedde.

„Zoo hoorde de controleur, dat een dertigtal Endeneezen eenige kampongs in Taboendoeng hadden geplunderd en nu met buit beladen, waaronder vele slaven, op hun terugtocht waren. Hij meldt nu aan den Resident, dat hij deze menschen, als zij straks te Waingapoe, de havenplaats komen, zal trachten op te pakken.

Per ommegaande krijgt hij echter een schrijven, zich hier buiten te houden. „De beste instructie, die ik u geven kan voor nu en voor den vervolge is, dat u maar niet alles dadelijk moet gelooven, wat men u al zoo komt vertellen en in geen geval moet laten blijken, dat u het gelooft.

Ziet men, dat de bij u gebrachte praatjes, door u voor waarheid worden aangenomen en dat u er niets aan doet, omdat u er wegens gebrek aan middelen niets aan doen kunt, dan blijkt daaruit uwe machteloosheid en dat doet meer kwaad dan goed. Het volk behoeft niet te weten, dat u de middelen ontbreken.

Dat de ambtenaar alles of zooveel mogelijk wil weten, is zeer goed, doch ze moeten niet alles willen opmerken.

Wij moeten een zaak tusschen de radja's en het volk niet tot de onze maken en moeten alles vermijden, wat aanleiding geven kan tot verzet, want dan wordt het Gouvernement gedwongen handelend op te treden en zou zodoende door de schuld van den ambtenaar het Gouvernement in moeilijkheden komen, wat aan dien ambtenaar niet zou vergeven worden.”

Onze ambtenaren moesten dus maar kalm toezien, hoe onder hun oogen de menschen elkaar vermoorden, beroofden en strooptochten hielden; zij mochten het zelfs wel weten, maar niet opmerken en als iemand wat kwam vertellen, maar juist doen, alsof men het niet geloofde.

Die moordenaars en slavenhandelaars mocht men vooral niet prikkelen. Zij mochten eens kwaad worden en zich verzetten. Alles liever dan dat. Tot elken prijs moesten verwikkelingen worden voorkomen.

Ds. Wielenga geeft nog verschillende staaltjes van wat de controleur alzoo hoorde en zag. Eens geraakte hij midden in een bende, die het dorp Pamoesakaba aanviel. Hij probeerde de aanvallers tot rede te brengen. De bewoners van het dorp smeekten hem, zijn tusschenkomst te willen verleen. Maar de bende stoorde zich niet aan den ambtenaar, die immers toch niets kon doen. En machteloos moest hij toezien, hoe tal van personen werden vermoord, anderen als slaven weggevoerd en de kampong in brand werd gestoken.

De ambtenaar, die zich te Melolo wilde vestigen, kreeg daartoe geen vergunning. Hij moest overhaast vluchten. Zoo handelde men met de vertegenwoordigers van den „souverein.”

Uit een rapport van 1890 nemen wij nog het volgende over:

„De Radjah van Rendeh laat 24 menschen dooden.

Oemboe Toenggoe laat een vrouw doodknuppelen.

Bij den dood van den Radja van Mangili worden 10 menschen gedood, geworgd met touwen.

Oemba Tanja laat drie swangi's vermoorden.”

(Stierf een vorst, dan werden een tiental slaven en slavinnen doodgeknuppeld met zoo weinig mogelijk bloedverlies. Zij moesten den overledene in de geestenwereld dienen.)

Zulke dingen geschieden onder het „bewind” van een beschaafde natie en er werd niets tegen gedaan.

Zoo vertelt Ds. Wielenga van den kapitein Dijk, die met

het bestuur over Soemba werd belast. Hij was een echte militair en wenschte geen vernederingen van de vorsten te verdragen.

Een paar slavinnen van een groote waren gevlucht. Zij hadden bij het weven een draad gebroken en daardoor het kunstig weefsel bijna bedorven. Er was wel om nietiger reden een slavin gedood en uit vrees voor haar leven vluchtten zij naar Waingapoe en stelden zich onder bescherming van den kapitein. De vorst eischte ze op, maar hij kreeg een weigerend antwoord. Waingapoe werd nu door den vertoornden radja met vernietiging bedreigd. Dijk echter dacht er niet aan, door het zenden van geschenken, de zaak weer in orde te brengen, zooals vroeger gewoonte was. Met voorbijgaan van zijn onmiddellijken chef, den resident van Timor, vroeg hij hulp aan den gouverneur te Makassar. Een oorlogsschip verscheen en een detachement mariniers veroverde de residentie van den vorst. Troepen van Java voltooiden de overwinning, maar toen liet men alles weer op den ouden voet doorgaan. De schrik zat er nu weer voor een poosje in. De resident was boos. Dit was volkomen in strijd met de onthoudingspolitiek. Hij had nog net een rapport ingediend, waarin stond, dat alles op Soemba rustig was en de verhouding met de vorsten niets te wenschen overliet!

Kapitein Dijk werd dan ook van zijn post ontheven.

Bali. Ook op andere eilanden was het een lijdensgeschiedenis. Bali, dat zoo dicht bij Java lag, bestond uit verschillende vorstendommen (zie het kaartje op blz. 87.) In 1839 erkenden alle negen potentatjes het oppergezag van het Nederlandsch-Indische gouvernement en deden afstand van het kliprecht. Maar evenals op Soemba beleefde men niet, wat men beleed. Strandroof had herhaaldelijk plaats en protesten daartegen bleven onbeantwoord. Zelfs werden de gezanten van Batavia niet eens ontvangen. Dan maar weer een expeditie en zoo hebben we van 1846—1849 de drie Bali-expedities gehad, die heel wat offers hebben

gekost, maar die practisch geen resultaat hadden, omdat na de strafoefening het eiland weer ontruimd werd, nadat opnieuw schoone contracten waren gesloten. Generaal Michiels sneuvelde tijdens de derde expeditie, toen zijn kamp onverwacht werd aangevallen, zooals dat van Vetter later op Lombok. Hoe moeilijk onze troepen het er soms hadden, deelt Stapel mee in zijn beschrijving van de verovering van Djagaraga.

Het was een sterke vesting, die bovendien een natuurlijke verdediging had in een diep ravijn aan den Westkant, waardoor de Sangsit-rivier stroomt.

„Het was langs deze rivier, dat de chef van den staf, de luitenant-kolonel De Brauw, met het 7de bataljon onder den luitenant-kolonel Le Bron de Vexela, een verkenning verrichtte, om na te gaan, of een omtrekking en opvoer van geschut tegenover den linker vleugel der vijandelijke stelling mogelijk zou zijn. De actie, die zich hieruit ontwikkelde, behoort tot de vermetelste ondernemingen, door het Nederlandsch-Indische leger uitgevoerd. Het dal van de Sangsit werd hoe langer hoe nauwer en ten slotte zag men zich genoodzaakt om den tocht door de rivierbedding, over en langs rolsteen, rotsen en tal van kleine stroomversnellingen te vervolgen, de oevers van de rivier werden steeds steiler, en gedurende het laatste gedeelte van den tocht bewoog de colonne zich langs den bodem van een diep ravijn met steile van 30 tot 50 meter hoge rotswanden.

Eerst toen men in den rug van den linker vleugel der vijandelijke stellingen was aangekomen, werd behoedzaam naar boven geklauterd en de geheele troep gedeckt door een alang-alang veld onzichtbaar voor de Baliërs, opgesteld. De hier op gevolgde onstuimige aanval op den volkomen verrasten tegenstander, was een eerste aanleiding tot de vermeestering van de geheele stelling. Alhoewel de Baliërs zich nog hardnekkig verdedigden, werd de linkervleugel der verdedi-

gingslinie na een kort, doch hevig gevecht veroverd, en was Djagaraga den volgenden dag geheel in onze handen. Dit was het eerste wapenfeit, waarvoor een bataljonsvaandel van het Nederlandsch-Indische leger met de militaire Willemsorde werd gedecoreerd."

En als dan de vijand verslagen is, worden de troepen weer teruggetrokken! Dan sluit het Gouvernement weer contracten, „volgepropt met gemeenplaatsen, die toentertijd te Batavia opgeld deden." De vorsten zullen regeeren op rechtvaardige wijze, zij zullen de volkswelvaart bevorderen, den slavenhandel tegengaan, strandroof verbieden enz. enz. Alles een doode letter. Enkele jaren later is het weer hetzelfde liedje, werden onze gezanten weer teruggezonden en de protesten gedeponneerd. Zelfs verjoeg de stedehouder van Karangasem, dat aan den vorst van Lombok behoorde, een bewakingsvaartuig en stelde aan het Gouvernement den eisch, binnen acht dagen alle andere vaartuigen uit zijn gebied te verwijderen. De resident voldeed aan het „verzoek"....

Dat waren de resultaten van de expedities. Daarvoor was Michiels gesneuveld en had het 7de bataljon zulke prestaties verricht!

Slavenhandel tierde welig en de weduwenverbranding bleef in zwang, hoezeer de resident ook tegen die practijken protesteerde.

De landschappen Boeléleng en Djembrana, die omstreeks 1880 op verzoek van de bevolking onder rechtstreeks bestuur waren gekomen, vormden een groot contrast met de overige staatjes, zoo zelfs, dat velen er zich uit die onafhankelijke vorstendommen vestigden. En er was geen enkele soldaat noodig, om daar de orde te handhaven of om de bevolking in bedwang te houden. Dat was wel een compliment voor het Nederlandsche bestuur.

Andere expedities. Het is onmogelijk om al de overige expedities te bespreken. Die naar Saparoea en Palembang behandelden we reeds in het eerste hoofdstuk. In de

streek bij Bandjermasin was een troonstrijd de aanleiding van verzet tegen het Gouvernement, waarbij verschillende zendelingen en de bemanning van een stoomschip werden vermoord. Het duurde jaren, eer de rust was hersteld. Op West-Borneo veroorzaakten de Chineezers heel wat last met hun geheime kongsi's en moest meermalen krachtig worden opgetreden. Zoo zouden we door kunnen gaan: Ceram, Boni op Celebes, de Lampongsche districten op Sumatra, de Riouw-eilanden en verschillende andere streken werden door een of meer strafexpedities eenigszins beteugeld, maar dan ook weer aan hun lot overgelaten. Het zou maar geld kosten, de getuchtigde vorstendommen daadwerkelijk te besturen.

Een uitzondering op dien regel maakte Lombok. Doch dit geschiedde in het laatst van de 19de eeuw, toen de meening omtrent de onthoudingspolitiek al begon te kenteren. Deze historie verdient eenigszins breedere beschrijving.

Een smeekschrift. Op Lombok greep het Gouvernement in op verzoek van de bevolking zelf. Voor velen, die schamper spreken over imperialisme van het Nederlandsche gouvernement, is het wel eens noodig, dit uitdrukkelijk te memoreeren. „Wij bezitten een deel der wereld, dat wij niet eens goed in kaart kunnen brengen en toch zijn wij onbevredigd, wij snakken naar meer,” zoo sprak Van Kol sarcastisch in de Tweede Kamer en hij gewaagde van onze „dwaze annexatiegeest.” Maar dat het optreden van de Regeering in het belang van de bevolking zelf was, zooals op Nieuw-Guinea, Soemba, Bali, Borneo en tal van andere eilanden, dat noemt hij niet. Op Lombok kwam dat wel heel duidelijk aan het licht.

De overgrootste meerderheid van de bevolking, de Sasaks, was Mohammedaansch. Men schatte hun aantal in het laatst van de 19de eeuw op meer dan 300.000. Daarnaast trof men echter op het eiland enkele duizenden Baliërs aan, aanhangers van den ouden Hindoe-godsdienst. Zij vorm-

den de heerschende partij. De vorst van Mataram, die over heel Lombok en een deel van Bali regeerde, zijn lijfwacht en de ambtenaren waren Baliërs. De Sasaks werden door het vreemde bewind uitgezogen en verdrukt. Opstanden waren daarvan het gevolg, maar het verzet werd immer op gruwelijke wijze gebroken. Ten einde raad wendden een aantal Sasaks zich tot de Indische regeering om hulp. In een smeekschrift zetten zij hun toestand uiteen.

.....„Wij hebben hen (de Balineezen) in hun vorstelijke waardigheid erkend, zijn hun onderhoorigen geworden en hebben altijd naar ons beste weten al hun bevelen opgevolgd; toch worden wij wreed door hen behandeld en uitgezogen....

Het ter dood brengen van personen werd ook zeer licht opgevat en had zonder eenig voorafgaand onderzoek plaats; hetzelfde was het geval met het verdrinken van lieden in zee. Wanneer zij op den een of ander vertoornd waren, dan werd hij maar van eenig misdrijf beschuldigd en gevonnist; wij durfden ons daartegen niet verzetten. Menigmaal werden onze bezittingen, als sawah's, tuinen, karbouwen en koeien ons afgenomen zonder dat daarvoor eenige schadeloosstelling werd gegeven, terwijl wij toch niet te kort schoten in het opbrengen van belastingen.

Onze zoons werden door hen menigmaal tot slaven gemaakt en de meisjes, vooral die van goede familie, werden met geweld opgevorderd; eenige namen zij dan voor zich, terwijl de overigen slecht werden behandeld en ten slotte veile deernen¹⁾ werden. Soms werden volwassen meisjes opgevorderd, soms kinderen op den jeugdigen leeftijd van 7 jaar. Het gebeurde wel, dat de ouders gek werden, maar wat was er tegen te doen, niemand durfde er over spreken.

Elk jaar werden de belastingen meer dan billijk was, verhoogd. Ook hadden wij koffieaanplantingen, maar

¹⁾ Door den vorst als prostitué's verhuurd!

na den oogst kwamen er lieden van den vorst, om de geheele productie in beslag te nemen....

Zoo gaat het smeekschrift door; tal van wreede staaltjes worden meegedeeld. De Sasaks worden „als kippen geslacht.” En nog is het medegedeelde niet het tiende van wat zij hadden te verduren.

„Wij hopen maar, dat U ons zal willen ontmoeten, dan kunnen wij U alles, wat betrekking heeft op onzen ongelukkigen toestand, meedeelen. Wij hebben zulks bij deze nog niet kunnen doen, want wij zijn domme en eenvoudige lieden, die de vormen niet kennen. Ook hopen wij, dat U al hetgeen wij U medegedeeld hebben, in overweging zult willen nemen op dezelfde wijze, alsof het Uw eigen zaken betreft....

Lankmoedigheid. Het duurde echter nog meer dan 2½ jaar, voor de Indische regeering ingreep. Zij probeerde tusschen den vorst en zijn opgestane onderdanen te bemiddelen. Dat de Sasaks de zaak niet overdreven hadden, bleek wel uit een rapport van den controleur Lieftrinck, die Oost-Lombok bezocht.

„Duizenden Sasaks waren hun kampongs ontvlucht en leefden van een mengsel van bladeren, pisang- en papajastammen. Een handjevol mais was een weelde.” Door die tijdelijke vestingen wandelende, behoeft men niet meer te vragen, of daar gebrek heerscht; die holle gezichten, die uitgeteerde lichamen zeggen het maar al te duidelijk. Onder kleine kinderen is het nog het ergst; door het gebrek en de ellende van de laatste maanden is er bijna niets dan vel en been overgeschoten.... Menigmaal komt het voor, dat ouders hun kinderen verkoopen, om zich eenig voedsel te kunnen verschaffen; gewoonlijk bedraagt de prijs een rijksdaalder....”

Voor al de onechte zoon van den vorst, Anak Agoeng Madé, werd gevreesd. Hij toch had verklaard, na de onderwerping van de Sasaks een waar bloedbad te zullen aarichten.

Moest de regeering hier niet ingrijpen?

Toch aarzelde zij. Volgens een contract, in 1843 gesloten, erkende de vorst van Lombok het Gouvernement als zijn suzerain. Maar wij hebben reeds gezien, dat dergelijke overeenkomsten niet veel te beteekenen hadden. Bovendien was er in art. 7 bepaald, dat het Gouvernement zich niet met het inwendige bestuur zou bemoeien, zoolang Mataram zich aan het contract hield.

Vandaar dan ook, dat de regeering probeerde te bemiddelen. Maar ze had bij haar pogingen weinig succes. Haar afgezanten kregen den vorst niet eens te spreken, brieven bleven onbeantwoord. Zelfs trachtten de Baliërs met de Engelschen in Singapore tot een overeenkomst te geraken, wat echter door de laatsten van de hand werd gewezen. Zij kochten een paar schepen, die onder Lomboksche vlag wapens en munitie importeerden en wilden van het Nederlandsche toezicht in de wateren rondom hun eiland niets weten. Een paar jaar gingen op die wijze voorbij. De Gouverneur-Generaal, Pijnacker Hordijk, wilde geen geweld toepassen. Atjeh baarde al zorgen genoeg. De vorst van Mataram zag deze lankmoedigheid voor zwakheid aan en trad steeds brutaler op. Hij verklaarde geen genoeg te kunnen nemen met het onderzoek van het Gouvernement naar de slechte toestanden op Oost-Lombok en verzocht de Regeering, zich voortaan van bemoeiing met zijn zaken te onthouden!

Krasser optreden. Intusschen was Pijnacker Hordijk vervangen door Jhr. van der Wijck, die minder geduldig was dan zijn voorganger. De vorst van Lombok kreeg een ultimatum thuis gestuurd, waarin werd geëischt:

1. Een betuiging van leedwezen.
2. De belofte, voortaan de bevelen van den Gouverneur-Generaal stiptelijk op te volgen.
3. Uitlevering van Anak Agoeng Madé, teneinde hem naar een ander eiland te verbannen.
4. Aanvaarding van de bemiddeling van den resident

van Bali, om aan de verwarde toestanden op Lombok een einde te maken.

Den 9den Juni 1894 werd dit ultimatum overhandigd. Binnen drie dagen moest het antwoord binnen zijn.

De vorst vroeg om uitstel, maar dit werd niet verleend en toen den 13den Juni geen brief werd ontvangen, keerde de resident terug. De teerling was geworpen.

De overval. Nog dezelfde maand vertrok een expeditie van Java onder leiding van generaal Vetter, om nu met geweld den Mataramer tot rede te brengen. Tweede bevelhebber was generaal Van Ham. Een aantal oorlogsschepen blokkeerden het eiland en den 6den Juli landden de Nederlandsche troepen te Ampenan. Nogmaals werd een ultimatum gesteld. Naast de vier eischen in Juni gesteld, kwamen nog de volgende drie:

5. afstand van den vorst ten behoeve van zijn zoon;
6. teekening van een nieuw contract met het gouvernement;
7. betaling van de oorlogskosten.

De vorst willigde er zes in. De uitlevering van Anak Agoeng Madé weigerde hij, maar deze pleegde zelfmoord,¹⁾ zoodat het scheen, dat alles toch nog zonder bloedvergieten zou afloopen.

Een deel der troepen legerde zich tusschen Mataram en Tjakranegara en de rest bivakkeerde in laatstgenoemde plaats tegenover de poeri van den vorst. Twee afdeelingen gingen het binnenland in onder bevel van de oversten Van Bijleveld en Lawick van Pabst. Zij zouden de Sasaks in kennis stellen van het voorgevallene en hen bewegen nu de wapens neer te leggen. Verschillende oorlogsschepen keerden naar hun basis terug. De oorlogsschatting begon reeds binnen te komen.

Toch begon de houding van de Baliërs er niet beter op te worden. Uit allerlei kleine voorvallen was dat op te

¹⁾ Waarschijnlijk werd hij vermoord.

maken en de opperbevelhebber werd gewaarschuwd, dat er een aanslag werd beraamd. De gelegenheid was daartoe gunstig. De legermacht was versnipperd over Ampe-
nan, Mataram, Tjakranegara en een paar plaatsen in het binnenland.

Toen men den kroonprins, die zijn vader volgens het contract was opgevolgd, over deze geruchten wenschte te spreken, was hij „ziek.” Een der Balineesche grooten verzekerde echter, dat er geen sprake van booze plannen was. Van Ham vertrouwde die mededeeling volkomen. Vetter echter was voorzichtiger en nam enkele maatregelen. Zoo zond hij bericht naar de beide aanvoerders in het binnenland, dat zij onmiddellijk naar Tjakranegara moesten terugkeeren en ontbood nog enkele afdeelingen uit Mataram.

In den nacht van 25 op 26 Juli openden de Baliërs plotseling vanuit de poeri van den vorst het vuur op de onzen. Achter de hooge en dikke muren van het vorstelijk verblijf hadden zij een prachtige dekking. Het bivak van Vetter was zoo goed als onbeschermd; de lantaarns, die op verschillende plaatsen waren opgehangen, kwamen het mikken van den vijand maar al te zeer ten goede. Binnen weinige oogenblikken vielen er tientallen slachtoffers door dezen plotselingen aanval. „Het was alsof de hel ineens was losgebroken,” verklaarde de veldprediker Ds. Rogge. Nog erger werd het, toen de Baliërs schietgaten in de poerimuren sloegen, zoodat ze thans onbereikbaar waren. Zoo lang ze nog telkens boven de muren moesten verschijnen, om hun schoten te lossen, konden onze troepen het vuur beantwoorden. Nu was dit practisch onmogelijk. Dekking zoeken, was het eenige en zoo trok generaal Vetter met zijn 400 man terug in een tempel, die aan het bivak grensde. Men kon daar echter niet blijven. Het eten was zoo goed als op en over drinkwater beschikte men niet. De hulp van het Mataramsche bataljon bleef uit. Het had zelf de handen vol, want ook dat bivak werd aangevallen en ook hier trokken de onzen zich in een tempel terug. Pogingen, om de beide afdeelingen in het binnenland te waarschu-

wen, Tjakranegara *niet* binnen te trekken, mislukten.

Er was maar een mogelijkheid: *doorbreken*.

's Zondagmiddags om drie uur werd het sein tot den aftocht gegeven. Onder een hagelbui van kogels renden de manschappen de tempelpoort uit. Alle verband raakte verloren en de achterhoede met de gewonden moest zelfs in den tempel terugkeeren. Het grootste deel van de troep bereikte de kameraden bij Mataram, maar groot was het aantal dooden en gewonden. Ook generaal Van Ham werd een paar maal getroffen en blies kort na de aankomst te Mataram den laatsten adem uit. „De man, die te edel was, om kwaad te veronderstellen bij zijn naaste.” Hij had de Baliërs ten volle vertrouwd en nog kort voor den overval verklaard, dat „er niets zou gebeuren.” De achtergebleven secties met de gewonden wisten zich naderhand ook door den vijand heen te slaan en langs een omweg na ontzettende inspanning Ampenan te bereiken.

De beide colonnes uit het binnenland hadden het voor den overval ontvangen bevel tot terugkeer ontvangen en rukten Tjakranegara binnen. Bijlevelt kwam van het Zuiden. De Baliërs lieten hem ongemoeid de stad binnentrekken, maar vielen hem toen ook onverwachts van alle kanten aan. Hij bleek echter een eerste klas bevelhebber. Hij marcheerde (!) met zijn colonne de stad door. Telkens moest de artillerie ruim baan maken. Zoo bereikte Van Bijlevelt de troepen tusschen Mataram en Tjakra. Lawick van Pabst, die van het Oosten kwam, ondervond hetzelfde. Ook zijn afdeeling trok ongehinderd Tjakranegara binnen, maar werd, toen zij eenmaal binnen was, van alle kanten bestookt. Een deel wist er zich door te slaan en Ampenan te bereiken. De achterhoede onder kapitein Lindgreen werd echter afgesneden en moest zich in een tempel verschansen. Tien dagen lang verdedigde zich daar het kleine troepje tegen een overmachtigen vijand. Toen moest het zich overgeven wegens gebrek aan voedsel en drinkwater. Zij kregen de toezegging, dat zij na inlevering van de wapens, vrij mochten aftrekken. De kroonprins — het zij tot

zijn eere gezegd — hield zijn woord en zoo kwam Lindgreen met de zijnen ook behouden te Ampenan. Hij had een brief bij zich met het verzoek aan Vetter, om Lombok te verlaten! Vetter was intusschen met de gezamenlijke troepen van Mataram en Tjakranegara naar Ampenan geretireerd, waarbij ook nog verschillende offers waren gevallen.

In het geheel waren 97 militairen gesneuveld, onder wie 9 officieren, o.a. Van Bijleveld, en 14 vermisten.

Versterking. Groot was de ontsteltenis op Java en ook in het Moederland, toen dit échec bekend werd. De Landvoogd en de Legercommandant verloren echter het hoofd niet. Onmiddellijk werd er besloten, versterkingen te zenden om met de Baliërs af te rekenen. Reeds begin September arriveerden deze aanvullingstroepen. De Regeering verviel niet in de fout, den generaal van zijn functie te ontheffen, iets wat na een nederlaag zoo'n beetje de gewoonte is. Generaal Vetter behield het oppercommando en kreeg generaal Sagow naast zich in plaats van Van Ham.

De tweede phase. Van Ampenan rukten de troepen opnieuw op en den 29sten September begon de aanval op Mataram. Het doel was in de eerste plaats het kruispunt van de twee hoofdwegen te bezetten. Van verschillende zijden rukten de afdeelingen bij nacht op, nadat de artillerie (ook van de oorlogsschepen op de reede) de stad hadden gebombardeerd. Uren lang duurde de strijd. „In het complex van muren en gangen, kan slechts langzaam worden geavanceerd. Elke muur moet omgeworpen, in bres gelegd of beklommen worden, om tot een volgend erf te kunnen doordringen, maar van achter elke muur, van uit elk erf moet de vijand, die zich hardnekkig verdedigt, eerst verdreven worden.” (Cool.)

De aanval kost dan ook verscheidene offers, maar generaal Vetter weet nu van geen wijken. Overste Scheuer, die langs den hoofdweg optrekt, gaat zijn soldaten met een

wandelstokje voor en zingt zijn lijfdeun: „Alles kost een dubbeltje.” Een luitenant, die opmerkt, dat de weg niet vrij is, krijgt ten antwoord: „Waar het 9de bataljon komt, is de weg vrij.” En hij maakt den weg vrij! ¹⁾

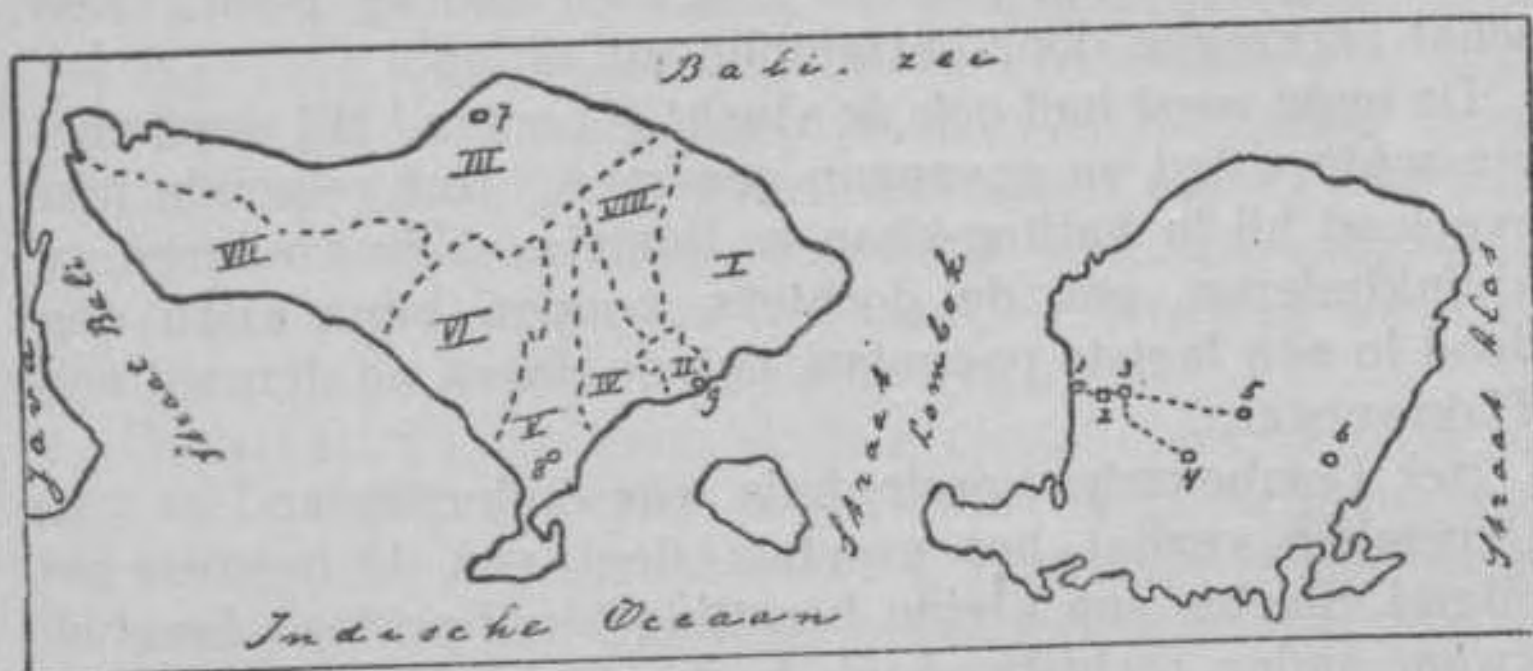
Het kruispunt werd bereikt en de poeri van den vorst genomen. Een aantal Baliërs, onder wie ook de kroonprins, wijdden zich ten doode en deden een laatsten wanhopigen lansaanval, de beruchte poepotan. Zij vielen tot den laatsten man. De rest der Baliërs vluchtte naar Tjakranegara, met achterlating van honderden dooden, onder wie ook vele voorname vrouwen. Zij hadden zichzelf gekrist of waren door haar mannen gedood, opdat ze niet in handen van den vijand zouden vallen.

Nu was Tjakranegara aan de beurt. Den 18den November werd opnieuw het sein tot den aanval gegeven. Hier werd nog vinniger gestreden. De Baliërs verdedigden de residentie met ware doodsverachting. Meer dan eens was de toestand voor de onzen critiek. Het passeeren van de vele dwarswegen met de hoge kleimuren was een ware hel. Na een strijd van 24 uren werd het kruispunt midden in Tjakranegara bereikt. De aanval op de poeri van den vorst begon. De luitenants Van der Heyden (een zoon van koning Eénoog, ons reeds bekend uit het hoofdstuk over den Atjehoorlog) en H. Colijn waren de eerste officieren, die de poeri binnendrongen. Beiden kregen de militaire Willemssorde. Van der Heyden overleed echter tengevolge van de bekomen verwondingen. Colijn bleef ongedeerd. Vijf maal redde een zijner Amboneesche soldaten hem van een wissen dood. Straks heft hij met zijn manschappen Psalm 68 : 10 aan. ²⁾

Om een uur of vier werd de strijd gestaakt. Nog was het

¹⁾ Overste Scheuer deed hetzelfde bij de bestorming van Tjakra. Hij droeg den bijnaam: „Alles kost een dubbeltje.”

²⁾ Van zijn compagnie waren 28 gesneuveld. Van de overige 23 compagnieën, die aan den strijd deelnamen, totaal 70. Wel een bewijs, dat hij met de zijnen niet achteraan kwam. Hoewel jong luitenant was hij dien dag compagnies-commandant, omdat de kapitein wegens verwondingen niet in staat was het bevel te voeren.



BALI.

- I. Karangasem, dat aan den vorst van Lombok behoorde.
- II. Kloengkoeng.
- III. Boelè leng.
- IV. Gianjar.
- V. Badoeng.
- VI. Tabanan.
- VII. Djembrana.
- VIII. Bangli.
7. Singaradja.
8. Dèn Pasar.
9. Kasaemba (hier sneuvelde Michiels).

LOMBOK.

1. Ampenan.
2. Mataram.
3. Tjakranegara.
4. Soekarara, het bivak van Van Bijlevelt.
5. Batoe Kliang, het bivak van Lawick van Pabst.
6. Sakra, waar Lieftrinck de groote ellende der Sasaks constateerde.

binnenste gedeelte van de poeri niet genomen. Toen echter den volgenden morgen de aanval hernieuwd zou worden, bleek de vijand zijn sterkte verlaten te hebben. In de schatkamer van den vorst vond men de rijksdaalders 60 cm. hoog opgestapeld en elders ontdekten de overwinnaars nog 3180 kg. gemunt zilver en 230 kg goud. Een schat verkregen door ontzaglijke uitbuiting!

De oude vorst had ook de vlucht genomen. Hij werd echter achtervolgd en gevangen genomen. Het volgende jaar overleed hij in ballingschap te Batavia. Zijn kinderen en kleinkinderen, ook de dochters, vonden bijna allen den dood in een laatste poepotan, enkele dagen na den val van Tjakranegara.

Het Lomboksche vorstenhuis was ondergegaan.... In December verliet het grootste deel van de troepen het eiland. Slechts een kleine bezetting bleef achter. Lombok kwam onder rechtstreeksch bestuur en ging een nieuwe toekomst tegemoet. In vrede kon de Sasak voortaan zijn velden bebouwen. De zwervers keerden naar hun verbrande kampongs terug, die spoedig herbouwd waren. De woestijn, door Anak Agoeng Madé van Midden-Lombok gemaakt, werd in een vruchtbare landouwe herschapen. Sasaks en Baliërs kregen ieder hun eigen hoofden, die onder toezicht der Nederlandsche ambtenaren een rechtvaardig bestuur over hun ondergeschikten voeren. Zelden heeft een oorlog zulke zegenrijke gevolgen gehad. Er is een verschil tusschen het Lombok vóór en na 1894 als tusschen nacht en dag en het offer van de strijders van Lombok is niet vergeefs geweest. Wie smaalt over „landhonger,” spreke eens een ouden Sasak over „toen en nu.”

De ommekeer. Lombok was een exempel, hoe het wél moest. Geen strafexpedities zonder meer. Niet alleen tuchtigen, maar ook opbouwen. Geen ingrijpen alleen uit eigenbelang of uit vrees voor conflicten met vreemde mogendheden, maar ook, om de millioenen, die zuchtten onder het juk van de vorsten, te helpen. Het was een schande,

dat in de gebieden, waar de Nederlandsche vlag woei, de ergste gruwelen straffeloos konden geschieden.

De man, die daarvoor als geknipt was, hebben we reeds leeren kennen in het hoofdstuk over Atjeh: *Johannes Benedictus van Heutz*. Nadat hij in korten tijd op Noord-Sumatra wonderen had verricht, werd hij op advies van Minister Idenburg tot Gouverneur-Generaal benoemd. Niet ieder was met die benoeming ingenomen. Verschillende hoge autoriteiten in Indië klaagden, dat zij als soldaten gedrild werden. Zelfs in den Raad van Indië klonk de commando-stem van den Gouverneur-Generaal en dan mag de klemtoon wel extra gelegd worden op *generaal*.

Van Heutz nu heeft een einde gemaakt aan het *schijn gezag* in de buitengewesten en dat in enkele jaren en met niet meer troepen en kosten dan vroeger voor de wraak-excursies noodig waren. Het deed eerst wat onwennig aan en in het Moederland waren velen nog wat huiverig voor dezen koers. Van Kol, zoo zagen we reeds, smaalde van landhonger. En even voor het optreden van Idenburg en Van Heutz, kostte het Minister Cremer nog heel wat moeite, een post op de begroting aangenomen te krijgen voor het plaatsen van een klein politiecorps op Nieuw-Guinea, iets, waarop ook de zending krachtig had aangedrongen. „Wij vestigen er ons uit een oogpunt van humaniteit,” zoo verklaarde de minister, maar zelfs Asch van Wijk, een groot vriend van de zending, en Fransen van de Putte, heelemaal geen conservatief op koloniaal gebied, waren er tegen.

Een korte verklaring. Van Heutz had zijn helpers, mannen, die hem ook in Atjeh reeds hadden gesteund. In de eerste plaats Snouck-Hurgronje. Zijn voor de Atjehhoofden opgestelde „Korte verklaring” werd nu ook in de buitengewesten ingevoerd. Het was uit met de langademige overeenkomsten in de „brave-Hendrik-stijl.” De vorsten kregen een drietal punten te teekenen:

a. zijn gebied maakt een deel uit van *Nederlandsch-Indië*;

dientengevolge belooft hij trouw aan H. M. de Koningin en Haar vertegenwoordiger;

- b. hij zal zich met geen enkele vreemde mogendheid in verbinding stellen;
- c. hij zal alle regelen, die de Regeering voor zijn gebied toepasselijk verklaart, nakomen en de bevelen van den Gouverneur-Generaal opvolgen.

Hier was geen woord Fransch bij. Verklaarde voortaan het Gouvernement, dat de afschaffing van de slavernij of het verbod tot verminking van veroordeelden ook toepasselijk was in het vorstendom X, dan had de radja van X zich volgens de Korte Verklaring daarbij neer te leggen. In latere jaren is de verhouding van de zelfsbestuursgebieden tot het Gouvernement in ordonnanties geregeld.

Van Heutz had nog een helper. Een man, die van nominaal gezag niets wilde weten. Hij schreef: „Onthouding is op zichzelf niet onbestaanbaar, mits die slechts absoluut zij: *gedeeltelijke* onthouding is echter in koloniale zaken iets onmogelijks. Zoo men aanvangt met eenige aanraking te hebben, wordt men altijd door gestuurd in de richting van meerdere bemoeiïng. Er kan verschil van tempo zijn, maar het eindstation is voor tragen en vluggen ten slotte hetzelfde.” Die man was *H. Colijn*. En toen in enkele jaren Bali, Soembawa, Celebes, Borneo, Ceram en andere eilanden voorgoed werden onderworpen — de successen in Atjeh en op Lombok hadden het leger het minderwaardigheidsgevoel ontnomen — stuurde Van Heutz zijn oud-adjudant Colijn er op uit, om de onderworpen gebieden te bezoeken en een rapport samen te stellen over den opbouw. Immers de vestiging van ons gezag was maar een eerste stap. „Daarop volgden een opruiming van vele misstanden, een regeling van het bestuur, van de rechtspraak, van het belastingwezen, de verbetering van bestaande en aanleg van nieuwe communicatiemiddelen, de voorziening in allerlei andere maatschappelijke behoeften.” (Staargaard.)

De bijbel van Colijn. En Colijn volbracht zijn taak. Ver-

schillende ambtenaren vonden het een „streek” van den „generaal” te Buitenzorg, hun een kapitein op het dak te sturen, maar zij kwamen spoedig tot een ander inzicht en moesten erkennen, dat zij na een korte inspectie van hun gebied, van hun „inspecteur” konden leeren, die beter op de hoogte bleek dikwijls dan zij zelf. Een uitvoerig werk over de te volgen politiek in de buitengewesten was het resultaat van de inspectie. Het is niet in den handel, maar het werd door de Regeering aan de betrokken ambtenaren als handleiding gegeven en wordt nog heden ten dage geraadpleegd. Wegens den omvang van dit werk, kreeg het den bijnaam: de bijbel van Colijn.

Gevolgen. Natuurlijk ging het niet altijd zonder strijd, maar de afloop van den oorlog in Atjeh en op Lombok had de meeste vorsten toch voorzichtig gemaakt. En als er verzet was, dan werd dezelfde tactiek toegepast als in Atjeh. De vijand werd geen oogenblik met rust gelaten en het gevolg was, dat de vorst dan dikwijls geen contract meer kon teekenen, omdat hij eenvoudig uit zijn land verbannen werd. Zoo kwam Bali onder rechtstreeksch bewind, evenals dat het met Lombok in 1895 geschied was.

De bevolking ondervond het, dat er een nieuwe koers was gekomen. Het was uit met slavenhandel, moord en roof. Verminking werd verboden, de weduwenverbranding en het dooden van dienstbaren bij de begrafenis van den vorst was uit. Maar ook positief ondervond men de voordeelen van het nieuwe regiem. Ds. Wielenga zegt b.v. van Soemba: „Goede dekhengsten werden ingevoerd voor de paardenfokkerij. Enkele honderden Bengaleesche koeien werden aan de bevolking op gemakkelijke afbetalingsvoorwaarden verstrekt, teneinde de veestapel te verbeteren. Voor de landbouw werd zooveel mogelijk gedaan.” In samenwerking met de zending, zoo voegen wij er aan toe, werden scholen gesticht en enkele jaren later waren er reeds meer dan 50 op dit eiland!

„Alle onderlinge oorlogjes hadden opgehouden en er

kwam een algemeene toestand van veiligheid van persoon en bezit. Het land werd opengelegd en toegankelijk gemaakt. Vroeger zou men het niet gewaagd hebben, zoo maar naar een ander landschap te gaan, of het zelfs maar door te trekken, tenzij met een bende zwaar gewapenden. Wie op een andermans grondgebied kwam werd of gedood of als slaaf ingerekend. Nu kan men overal vrij heen trekken en leert men elkaar verdragen...."

En zoo was het ook op de andere eilanden. De groote strook tusschen Kloenkoeng en Bangli, jarenlang door de onderlinge strijd onbewoond, vormen nu duizenden bouws rijstvelden. Zoo zouden we door kunnen gaan. Een enkel cijfer moge dit nog illustreeren. De uitvoerwaarde van de producten der Buitengewesten steeg in 14 jaar tijds van 324 miljoen tot bijna 820 miljoen!

Meer dan 250 vorsten hebben de Korte Verklaring geteekend en kunnen thans onder leiding van het Gouvernement iets anders doen, dan hun ondergeschikten verdrukken en uitmergelen. Hun is bijgebracht de oude Calvinistischen regel: „Het volk is er niet om den vorst, maar de vorst is er om de onderdanen."

En zooals wij reeds bij Lombok opmerkten: ieder, die nog smaalt van imperialisme of die naar rechtsgrond van deze verovering vraagt, verwijze men naar iemand, die de Buitengewesten heeft gekend, zooals ze waren vóór 1905 en zooals ze geworden zijn na de periode van Van Heutz-Idenburg-Colijn-Snouck.¹⁾

¹⁾ „Hulde aan den man, den grootsten man, dien Indië in de laatste decennia als bestuurder heeft gekend. Atjeh is voor een goed deel gepacificeerd, na krachtige actie in Djambi en de Bataklanden is geheel Sumatra daadwerkelijk onder Nederlandsch gezag gebracht; in Z.O. Borneo, in Bali, Zuid- en Centraal Celebes, Flores, Timor, Ceram en andere eilanden hadden de zelfbesturen, die gewoon waren geraakt te spotten met het Nederlandsch gezag, kunnen ervaren, dat die doodgewaande Nederlandsche leeuw nog sterk genoeg was om onder de plooiën van onze Nederlandsche driekleur menschelijkheid en gerechtigheid af te dwingen tot in de uiterste uithoeken van den Archipel." (Het Kamerlid Bogaardt in de zitting van de Tweede Kamer bij het aftreden van Van Heutz.)

HOOFDSTUK VI.

MET VOLLE ZEILEN.

Het nieuwe Indië. Professor Gonggrijp deelt mee, dat een Engelsche geleerde en oud-bestuursambtenaar, die door ervaring en veelomvattende studie in staat en bevoegd was, het Nederlandsche beleid te vergelijken met dat van andere koloniale mogendheden, de volgende uitspraak heeft gedaan: Nooit heeft wellicht eenige Regeering zoo van ganscher harte en met zulk een ijver en grondig begrip de taak aangevat, de welvaart van haar onderdanen op te bouwen, als die van Nederlandsch-Indië in het begin dezer eeuw.

In zijn oordeel staat hij niet alleen. Zelfs Japanners gingen hierin mee. Onze Archipel kan de vergelijking met de andere streken op het Zuidelijk halfrond glansrijk doorstaan en menig Europeesche staat kan wat zorg en instellingen, verkeer en bedrijf betreft, nog een voorbeeld nemen aan Indië.

Coen zag voor Indië een groote toekomst. Zijn idealen gingen niet in vervulling. Het monopolie drukte alle particuliere initiatief dood, het winstbejag verhinderde de bevordering van de algemeene welvaart en hield geen rekening met de bevolking, een eerlijke Europeesche samenleving kon zich niet ontwikkelen.

Het exploitatie-systeem in de eerste helft van de vorige eeuw maakte elke ontplooiing haast onmogelijk. Eerst in het laatst van de vorige en de eerste decennia van deze eeuw kwam de groote vooruitgang. Toen werd het mogelijk, wat Coen wenschte: een Nederlandsche samenleving

in de tropen. Toen openbaarde zich en zegevierde de gedachte, dat het heil van de bevolking gezocht dient te worden en dat dit tevens ten voordeel strekt aan het Moederland.

De volgende bladzijden mogen een — zeer onvolledig — beeld geven, van wat in den laatsten tijd in Indië veranderde en tot stand kwam op economisch en materiëel gebied.

Irrigatie. In Nederland is vaak de vraag: hoe raken we het water kwijt? In Indië daarentegen wordt al het mogelijke gedaan, om niets van deze kostbare gave nutteloos naar zee te laten stroomen. Inzonderheid de rijst vereischt geweldige hoeveelheden water; voor het rijpen staan de sawahs geregeld blank. Sommige velden hebben 5000 liter per uur en per ha. noodig, maar er zijn ook gronden, die 30000 liter in denzelfden tijd en voor hetzelfde oppervlak vragen. Dit alles maakt een nauwkeurige regeling noodig: de sawahs liggen terrasgewijs, wat vooral in het gebergte een prachtigen aanblik oplevert; dijkjes moeten geregeld worden onderhouden, voor doorstroomen dient gezorgd, opdat ook de lager gelegen velden worden voorzien; in den tijd van het rijpen moet de sawah droog zijn. Dit alles vereischt een voortdurend toezicht. De regenval, hoewel in Indië vrij regelmatig, is alleen niet voldoende, om in de behoefte aan water te voorzien. Het rivierwater wordt daarom door stuwdammen op hooger peil gebracht en door leidingen naar de rijst- en suikervelden gevoerd. Groote waterreservoirs, wadoeks, waarvan sommige met een inhoud van 40 miljoen kubieke meter, bergen tijdelijk de groote hoeveelheden, noodig voor de bevloeiing.

De opbrengst van de rijstvelden is door dit alles veel grooter én veel regelmatig. Daardoor is b.v. voor de Serajoedalwerken, die voor enkele jaren zijn geopend en die meer dan 1½ miljoen hebben gekost, een grootere productie ter waarde van f 820000 per jaar berekend. Waar jaarlijksche amortisatie en lasten op f 121000 zijn

geschat, zal de bruto winst dus het zevenvoud van de kosten zijn. Op het groote nut voor de bevolking behoeven wij, als wij zulke cijfers bezien, niet nader in te gaan. Een 3 miljoen hectare is op deze wijze bevoloed, alleen op Java, waarvan ongeveer de helft op moderne wijze.

• Wadoeks, pompstations, dammen, syphons en tunnels, men treft ze in heel Indië aan en in de jaren tusschen 1920 en 1930 werd jaarlijks van 5—7 miljoen gulden aan nieuwe werken besteed.

De provincie, die thans de zorg voor dezen dienst heeft overgenomen, beschikt over een staf van ingenieurs en lager personeel.

Zorg voor de Inheemsche bedrijven. Maar de irrigatie is het eenige niet. Het Gouvernement helpt ook op andere wijze den landbouwer. De landbouwconsulenten geven voorlichting, beter zaaizaad wordt verstrekt, tentoonstellingen dienen, om den tani met nieuwe werktuigen, andere vruchten, beter plantmateriaal en moderne bemestingsmethoden bekend te maken. De bestrijding van ziekten en insecten is krachtig ter hand genomen. Wel stuit men daarbij soms op conservatisme, maar menige boer weet ook van aannemen en volgt den Europeeschen verbouwer na. De Inheemsche rubbercultuur is zelfs een geduchte concurrent van de ondernemingscultuur geworden. Men treft in de bergstreken tabaksveldjes en theetuintjes aan; de tani weet er aardappelen en Europeesche groenten en niet te vergeten bloemen te kweken, waarvoor hij in de stad zijn afzetgebied vindt.

Door de goede zorg van de regeering is de veeteelt verbeterd. Wij zagen daarvan in hoofdstuk V reeds een voorbeeld bij de bespreking van Soemba. De melkcontrôle in de groote steden beschermt bovendien de consumenten tegen minderwaardige producten.¹⁾

De visscherij wordt door wetenschappelijk onderzoek en

¹⁾ We wijzen ook op de groote Nederlandsche modelboerderijen.

door propageering van betere methoden sterk bevorderd.

En in de laatste jaren wordt de industrialisatie aangemoedigd. Indië heeft zijn fabrieken gekregen. Voor het Nederlandsche kapitaal ligt hier wellicht een pracht-terrein. Als die kans benut wordt, zal het ook de bevolking, vooral die van het overbevolkte Java ten goede komen. ¹⁾

En als laatste punt van deze — zeer onvolledige — opsomming, wijzen we er op, dat de emigratie van het overbevolkte Java naar Sumatra een aanvang heeft genomen en aanvankelijk met zeer goede resultaten.

Thans vragen de groote Europeesche bedrijven de aandacht.

Jezuïetenpoeder. In 1638 lag de echtgenoot van den Spaanschen onderkoning van Peru, de gravin del Chincon, zwaar ziek. Hardnekkige koorts sloopten haar gestel. Een landgenoot bood haar een tot nog toe onbekende medicijn aan, waardoor hij zelf van een soortgelijke ziekte was genezen. Het middel bleek ook probaat voor de gravin, want zij herstelde boven verwachting. Zij maakte nu propaganda voor het wondermiddel in haar vaderland, waar het ook met succes werd toegepast. Zelfs in Rome drong de faam van „de poeder der gravin” door en het is bijzonder aan de Jezuïeten te danken geweest, dat het reeds na twintig jaar in heel Europa werd gebruikt. Polvo de los Jesuitos, Jezuïetenpoeder, werd het genoemd. In later tijden sprak men van kina (van cinchona, zooals de boom gedoopt werd ter herinnering aan de gravin) en voor duizenden en nog eens duizenden malarialijders is deze medicijn een uitkomst geweest.

Maar in de vorige eeuw verminderde de productie snel. In de Zuidamerikaansche staten werd weinig of niets gedaan, om de cultuur in stand te houden. Het gevaar was niet denkbeeldig, dat door roofbouw de boom geheel zou

¹⁾ Ook het Inheemsche handwerk en de kunstnijverheid worden gesteund. In 10 jaar tijds werden 30000 weefgetouwen verstrekt en 4000 machinale bedrijfjes geopend met regeeringssteun.

verdwijnen. Daarom hebben Engelschen en Nederlanders getracht de cultuur naar hun koloniën over te brengen. De Duitscher Hasskarl wist met levensgevaar een aantal levende plantjes naar Batavia over te brengen. De uitvoer van kinaplanten en zaden was n.l. ten strengste verboden en een van de helpers van Hasskarl kostte de vermetele poging zelfs het leven. Zoo konden in 1854 de eerste stekjes op Java worden geplant. Maar het vlotte in den beginne niet recht, ook al omdat men niet op de hoogte was van de wijze van cultuur. In 1865 kocht de Nederlandsche regeering van den Engelschman Ledger een partijtje zaad, dat tevergeefs aan de autoriteiten te Londen was aangeboden. En toen ging het beter.

De *Cinchona Ledgeriana* bleek een prachtboom te zijn, de fouten bij de eerste proefneming gemaakt, werden vermeden en „de cultuur kwam op Java ras tot een technische volmaaktheid, die zonder weergade is.” Thans levert Java meer dan 90 % van de wereldproductie en is Amsterdam *de* markt voor de kostbare bast. Te Bandoeng is ook een kininefabriek opgericht en de bevolking van Indië stelt de „pil-Bandoeng” op hoogen prijs.

Het edel kruid. Een Havanna met een Deli-dekblad. Dat is voor de kenners wel *de* sigaar. Welnu de naam zegt het reeds, het dekblad is afkomstig uit Deli, het belangrijke cultuurgebied op Oost-Sumatra. Daar vestigde zich in 1863 de ondernemende planter J. Nienhuys en spoedig bleek, dat de tabak, die er gekweekt werd, zich door haar elasticiteit uitnemend leende voor dekblad. Het gevolg was de oprichting van de Deli-maatschappij, die van den sultan belangrijke concessies verkreeg. Sedert dien tijd ging de cultuur snel vooruit. In 1870 werd voor een waarde van f 270000 geproduceerd, in 1894 was dit reeds tot 11 miljoen gulden gestegen en nog voor den wereldoorlog was de opbrengst een f 50 miljoen.

Ook in de Vorstenlanden en Besoeki ontwikkelde zich een belangrijke tabakscultuur, zoodat er jaren geweest

zijn, dat Indië voor bijna f 100 miljoen aan dit product exporteerde.

Het witte goud. Men heeft de suiker wel de kurk genoemd, waarop Java dreef. Geen wonder, als men in het oog houdt, dat in de jaren vóór de crisis, naar schatting een milliard gulden in dit bedrijf was belegd, bijna uitsluitend Nederlandsch kapitaal! In 1927 was een oppervlakte van meer dan 185000 hectare met suikerriet beplant en waren er 178 fabrieken in werking. Reeds onder het cultuurstelsel was, zooals we reeds zagen, de suiker het belangrijke product naast de koffie. Sedert 1870 is het een particulier bedrijf geworden en nam de productie gestadig toe, hoewel er ook zeer moeilijke jaren zijn geweest voor deze cultuur, toen de sereh-ziekte haar bedreigde en de beetwortel een geduchte concurrent werd. Toch kwamen de ondernemers die slagen te boven en Java werd de suikerverlancier van het Verre Oosten. Voor de groote crisis was de jaarlijksche productie tot bijna 3 miljoen ton gestegen. In 1912 was het nog niet de helft. Deze groote uitbreiding werd niet veroorzaakt door belangrijke gebiedsvermeerdering, maar hoofdzakelijk door het kweken van nieuwe soorten. Nergens ter wereld wordt op zoo wetenschappelijke wijze te werk gegaan als op Java, waar aan de proefstations een keur van deskundigen verbonden is.

Koffie en thee. Koffie was reeds tijdens de V.O.C. een belangrijk product en in de dagen van het cultuurstelsel vloeiden er miljoenen in de Nederlandsche schatkist door de winsten op de koffie. Multatuli noemde zijn werk dan ook: *Max Havelaar of de koffieveilingen van de Nederlandsche Handelmaatschappij*. Wij zagen, dat de gouvernementscultuur 25 jaar geleden definitief werd afgeschaft. Particulieren namen ook dit bedrijf over, maar hadden als bij de suiker met ziekten en prijsschommelingen te kampen. De oude beroemde Java-koffie is vrijwel verdwenen door de koffiebladziekte en thans is Robusta de soort, die gekweekt

wordt. De cultuur is van West- naar Oost-Java verhuisd, terwijl ook in de Buitengewesten verschillende ondernemingen zijn (op Java in 1931 bijna 100000 hectare). De opbrengst kan zeer verschillen. Zoo werd in 1925 61 miljoen kg. geoogst, maar in het daarop volgende jaar slechts 39 miljoen kg. De oude Java-koffie is ongeveer tweemaal zoo duur als de Robusta, maar door de genoemde ziekte en de mindere opbrengst heeft laatstgenoemde soort toch volkomen de overwinning behaald. Putman Cramer berekent het belegde kapitaal in de koffiëondernemingen op 100 miljoen gulden, weer bijna uitsluitend Nederlandsch kapitaal.

De Compagnie betrok vroeger de thee uit China. In deel X, hoofdstuk IV, zagen we reeds, hoe elk jaar de jonken met dit product op de reede van Batavia verschenen. Ruim 100 jaar geleden is men echter op Java ook met de aanplant begonnen en werd dit product onder de gedwongen cultures opgenomen. Voordeel heeft het Gouvernement er echter niet van gehad en in 1860 werd de teelt dan ook geheel aan particulieren overgelaten. In 1873 namen men proeven met de Assam-thee (uit Voor-Indië) en weldra had deze soort de Chineesche thee verdrongen. Op Java, vooral in de omgeving van Buitenzorg, Soekaboemi en Bandoeng zijn thans reusachtige ondernemingen, terwijl ook in Deli de cultuur van beteekenis is geworden. In 1927 was op Java 91000 ha met thee beplant en op Sumatra 18000 ha. Ongeveer 65 miljoen kg. werd in dat jaar geproduceerd. Ook hier is weer een groot kapitaal geïnvesteerd, naar schatting meer dan 150 miljoen gulden, waarvan ongeveer 65 % Nederlandsch.

Rubber. In de Indische encyclopaedie, die in het laatst van de vorige eeuw verscheen, zoekt men tevergeefs het woord rubber, wel een bewijs, hoe jong deze cultuur nog is. Maar het toont ons ook, hoe snel zij tot ontwikkeling is gekomen, als gevolg van het gebruik van auto en fiets en de toepassing van de rubber in de techniek. In 1883 werden

de eerste zaden in de kweekbedden uitgestrooid, nog geen 40 jaar later was er ongeveer 350000 hectare met rubberboomen beplant, waarvan meer dan de helft ter Oostkust van Sumatra en 150000 ha. op Java. De rubbertap is een der belangrijkste werkzaamheden in Indië geworden en geeft duizenden arbeid en brood. In 1929 bedroeg de uitvoerwaarde meer dan 80 miljoen gulden. In deze cultuur hebben buitenlanders, vooral Amerikanen ook groote sommen belegd, wat gezien, de groote autoindustrie niet te verwonderen is. Ook de Inheemsche cultuur is van zeer groote beteekenis.

Een keur van Oosterwaren. Dan is er de kapok, de peper, de copra, de palmolie, de vezelcultuur, de cacao, de citronella-olie, de notemuskaat enz. Rijk is Nederlandsch-Indië aan voortbrengselen en de tijd is lang voorbij, dat de Heeren in het vaderland schreven: „Het principale wit, waarnaar wij schieten, is het bezit van de Molukken, de specerij-eilanden. Meer dan 2 milliard gulden is in al die ondernemingen belegd en dat voor verreweg het grootste deel Nederlandsch kapitaal. Die ondernemingen geven werk aan tienduizenden Europeanen en aan honderdduizenden Inlanders; zij vormen de ruggegraat van het geheele particuliere bedrijfsleven in Nederlandsch-Indië; zij maken den aanleg van goede wegen mogelijk evenals het bestaan van spoor- en tramwegen. Zonder den Europeeschen grootlandbouw zou geen spoorlijn, zelfs op Java, rendabel zijn. Handel en scheepvaart steunen voor een groot deel op de exportproducten en om een indruk te krijgen van de groote bijdragen, die de Indische schatkist uit deze ondernemingen verkrijgt, doet men het beste een blik te werpen in het werk over de Java-Suikerindustrie. Daaruit blijkt, dat alleen deze industrie in de jaren 1923, 1924 en 1925 rechtstreeks aan de Indische schatkist bijdroeg 38½, 42.3 en 33 miljoen gulden. Aan loonen aan de Inheemsche bevolking werd door de suikerindustrie in die jaren telkens een be-

drag van ruim 90 miljoen gulden uitbetaald. De waarde van de uitgevoerde ondernemingsproducten bedroeg in de jaren 1924, 1925 en 1926 respectievelijk 900, 925 en 817 miljoen gulden.

Zoo is Nederlandsch-Indië een der belangrijkste tropische productie-centra geworden. Ten naastenbij levert het 92 % van de wereldproductie van kina, 79 % van de wereldproductie van kapok, 71 % van die van peper, 44 % van die van agave, 37 % van die van rubber, 14 % van die van thee, 10 % van die van suiker en 6 % van de wereldproductie van koffie." (Putman Cramer.)

En wij voegen er aan toe: Hoeveel duizenden in Nederland, in onze havensteden en handelscentra leven op die wijze van de voortbrengselen van tropisch Nederland! Hoe weinig wordt nog vaak de aandacht geschonken aan het groote indirecte voordeel van de rijksdeelen over zee. Nederland zonder Indië zou een arm, overbevolkt land zijn!

Schaduwzijden. Ontbreken de bezwaren dan niet? Zeker en ze zijn gevoeld ook. In verschillende streken moest de Regeering optreden, om de bevolking te beschermen tegen het steeds groter vlucht nemende bedrijf. De suikerwet beoogde het voorkomen van misbruiken bij het in gebruik nemen van de bouwlanden. De Javaan moet voldoende gronden overhouden voor de teelt van voedingsgewassen. De waterverdeeling kon tot conflicten leiden; ondernemer en tani hadden toch beide groot belang bij den toevoer van het irrigatiewater. Op de ondernemingen kwamen soms toestanden voor, die niet gedoogd konden worden.

Voor al in de Buitengewesten en speciaal in Deli waren in den beginne de zeden vaak ruw en tot in de Tweede Kamer werden staaltjes van mishandeling en machtsmisbruik meegedeeld. En daartegenover was de planter vaak zijn leven niet zeker, doordat de contract-koelies dikwijls niet uit de beste lagen van de bevolking voortkwamen. „Klapzaken en assistenten-aanslagen" kwamen geregeld voor de

rechtbanken. De poenale sanctie¹⁾ vond veel bestrijding en had zelfs de aandacht van den Volkenbond. Het moreele leven stond, vooral een gevolg van het huwelijksverbod van de employé's, dikwijls op geen hoog peil. De hari-besars in Deli waren berucht, al behoeft men alle staaltjes daarvan niet te gelooven. Gelukkig is in dit opzicht veel verbeterd, dank zij het feit, dat ook de vrouw haar intrede deed. Hier bleek ook weer, wat Coen reeds zag, dat een waarachtige beschaving zonder de vrouw niet bestaan kon. Men behoeft dan heelemaal nog geen zoete romanticus te zijn en te rijmen over het vlechten en weven van hemelsche rozen om 't aardse leven, om dit toe te stemmen.

De arbeidsinspectie werd ingesteld en houdt thans toezicht op de behandeling der koelies, het werven van werkvolk is aan verschillende bepalingen gebonden, huisvesting en medische verzorging zijn geregeld. En het zij tot eere van vele ondernemers gezegd, dat zij ook zonder dwang, veel hebben gedaan in het belang van hun werkvolk, zoodat tal van ondernemingskampongs model-nederzettingen zijn geworden. Gewaakt moet echter worden tegen de exploitatie van de bevolking ten gunste van het particulier bedrijf. Dit zou even verderfelijk zijn als het cultuurstelsel, dat het belang van de schatkist boven alles stelde.

Schatten in den bodem. Maar niet alleen de landbouw, ook de mijnbouw is in de laatste decennia van groote betekenis geworden. Daar is in de eerste plaats de aardolie, een product evenals de rubber voor de moderne techniek van zoo groote betekenis. Op Java, Sumatra en Borneo zijn groote olievelden ontdekt, op verschillende andere eilanden, ook op het zoo lang verwaarloosde Nieuw-Guinea, is

¹⁾ Hierbij werden koelies, die vóór hun contractueelen tijd om was, weg liepen, gestraft en aan den ondernemer uitgeleverd. Iets soortgelijks dus als bij de zeelieden, die voor hun afmonstering er van door gaan. Ten onrechte heeft men er een verkapte slavernij ingezien. Tegenstanders vergaten wel eens, de groote kosten, die door de ondernemer waren besteed.

uitbreiding van deze mijnbouw te verwachten. Hoewel Indië nog maar 3 % van de wereldproductie levert, is de olie een bron van rijke inkomsten geworden. De kwaliteit is bovendien van bijzonderen aard: de Sumatra-olie heeft een zeer hoog gehalte aan benzine, het belangrijke Tarakanveld levert een soort, die haast zonder verdere bewerking voor stookolie geschikt is. In 1930 werd meer dan 5½ miljoen ton olie gewonnen, waaruit een 1½ miljoen ton benzine werd geproduceerd. De schaduwzijde van deze tak van mijnbouw is, dat Indië soms meer dan normale belangstelling geniet van het buitenland.

Verder wijzen wij op de *kolen*productie, die gedeeltelijk door het Gouvernement zelf wordt uitgevoerd. Borneo en vooral Sumatra leverden in 1905 ruim 300000 ton van 1000 kg., 25 jaar later was dit tot bijna 2 miljoen ton gestegen.

De *tin* van Banka, Billiton en de Riouw-eilanden is van nog veel grotere beteekenis dan de steenkool. Met Achter-Indië is Nederlandsch-Indië de leverancier van bijna heel de wereldproductie. Ook hier is het Gouvernement belanghebbende, doordat een deel der mijnen in zijn handen is, of door groote aandeelen in de particuliere maatschappijen. Het „tinpotje” is beroemd geworden en heeft meer dan eens de begroting sluitend gemaakt. In 1925 vloeide er op deze wijze alleen meer dan f 60 miljoen in de staatskas.

Verder noemen we de goud- en zilvermijnen in het Zuiden van Sumatra, terwijl andere metalen als nikkel, bauxiet (grondstof voor het aluminium) en ijzer aangetroffen zijn en op den duur zeker aan den bodem onttrokken zullen worden.

De crisis. De geweldige productietoename van land- en mijnbouw is echter omstreeks 1930 door de wereldcrisis plotseling wreed verstoord. Tal van bedrijven moesten worden ingekrompen of zelfs geheel gesloten. De prijzen daalden enorm, buitenlandsche markten werden voor de Indische producten gesloten, althans de import bemoeilijkt.

We geven hier een paar cijfers om de geweldige kracht te illustreeren.

De cacao kostte in 1929 f 97 de 100 kg., in 1934 f 17.

De kapok daalde in denzelfden tijd van f 93 tot f 30 de 100 kg., de koffie van f 89 tot f 25, terwijl de peper in nog korter periode van f 209 op f 35 (!) kwam te staan.

De suikerproductie daalde in 6 jaar tijds van bijna 3 miljoen ton tot ruim $\frac{1}{2}$ miljoen, de uitvoerwaarde van de rubber daalde van 83 miljoen gulden in 1929 tot 16 miljoen gulden in 1931.

Zoo zouden we door kunnen gaan, het tinpotje raakte leeg, de loonen daalden, duizenden employé's werden ontslagen, keerden naar het Vaderland terug, om daar het leger werklozen te vergrooten of leefden op den rand van de kampong.

Ook de Inheemsche bevolking ondervond de nadeelige gevolgen van de depressie. In sommige streken heerschte een toestand, die bijna hongersnood genoemd kon worden. De loonen in de suiker uitbetaald daalden tot beneden 10 % van wat er vroeger op deze wijze onder de bevolking in circulatie kwam.

Allerlei maatregelen werden genomen. Thee-, rubber- en tinrestrictie, beperking van de suikercultuur, contingen-teering van den invoer, steuncomité's voor behoeftigen, rigoreuse bezuiniging op de overheidsdiensten, die de grens van afbraak naderde,¹⁾ bedrijfsreglementeering enz. enz.

Na 1936 ging de lijn weer eenigszins in stijgende richting: de prijzen liepen omhoog, opgelegde schepen konden weer gaan varen, de landsinkomsten vermeerderden, enkele cultures werden uitgebreid en voor de jongeren was er op-nieuw kans aan den slag te gaan.

De oorlog is oorzaak, dat niet na te gaan is, of deze stij-ging door natuurlijke oorzaken bestendig zal blijken.

Steeds vlugger. Daendels heeft den postweg aangelegd

¹⁾ Onderwijs 1930: 63 miljoen; 1938 29½ miljoen.

en de reis van West- naar Oost-Java, die voorheen vaak een maand vorderde, tot een dag of tien teruggebracht. Thans brengt de dag of de nacht-expres u in een half etmaal van Batavia naar Soerabaja, of wil men het nog vlugger: de K.N.I.L.M. vraagt niet meer dan 3 uren van uw tijd.

Onze voorouders voeren om de Kaap en als zij den tocht binnen 7 maanden volbrachten, kregen zij van de Heeren XVII een premie (zie deel IX, blz. 136). Toen de stoomschepen kwamen en het kanaal van Suez was gegraven, kon men in 40 dagen de reis van Amsterdam naar Indië maken, later tot een maand en nog minder ingekort.

Toen waagde Van der Hoop in 1924 de tocht door de lucht, „versmadend de roem onzer voorvaderen op het water.” Mede door het oponthoud te Philipopolis, hadden de pioniers meer tijd noodig dan de boot, maar de grondslag was gelegd. Straks kwam de postdienst om de 15 dagen, toen de wekelijksche en voor een paar jaar kreeg Indië de 3 maal-per-week-verbinding met het Moederland. In 5½ dag werd de afstand Amsterdam-Batavia afgelegd en velen herinneren zich nog de spanning bij de vluchten van „Pelikaan” en „Uiver,” die toonden, wat er in onze piloten zat.

De Maatschappij „Nederland” en de „Rotterdamsche Lloyd” onderhouden met hun pracht-schepen, die een wereldreputatie hebben, de „beurtvaart” op den Archipel, de Koninklijke Paketvaartmaatschappij zorgt voor de verbindingen tusschen de honderden eilanden, de Java-China-Japan-lijn vaart op Oost-Azië, er is een geregelde dienst op Australië, Bengalen, Zuid-Afrika, New-York.

De K.N.I.L.M. exploiteert verschillende luchtlijnen in Indië en heeft verbinding met Australië. Java heeft het beste wegennet van heel Azië en ook in de Buitengewesten zijn tal van goede autowegen aangelegd.

Hallo, hier Indië! Toen Koning Willem III in 1817 geboren werd, duurde het meer dan drie maanden, eer de blijde tijding in Indië bekend werd. Bij de geboorte van Prinses Irene vierde Indië al feest, toen men in Nederland

nog onkundig was van de gebeurtenis.¹⁾ Dat is te danken aan de radio. Wel waren de rijksdeelen ook door kabels verbonden, maar daarbij bleef men afhankelijk van het buitenland. In den vorigen wereldoorlog hebben de zaken-menschen dat in Indië maar al te goed gevoeld. Toen kwamen „Kootwijk” en „Malabar,” die op de lange golf in den beginne den afstand als het ware moesten „overschreeuwen.” Sedert is de techniek vooruitgegaan, de korte en de ultra-korte golf zijn ingevoerd en in de laatste jaren kon men thuis „even” zijn ouders in Groningen of Maastricht opbellen. Men moet het gedaan hebben, om het ontroerende er van te kunnen voelen, wanneer men in blijde of droeve dagen met de familie in het Moederland kan spreken.

En honderden over den heelen Archipel stemden des avonds af op de Phohi, waarvan de omroeper immer met zijn „goeden morgen, goeden middag en goeden avond,” aanving.

De radio! In den beginne experimenteerden enkele liefhebbers, later ontstonden er de particuliere omroepverenigingen en enkele jaren geleden is de Nirom (Ned. Ind. Rad. Omroep Maatschappij) haar taak begonnen en zendt haar Europeesche en Inheemsche programma's uit. De „verstrooide” in de rimboe, die practisch nooit in de kerk kan komen, hoort nu elken Zondag minstens één maal de prediking van Gods Woord.

Kunst en Wetenschap. „Eens stond de wetenschap aan de wieg van de Compagnie,” zegt Colenbrander. Het was in den tijd van Heurnius en zijn geleerde vrienden. Maar in later tijden verflauwde de liefde voor de wetenschap of openbaarde zich slechts in een zucht naar curiositeiten. Het werk van mannen als Rumphius en Camphuys vond in die dagen weinig bewonderaars; het duurde jaren eer Leydekkers bijbelvertaling werd gedrukt.

¹⁾ Hier was 't nog nacht, dáár reeds morgen.

Ook daarin is in de 19de eeuw verandering gekomen. We moeten volstaan met het geven van enkele voorbeelden.

Taalgeleerden hebben een onderzoek ingesteld naar de vele talen van den Archipel: Van der Tuuk, Roorda, Kern, Adriani. Meermalen geschiedde dit onderzoek op instigatie van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, zooals nog heden ten dage verschillende taalgeleerden in zijn dienst arbeiden. (Zie hoofdstuk VII.)

De historie werd en wordt beoefend. Dr. Van der Hoop toonde, dat hij in de lucht thuis was, maar niet minder in den bodem, als het ging om de oude geschiedenis. En de „laatste Germaan,” de reus Stein Callenfels, van wien het aantal anecdoten legio is, deed voor hem niet onder.

Stapel, Kielstra, Godée Molsbergen, De Haan, Krom, IJzerman en andere historici van naam schreven over een lateren tijd menig waardevol werk.

De liefde voor hetgeen vroeger was, uitte zich in de restauratie van den Borobodoer en menig ander Hindoe-kunstwerk, die nu ieder jaar duizenden bezoekers aantrekken.

Het museum van het Koninklijk Bat. Genootschap en de bibliotheek van deze stichting, openbare leeszaal, de dienst voor Volkslectuur, welke laatste honderdduizenden boeken in de Inheemsche talen uitleent,¹⁾ het zijn enkele voorbeelden, hoe de toestand veranderd is bij de 18de eeuw. Toen werd geklaagd: Er is niets, wat de geestelijke ontwikkeling bevordert. De verveling staat op ieders aangezicht te lezen! Honderd jaar geleden was er één krant, thans wel een honderd.

Land en volkenkunde werden ijverig bestudeerd, vaak door dezelfde personen, die ook de talen tot het object van hun studie hadden. Weer wijzen we op den geheel eenigen figuur van Dr. Adriani.

Het adatrecht kreeg zijn meester in Professor Van Vollenhoven. Snouck Hurgronje was, zoo zagen we reeds *de*

¹⁾ De zending verspreidde in 1936 1407135 bladen.

kenner van den Islam.

De plantentuin te Buitenzorg is niet alleen een prachtig oord, maar is wetenschappelijk met de daaraan verbonden laboratoria en musea voor de tropische plantkunde van wereldbeteekenis.

De sterrenwacht te Lembang, het „zee-laboratorium” bij Batavia, het meteorologisch observatorium eveneens in de hoofdstad, de talrijke landbouwproefstations, zij wijzen er op, dat de wetenschap in Indië geen stiefkind meer is.

Over het onderwijs willen wij in een afzonderlijk hoofdstuk spreken. Deze onvolledige weergave moge genoeg zijn, om den lezer te overtuigen, dat er ook in dit opzicht iets groots geschied is.

Medische verzorging. Pest, cholera en pokken decimeerden vroeger vaak in korten tijd de bevolking, malaria en framboesia waren echte volksziekten, de typhus en dysenterie maakten ieder jaar duizenden slachtoffers. Ook in dat opzicht is ontzaglijk veel verbeterd. Moerassige streken zijn drooggelegd, om de malariamuskiet haar broedplaatsen te ontnemen, heele nieuwe kampongs zijn gebouwd, om de pestrat haar schuilhoeken te ontrooven, de bevolking wordt voorgelicht, krijgt injecties en medicijnen. In zeer veel plaatsen zijn hospitalen opgericht of hulpziekenhuisjes en wordt polikliniek gehouden. Mantri's gaan de dessa in met eenvoudige lectuur, films of platen, om de bevolking te wijzen op het gevaar van ongekookt drinkwater, ze te waarschuwen tegen de mijnwormziekte, ze in te enten tegen pokken of ze kinine en andere medicijnen te verstrekken.

Dokter Otten vond het pestvaccin uit en sedert is deze vreeselijke ziekte, die enkele jaren geleden nog duizenden slachtoffers in de Preanger en op Midden-Java opeischte, vrijwel verdwenen. Hij heeft wel door die daad geen wereldreputatie verkregen als Harold Lloyd of Dempsey of welke filmster en bokskampioen dan ook, maar nuttig was hij wel.

De Inheemsche bevolking, die aanvankelijk huiverig tegenover de Westersche methoden stond, en vaak niet eerder om hulp kwam, dan wanneer het reeds te laat was, heeft vertrouwen gekregen in den dokter en het hospitaal, vooral nadat de verrassende uitwerking van het neo-salversaen op de framboesia, de afzichtelijke huidziekte, is gebleken.

Werd in 1900 ruim 2 miljoen voor de volksgezondheid besteed, 30 jaar later was dit bedrag vertienvoudigd!

Allerhande. Wij kunnen nog wijzen op andere maatregelen, door regeering en organisaties genomen ten nutte van de bevolking: de instelling van de postspaarbank, de inrichting van het volkscrediet, het tegengaan van de woeker, de bestrijding van het opiumkwaad, de zorg voor de veiligheid door een modern politiecorps, de verbeterde woningbouw en kampongaanleg, de voorlichting op allerlei gebied.

Fouten zijn en worden gemaakt. Maar dat neemt niet weg, dat er iets groots tot stand gekomen is.

Het gevaar is niet denkbeeldig, dat de bevolking, doordat het oude verdwijnt, haar steun verliest en een Westersch vernis voor het hoogste goed gaat houden. Bezinning is en blijft daarom noodig; aan Christelijk Nederland de taak, om een nieuwen basis te geven, waarop gebouwd kan worden. Dat is het fundament, dat eenmaal gelegd is: Jezus Christus.

De Kerk. Aan het eind van dit hoofdstuk willen wij nog enkele woorden wijden aan de kerk. De zending wordt in het volgende hoofdstuk uitvoerig besproken.

Na 1800 zag het er met het geestelijk leven droevig uit. We zagen reeds, dat tijdens Daendels slechts een drietal predikanten in heel Indië was overgebleven. De menschen doopten hun eigen kinderen maar. Een dominee zagen zij toch nooit!

Na 1816 verbeterde in dit opzicht de toestand. Er kwamen verschillende predikanten uit het Moederland. Koning Willem I maakte de Indische kerk, die in de 17de en 18de eeuw een onderdeel had uitgemaakt van de Neder-

landsche Gereformeerde Kerk, zelfstandig. Dat wil zeggen: de band met de Hervormde Kerk werd verbroken. Maar de kerk werd des te afhankelijker van het Gouvernement. De predikanten werden door den Minister benoemd, door den Gouverneur-Generaal geplaatst en overgeplaatst. Het Kerkbestuur, dat te Batavia zetelde, was geheel een creatuur van de Hooge Regeering en mocht zelfs niet eens zelfstandig correspondeeren. De Luthersche kerk te Batavia werd met de Protestantsche kerk vereenigd. Willem I wenschte maar één Protestantsch „genootschap.” En daarnaast de Roomsche kerk. Vandaar, dat de belijdenis zoo vaag mogelijk werd gesteld. Gesproken werd van Evangelische waarheden, vermeerdering van godskennis, bevordering van de Christelijke zeden, bewaring van orde en eendracht, aankweeking van liefde voor land en regeering. Alles naar het recept: de beste Christen, de beste burger.

De Roomsche kerk en de Staat. Slechts enkelen onder de Protestanten kwamen op tegen deze bespotting van de kerk. Met Rome stond het anders. Hier brak een conflict uit, toen de Apostolische vicaris in 1845 een drietal ongehoorzame pastoors hun bediening ontnam en anderen voor hen in de plaats stelde. De Gouverneur-Generaal achtte dit een aantasting van zijn gezag, daar ook hij de Roomsche geestelijken mocht plaatsen en overplaatsen. De vicaris werd uit Indië verwijderd en de drie afgezette priesters bleven aanvankelijk hun ambt uitoefenen. Maar de Roomsche kerk toonde in dit geval ruggegraat en het gevolg van dit conflict is geweest, dat zij in het midden van de vorige eeuw reeds het juk van de staat afschudde. Een nieuwe regeling werd n.l. getroffen, waarbij het Gouvernement bijna al zijn aanspraken prijs gaf. Het is den bloei der Roomsche kerk zeer te stade gekomen.

Gereformeerde Kerken. Niet ieder was met de toestand in de Protestantsche kerk ingenomen. In 1865 werd te Meester-Cornelis reeds een vrije Schotsche kerk gesticht

door den gewezen douaneklerk King. Eenige jaren later arriveerde de eerste zendeling-leeraar van de Chr. Geref. Kerk te Batavia, die op verzoek van enkele broeders, zich in de hoofdstad vestigde. In 1887 kon een Chr. Gereformeerde kerk worden gesticht, die tot den huidigen dag den naam Kwitang-gemeente draagt. Kings volgelingen sloten er zich grootendeels bij aan. Haar edelste lid is Idenburg geweest, die ontzaglijk veel voor de jonge gemeente heeft gedaan en zich nimmer heeft geschaamd, dat hij „maar een Kwitanger” was.

Soerabaja kreeg ook in de 19de eeuw nog een Gereformeerde kerk en in de laatste 30 jaren volgden verschillende andere plaatsen. Thans zijn er 11 gemeenten en verschillende kringen, waaruit op den duur weer nieuwe gemeenten zullen groeien.

De vrijmaking van de Prot. Kerk. Intusschen veranderde ook de toestand in de Protestantsche kerk. Nog in 1898 werd geklaagd, dat er practisch geen Europeanen des Zondags een dienst bijwoonden. Dertig jaar later moesten er nieuwe gebouwen in gebruik worden genomen!

De reden? Wij gelooven, dat die alleen hierin gezocht moet worden, dat de meeste predikanten, die in den laatsten tijd uitkwamen, *het Evangelie des Kruises* brengen. En daarvoor is steeds belangstelling, dat veroudert nooit.

In 1935 kreeg de Protestantsche kerk haar vrijheid. De voogdij van den Staat is vervallen. De regeering heeft slechts nog financiëele verplichtingen, geen rechten. Een kerkbestuur is gevormd, de Inheemsche kerken op Timor, in de Minahassa en in de Molukken vormen een autonoom onderdeel van de groote organisatie. De gemeenten zelf zijn ingeschakeld in den arbeid, de jeugd wordt actief gemaakt, kortom, we mogen vertrouwen, dat de Protestantsche kerk onder Gods zegen een tijdperk van bloei tegemoet gaat.

Christelijke arbeid. In verband met de kerk, noemen wij

ook nog het werk van verschillende organisaties. Het Moederland is in dit opzicht nog ver vóór, maar in de laatste decennia is ook in Indië veel verricht. We wijzen dan op de Bond voor Evangelisatie, de Christelijke Radiovereeniging, het Driehoekswerk en andere jeugdarbeid, de Witte-Kruiskolonie, de Oranje-Nassau stichting van Pa van der Steur, vereenigingen voor barmhartigheid, de bond van Chr. onderofficieren en de Chr. Onderwijzersvereeniging.

De tehuizen van het genootschap voor in- en uitwendige zending te Soekaboemi, „Dorcas” van de Gereformeerde kerk te Batavia, Chr. militaire tehuizen en clubhuizen voor de jeugd, zij wijzen op actief Christelijk leven.

Ook van Roomsche en neutrale zijde is in dit opzicht zeer goed werk verricht.

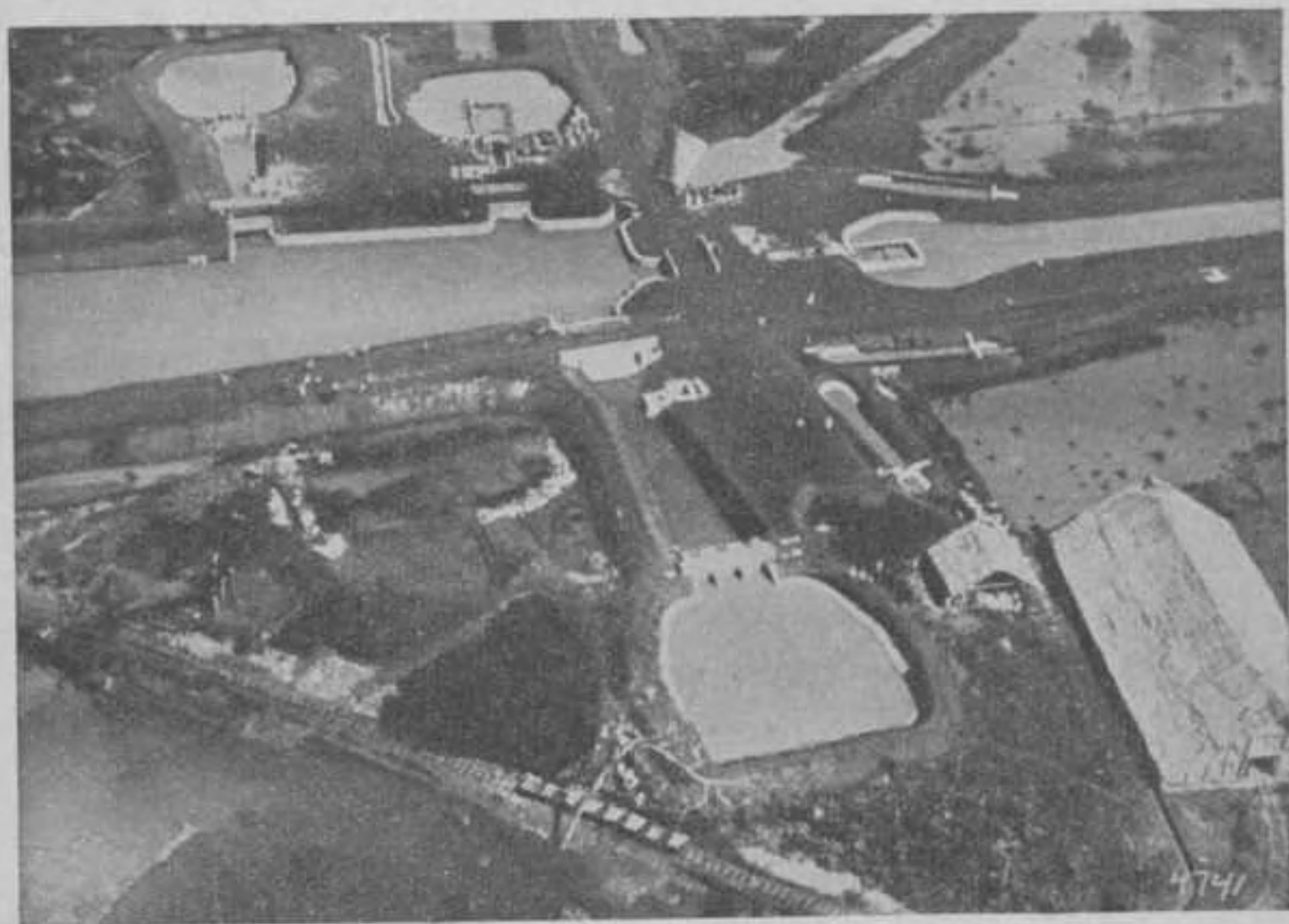
De anti-opiumvereeniging, Pro Juventute, Sint-Vincentius, de Katholiek sociale bond, het zijn, onder vele andere, bekende namen in Indië geworden.

Ook op dit terrein is er iets groots verricht, maar kan er nog veel meer geschieden, tot zegen van alle rassen en lagen van de bevolking.



Plantentuin te Buitenzorg.

(foto Kol. Instituut).



Bevloeiingswerken in de Tjipoenegara op W. Java.
(foto Kol. Instituut).

HOOFDSTUK VII.

PREDIKT HET EVANGELIE.

Alleen een scepter? In 1896 verscheen een brochure van Ds. Dijkstra naar aanleiding van het feit, dat het toen 3 eeuwen was geleden, dat de kleine vloot van De Houtman te Bantam arriveerde.

Op den omslag staat de Nederlandsche maagd met een scepter in de hand. Voor haar zitten gehurkt een paar Javanen. Zij hebben een baal koffie, een baal rijst, een kist thee en enkele mandjes met andere producten bij zich. Het onderschrift luidt:

Dit bieden wij U, wat biedt gij ons?
Een scepter? Niets meer?

De bedoeling is duidelijk. Had Nederland niets anders te geven dan regeling, orde, gezag?

Toch kan men zeggen, dat het verwijt een eeuw vroeger beter op zijn plaats was geweest. Immers, de 19de eeuw is door Coolsma genoemd: *de zendingseeuw voor Nederlandsch Oost-Indië*. Er zijn tusschen 1800 en 1900 tal van mannen en vrouwen geweest, die hun land en maagschap hebben verlaten, gehoorzaam aan het bevel van hun Heiland: „Gaaf dan heen, onderwijst alle volken....” Zij boden het beste, wat Christelijk Nederland kon bieden: de schat, die door mot noch roest verteerd wordt! En dat om niet.

Niet, dat er in vorige eeuwen onder het bewind van de Compagnie niets gedaan was voor de uitbreiding van Gods Koninkrijk. Wij zagen in het negende deel, hoe vooral in

de 17de eeuw van zendingssijver gesproken mag worden. Hugo de Groot gaf weer, wat in die dagen in de harten van velen leefde, toen hij op Loevenstein dichtte:

Opdat gij brengen zoudt diep in 't verzengde land
Een aangenamer vuur van goddelijken brand;
Opdat, al waar men ziet des hemels twalef lichten,
Gij 't licht, door twalef boôn ontstoken, zoudt gaan stichten.
Opdat gij voeren zoudt tot aan het winterhuis
En aan de zuideras 't Jeruzalemsche kruis.

De achttiende eeuw bracht de inzinking. De kerk verwaarloosde haar taak. Duizenden Christenen waren er in de Molukken, in de Minahassa, op de Sanghi en Talaud eilanden, maar er werd niet meer naar hen omgezien. Predikanten kwamen zoo goed als niet meer uit. Sommige gemeenten moesten 25 jaar of langer elk onderricht en de bediening der sacramenten ontberen. Zouden al deze Christenen terugvallen in het heidendom, zooals op Formosa was geschied? Of zou de Islam door een krachtig offensief de laatste sporen van het Christendom doen verdwijnen?

Een prijsvraag. Er waren in ons land gelukkig nog mannen, die inzagen, dat de taak die Christus Zijn gemeente had opgedragen, schromelijk werd verwaarloosd. De arbeid der Hernhutters op Groenland, in Labrador, aan de kusten van Guyana en in zoo vele andere onherbergzame oorden opende hun de oogen. „Zonder vermogen, zonder protectie” predikten zij den Heiland en muntten uit door geduld en zelfverloochening. Piëtisme en methodisme waren twee machtige protesten tegen de doode orthodoxie van dien tijd.

„Welke zijn de beste middelen, om de ware en zuivere leer van het Evangelie onder de bewoners der Coloniën van den Staat meer te bevestigen en in die landstreken voort te planten?” Zoo luidde een prijsvraag in 1774 door een commissie uitgeschreven. De bekende Rotterdamsche predikant Petrus Hofstede wilde de zending opnieuw krach-

tig door de kerk ter hand doen nemen. Zijn stadgenoot, de koopman Cornelis van Vollenhoven, zag daarin niet veel heul. Hij opperde de idee, een genootschap te stichten, dat jongelieden zou opleiden tot zendelingen, die dan in Indië een Christendom boven geloofsverdeeldheid moesten prediken. Een kapitaal van 1½ miljoen gulden diende verzameld te worden, om uit de renten daarvan deze arbeiders te onderhouden. In groote lijnen is dit plan uitgevoerd.

Een keerpunt. Engeland gaf trouwens het voorbeeld. Daar werd in 1795 door Christenen uit vier verschillende kerkformaties het Londensch zendingsgenootschap opgericht. Twee jaar later volgde men in Nederland dit voorbeeld. Een nieuw tijdperk in de geschiedenis van de zending vangt daarmee aan. De zending wordt niet meer de taak van de kerk, *maar van een vereeniging*. En tientallen jaren zou het duren, voor er weer stemmen opgingen, dat deze toestand feitelijk een *noodtoestand* was, dat de kerken haar roeping weer dienden te verstaan.

Johan Theodorus van de Kemp, door het Londensch genootschap benoemd, om in Zuid-Afrika het Evangelie aan Hottentotten en Bosjesmannen te verkondigen verscheen in 1797 in ons land, om de Nederlanders op te wekken, deel te nemen aan de zendingsactie.

Den 17den December 1797 werd ten huize van Ds. Verster te Rotterdam na een toespraak van Van de Kemp *het Nederlandsch Zendeling Genootschap ter voortplanting en bevordering van het Christendom, bijzonder onder de Heidenen* opgericht.

Een „aanspraak” werd gericht aan „de godsdienstminnende landgenooten,” waarin zij werden opgewekt tot gebed en offer.

De stichters, predikanten, kooplieden en ambtenaren, wenschten in Indië een Christendom boven geloofsverdeeldheid te brengen. Zij meden daarom zorgvuldig het woord Gereformeerd, al verklaarden zij niets te zullen ondernemen, wat tegen de leer en ordening der Hervormde

kerk „inliep.” Remonstranten en Doopsgezinden waren als medewerkend of contribueerend lid echter van harte welkom. Uit de statuten bleek, hoe het genootschap zich op interkerkelijk standpunt plaatste:

„Het genootschap wil gehouden worden voor een algemeen Christelijk genootschap, dat alleen ten doel heeft om het ware en werkdadige Christendom, zooals het in de boeken des Ouden en Nieuwen Testaments is vervat en in de 12 artikelen der Algemeene Christelijke Geloofsbelijdenis is uitgedrukt, zonder bijvoeging van menschelijke leerbegrippen, eenvoudig en oprecht in de harten der menschen in te planten.”

In artikel 6 werd de Heere Jezus Christus beleden als den goddelijken Verlosser, die voor de zonden heeft geleden, Hij rechtvaardig voor de onrechtvaardigen, opdat Hij ons tot God zoude brengen.

Het randschrift van het zegel, dat ontworpen werd, luidde: Vrede door het bloed des Kruises.

Niet overal vond deze grondslag instemming. Verschillende kerken, speciaal die in de provincie Utrecht, hadden bezwaar tegen samenwerking en correspondentie met het genootschap, omdat het naar haar meening de gevoelens van de Remonstranten begunstigde, althans niet tegenwerkte. Zuid-Holland had kerkrechtelijke bezwaren. Volgens de synode aldaar kon en mocht een vereeniging geen personen ordenen tot eenigen openbaren dienst, veel minder tot de bediening der sacramenten.

Geen terrein. Waren er dus reeds in den aanvang strubelingen over den aard en den grondslag van het genootschap, veel grooter was de moeilijkheid, een geschikt arbeidsveld te vinden. Immers onze koloniën gingen in het Napoleontische tijdvak verloren. Wel konden er na den vrede van Amiëns (1802) eenige zendelingen afgevaardigd worden naar Zuid-Afrika, maar reeds het volgende jaar brak de oorlog weer uit en de Kaap ging opnieuw verloren. We kunnen dan ook zeggen, dat de eigenlijke arbeid

van het genootschap begonnen is na de teruggave der koloniën in 1816. Niet, dat er in die jaren van wachten in het geheel niets is verricht. Er werd geëvangéliseerd in België en de zuidelijke provinciën. Gedacht werd aan Joden-zending, terwijl er een voorstel kwam, om aan de Franschen het Evangelie te brengen, „om hun aldus te betalen voor al de grillen en dwaasheden, die zints overlang de wereld van de Franschen heeft willen leeren.”

Naar Indië. Dadelijk na het herstel van onze onafhankelijkheid begon het genootschap zich met ijver op zijn eigenlijke taak toe te leggen. „Rust, Vrede en Vrijheid” deden het werk wederom met nieuwen moed aanvatten.” De opleiding van de zendelingen werd geregeld. Ds. Kam te Berkel nam op zich, de jonge mannen in zijn pastorie te onderwijzen in de vakken, die zij noodig hadden voor de vervulling van hun taak. Enkele jaren later is deze opleiding naar Rotterdam verplaatst. Zoo konden begin 1819 de eerste zendelingen naar Indië worden uitgezonden. Een drietal, dat tijdens het Engelsche tusschenbestuur was geordend en afgevaardigd door het Londensche genootschap, werd door het N.Z.G. overgenomen, zoodat de eigenlijke werkzaamheid al eerder een aanvang had genomen.

In de eerste jaren is echter nog weinig van de prediking van het Evangelie aan Heidenen en Mohammedanen gekomen. De duizenden verwaarloosde Christenen (men schatte het aantal op 70000) hadden dringend hulp noodig. Zooals we zagen, waren velen hunner al tientallen jaren van alle geestelijken steun verstoken. Met de Europeesche Christenen was het al niet beter gesteld. Er waren slechts 4 of 5 predikanten in heel Indië aanwezig. Blijkens een verslag van den kerkeraad van Batavia waren er personen, die hun eigen kinderen maar doopten. Een dominee zag men toch nooit!

Inzonderheid in de Molukken was hulp dringend noodig. En zoo kwam het, dat de eerste zendelingen over het algemeen hebben gearbeid in streken, die in naam gekerstend

waren. In werkelijkheid moesten zij echter in vele gevallen de gemeenten weer van den grond af opbouwen. De kennis bestond meestal alleen in het van buiten kunnen opzeggen van enkele formulieren, die meer als tooverformules dan als belijdenis of gebed dienst deden.

Inzonderheid zendeling Kam — een broer van den predikant — heeft jaren door de Groote Oost gezworven, van eiland tot eiland, overal predikende, doopende en regelende. Officiëel stond hij toen reeds los van het Zendeling-genootschap, want de regeering benoemde hem tot predikant bij de Indische kerk. Ook andere zendelingen werden tot dominee of hulpprediker in dienst van het Gouvernement bevorderd. Maar de band met het genootschap bleef toch ook. Zoo stichtten zij scholen, die door het genootschap werden bekostigd en leidden de onderwijzers voor deze scholen op. We kunnen dan ook gerust zeggen, dat het N.Z.G. de verwaarloosde Christenen opnieuw het Evangelie heeft gebracht en het middel is geweest, dat in verschillende streken het naam-christendom heeft plaats gemaakt voor een bewust Christelijk geloof en leven.

In latere tijden zijn die streken onder de zorg van het Gouvernement gekomen, wat beteekende, dat de Protestantsche kerk van Ned. Indië de leiding in kerkelijke zaken kreeg. Het genootschap kon zich toen meer tot de heidenen wenden en heeft om maar enkele voorbeelden te noemen, in de Toradjalanden, Deli en op Oost-Java (hier onder de Mohammedanen) met veel zegen gearbeid. Over enkele zendelingen als Jellesma en Kruyt zullen we nog wel nader spreken.

Meer genootschappen. We zagen reeds, dat het genootschap in de oogen van sommigen niet vrij was van Remonstrantsche smetten. Toch schijnt dit bezwaar niet verhinderd te hebben, dat de arbeid door hen, die liever een meer belijnd standpunt hadden gezien, van harte werd gesteund. Omstreeks 1840 is er echter al een kentering te bespeuren. Verschillende personen hebben dan bedenkingen tegen het

genootschap, niet omdat de grondslag is veranderd, maar omdat verschillende bestuursleden gewantrouwd worden. De officiële leus was nog altijd: vrede door het bloed des Kruises, maar volgens Groen was daar een tweede onderhandsche bijgekomen: vrede met de verloochenaars van het bloed des Kruises.

De Groninger en de Moderne richting kregen steeds meer invloed en dat bleek ook uit het onderwijs aan de adspirant-zendelingen. Er gingen geruchten, dat niet eens de helft van deze kweekelingen aan de Godheid van Christus geloofde en een der bestuurders verklaarde, dat hij dat leerstuk geheel en onvoorwaardelijk verwierp. Ds. Modderman noemde op het zendings-jaarfeest in 1861 Jezus Christus een zedelijk, rein, verheven, ideaal mensch. De grondslag van het genootschap was voor de „linker” fractie slechts van historische waarde en moest gezien worden in het licht van den tijd, waarin de statuten waren opgesteld. De verkiezing van den ultra-modernen predikant Zaalberg tot bestuurder van het genootschap deed de deur dicht. Een paar zendelingen legden hun werk neer, omdat ze zelf twijfelden aan hetgeen ze moesten verkondigen. Een laatste poging, om het genootschap te doen uitspreken, dat het bepaalde in de statuten nog reëel en van kracht was, mislukte. Dit had een heele exodus van orthodoxen uit het genootschap tengevolge.

Zij behoefden niet lang om onderdak te zoeken. Anderen, die reeds eerder den moed hadden opgegeven in den strijd tegen het „liberalisme en modernisme” in het genootschap, hadden enkele jaren te voren nieuwe vereenigingen opgericht.

In 1858 nam de Heer J. Voorhoeve te Rotterdam het initiatief tot de stichting van de *Nederlandsche zendingsvereeniging*. Uitdrukkelijk werd in de statuten vastgelegd, dat alleen zij leden kunnen zijn, die erkennen, dat de Heere Jezus Christus *hun* volkomen Zaligmaker is en die dit in hun wandel toonen. Bovendien moeten zij verklaren niet te mogen samenwerken met degenen, die de waarachtige

Godheid van Christus loochenen.

Verschillende predikanten en vooraanstaande leden van de Hervormde kerk hadden bezwaren tegen deze formuleering. Vooral het woordje *hun* lokte heel wat discussie uit. Sommigen vreesden darbistische en sectarische sympathieën. Vandaar dat in 1859 te Utrecht de Utrechtsche Zendingsvereeniging werd opgericht, waarin vooral mannen van naam meewerkten. Maar nog was de maat niet vol. Hoewel de vereeniging te Utrecht goed rechtzinnig was, stichtten ook de „uiterst-rechtschen,” de Gereformeerden in de Hervormde kerk, te Amsterdam een eigen organisatie, de Gereformeerde Zendingsvereeniging. De Doopsgezinden hadden reeds eerder zelfstandig het zendingswerk aangevat, terwijl ook de Afgescheiden (sedert 1869 de Chr. Geref.) kerk haar roeping leerde verstaan. Deze laatste zending was weer kerkelijk. Nog andere kleinere comité's ontstonden, terwijl bovendien buitenlandsche vereenigingen werden ondersteund. Van het goede wel wat te veel. Al vindt Ds. Dijkstra de afscheiding van het oude genootschap volkomen gemotiveerd, hij noemt deze oprichting van tal van feitelijk gelijkgezinde vereenigingen „een noodlottige versplintering.”

Op den duur zijn echter de tegenstellingen gesleten. Het N.Z.G. is steeds meer tot zijn oorspronkelijke beginselen teruggekeerd en tusschen de verschillende corporaties is in deze eeuw een nauwe en hartelijke samenwerking ontstaan. De naam Oegstgeest is zoo langzamerhand een verzamelnaam geworden. Het werk van de Gereformeerde Zendingsvereeniging is later door de Gereformeerde Kerken overgenomen. Een overzicht aan het einde van dit hoofdstuk moge de verdere onvolledigheid van deze enkele gegevens eenigszins vergoeden.

De regeering en de zending. De regeering in Indië was wel voor zending of beter nog voor *herkerstening* in de streken, die in de dagen der Compagnie voor het Christendom gewonnen waren. We zagen zelfs, dat zij de zendelin-

gen van het genootschap tot predikanten en hulppredikers aanstelde. Ook op andere wijze kwam het Gouvernement de zending soms tegemoet, b.v. door het verleen van vrije passage aan de uitgezonden zendelingen. Deze werden gratis geëxamineerd door de commissie, die de predikanten voor de Indische kerk uitzocht. Zoo zouden er meer faciliteiten zijn te nemen. Maar daar stond tegenover, dat de regeering de touwtjes in handen wenschte te houden. Het artikel uit het Regeeringsreglement, dat nog in de wet op de Indische staatsregeling staat, waarbij zendelingen en leeraars verplicht werden voor hun arbeid een bijzondere toelating te vragen, is berucht geworden. In later tijd mag het als middel tot het voorkomen van de zgn. dubbele zending zijn gebruikt, in den beginne diende het, om alleen dáár het Evangelie te prediken, waar het Gouvernement dit nuttig of althans „onschadelijk” achtte. Jean Chrétien Baud, een der meest beteekenende Indische staatslieden, die als Gouverneur-Generaal en Minister van Koloniën een langen tijd den Koning heeft gediend, oordeelde, dat in kerkelijk opzicht niets buiten de staat diende te geschieden. Toen over zending op Java werd gedacht, verklaarde hij, dat het gouvernement elke poging, om op dat eiland het Christendom te brengen, „aan een zeer streng toezicht zou onderwerpen.” Toestemming tot bijbelverspreiding zou slechts worden gegeven, wanneer de regeering „de innige overtuiging” had, „dat daardoor de rust van 't schoone en rijke Java, de voorname hulpbron van onze financiën niet in de weegschaal werd gesteld.”

De grond moest eerst toe bereid worden en dit kon alleen geschieden door het Gouvernement. „Het zou den Javaan opvoeden door o.a. den kinderen een schoolboek in handen te geven, waarin, met vermijding van theologische geschilpunten, alle zedelijke voorschriften, welke Evangelie en Koran gemeen hadden, werden opgenomen en zoo zou de mogelijkheid, ja de geneigdheid om de H. Schrift te lezen, geboren worden!” (Dr. Kruyf.)

De Javaan kon dus nog wel wat wachten en de verkon-

diging van het Evangelie werd afhankelijk gesteld van de opbrengst der belastingen en de ontwikkeling van de bevolking. Ds. Lenting verdedigde deze zienswijze met het beeld, dat een blinde eerst langzamerhand aan het zonlicht moet wennen. De regeering zou door onderwijs en zedekundige boekjes de Javanen het onvolmaakte hunner tegenwoordige godsdienstige kennis doen gevoelen en daardoor voorbereiden voor de omhelzing van het Christendom. Men kon de zaak „gerustelijk” aan haar overlaten! Een man als Paulus zou zeker van het Indische Gouvernement nooit of te nimmer „een toelating volgens art. 123 R.R.” hebben gekregen. Die verwekte immers overal waar hij kwam, tegenspraak en opschudding.

Belemmeringen. Dat het ernst was met dit strenge toezicht bleek herhaaldelijk. Brückner, die oorspronkelijk voor het Londensch genootschap was uitgekomen, had in Voor-Indië een aantal tractaatjes in het Javaansch laten drukken. Zijn vertaling van het Nieuwe Testament had hij op de pers te Serampore eveneens laten drukken. De regeering nam echter bij zijn aankomst te Semarang alle kisten met lectuur in beslag. Slechts enkele exemplaren mocht de ijverige man behouden. De overige vertalingen van het Nieuwe Testament gingen achter slot en grendel. Jaren later stonden er nog kasten vol te Batavia, die als voedsel voor de mot en witte mieren moesten dienen. Eerst in 1848 werden een 300 exemplaren vrijgegeven. Het Evangelie was staatsgevaarlijk!

Esser werd op het stoepje geroepen, omdat hij aan het Londensch genootschap had verzocht, te willen bidden voor de komst van Gods Koninkrijk op Java.

Jansz., die voor de Doopsgezinde zending arbeidde in de omgeving van Djapara, schreef een tractaatje: De tijd is vervuld; het Koninkrijk Gods is nabij gekomen; bekeert u en gelooft het Evangelie (1859).

De R.K. assistent-resident kreeg een exemplaar van dit vlugschrift in handen en was zeer ontsteld! Zulke taal zou

maar onrust verwekken. Dat zijn Heiland dezelfde woorden had geuit en Johannes de Dooper in dezen geest had gesproken, was dezen heer waarschijnlijk onbekend. Maar het gouvernement en zijn ambtenaren rechtvaardigden den Joodschen Raad en Herodes. De regeering toch, van het snoode feit in kennis gesteld, trok de toelating van Jansz. in. Verschillende zijner volgelingen werden opgepakt en verhoord. Wel protesteerde de zendeling, maar de autoriteiten eischten, dat hij zich voortaan geheel naar hun inzichten zou gedragen. Een poging, om den minister van koloniën te bewegen, het begane onrecht te herstellen, had al evenmin succes. Deze bewindsman toch verklaarde, het geheel met den Landvoogd eens te zijn. Jansz. hield echter voet bij stuk, verzorgde zijn gemeente en vroeg niet opnieuw om een toelating. Men liet hem met rust! En Minister Keuchenius droeg hem 30 jaar later voor bij den koning voor een decoratie.

„Is de weg ook steil, wie zou schromen, waar de God Israels met ons gaat, Die zoo waarachtig als Hij leeft, niet verlaten zal, wie maar op Hem vertrouwt.” Dat schreef, zoo deelt Coolsma mee, de vervolgde voor zijn vertrek naar Indië. Hij werd niet beschaamd. Tot op hoogen ouderdom heeft hij gearbeid onder het volk, dat hij lief had.

Vader Emde kwam in de gevangenis, omdat hij zonder „ordening” evangeliseerde te Soerabaja. Hij werd echter spoedig weer vrij gelaten, omdat... hij anders de andere gevangenen met dweperij besmetten zou! Donselaar verspreidde te Makassar een blaadje met de tien geboden, het Onze Vader en Psalm 1. Het werd in beslag genomen en de „dader” verloor zijn toelating.

En niet alleen de regering handelde zoo, maar zelfs verschillende predikanten waren zendingsschuw. Toen zendeling Albers van de N.Z.V. zich te Tjiandjoer vestigde en op zijn toelating wachtte, kreeg hij bezoek van Ds. Ameyden van Duym van Buitenzorg. Op de klacht van Albers, dat de vergunning zoo lang uitbleef (drie jaar wachten was

geen uitzondering!) „troostte” de dominee hem met de woorden:

„Ik heb veel invloed bij de regeering en zal doen, wat ik kan, om te zorgen, dat gij geen toelating krijgt.” (Coolsma.)

Genoeg hierover. Wij moesten echter wel op deze dingen wijzen, om des te meer de zendelingen en de corporaties te waardeeren, die toch den arbeid aanpakten en zich van de hooghartige houding van regering én predikanten én publiek niet veel aantrok. De kranten- en boekenschrijvers zagen in den zendeling in die dagen een voorwerp, om er mee te spotten. Wie de reisbeschrijvingen van Justus van Maurik leest, vindt daarin een verheerlijking van de vrijmetselarij in Indië, enkele vleierende woorden over Rome en voor de zendelingen niets dan de gemeenste spot.

Een redacteur van een der groote bladen schreef, dat een Christen-Javaan een onding was. De historie heeft anders geoordeeld, neen, God zelf!

Lijden. Om stoffelijk voordeel behoeften de zendelingen niet naar Indië te gaan. Velen hunner hebben in kommervolle omstandigheden geleefd. Op de Talaudeilanden leden ze meermalen honger. Ze leefden ver van de beschaving, vaak tusschen koppensnellers en menscheneters. Lyman en Munson werden in de Bataklanden vermoord en opgegeten. Op Borneo vonden vier zendelingen, drie vrouwen en twee kinderen den dood bij een opstand. Meermalen werden pogingen gedaan om de zendelingen te vergiften, hun woningen werden vernield of verbrand en allerlei bedreigingen en plagerijen uitgedacht, om hen het leven onmogelijk te maken.

Van medische hulp waren de zendelingen verstoken. Ottow en Geissler lagen maanden lang ziek op Nieuw-Guinea en niemand zag naar hen om. Van Alphen verloor kort na zijn aankomst op Soemba zijn vrouw en kind. Hetzelfde lot onderging Van Balen op Nieuw-Guinea en twee andere arbeiders daar, Mosch en Bink, stierven in de eenzaamheid. Hoe vele zendelingen hebben zelf de graven moeten delven

voor hun dierbare gestorvenen. Hun vrouwen hebben aanspraak op den naam heldin. En toch heette de zendeling in den volksmond een luiaard, die graag een borreltje dronk.

Ploegen op rotsen. En zagen ze dan maar vrucht op hun arbeid. Maar het leek zoo dikwijls een ploegen op rotsen, een zaaien op harden bodem. Ismaël en Moerti waren lang de eenige gedoopten te Tjiandjoer. Hun overgang tot het Christendom was aanleiding tot tegenwerking van de zijde der Mohammedaansche geestelijkheid. Dat was hun goed recht, maar ook de Inlandsche bestuursambtenaren probeerden verdere kerstening van de bevolking te verhinderen. Baarda werkte tien jaar op Halmaheira en „alles bleef even donker om hem heen.” Acht jaar arbeidde Michiels op Koewale Koeron op Borneo en toen had hij dan eindelijk een „gemeente” van vier leden. Bink was jaren op Nieuw-Guinea voor hij voor het eerst een papoea kon doopen. „Voor iemand, die jaren staat te visschen, zonder iets te vangen, is dat een oorzaak van groote vreugde,” schreef hij. Waarlijk, het net was lang niet altijd zoo vol, dat het scheurde. 27 jaar heeft hij in die verafgelegen streken doorgebracht. Vrucht heeft hij zoo goed als niet gezien op zijn werk. In zijn huiselijk leven trof hem slag op slag. Veel leed hij in zijn lichaam, maar meer nog door de onwil en onbevattelijkheid van het volk, waaronder hij leefde. Er wordt verteld van een „Christen” in Friesland, die het bedrag, dat jaarlijks voor de zending werd besteed, deelde door het aantal gedoopten en zodoende de kosten per bekeering berekende! Michiels gemeenteleden of Binks doopeling zijn dan wel heel duur geweest. De Berlijnsche predikant Goszner, die zooveel voor de zending ook in Indië heeft verricht, maakte een andere berekening. „Wanneer elke zendeling maar één ziel wint, welk een winst!” schreef hij. Wij mogen gelooven, dat de engelen, die zich zoo verheugen over één zondaar, die zich bekeert, het met hem eens zijn geweest. Ds. Rauws schreef over den arbeid

op Nieuw-Guinea: „Het heeft veel zorg meegebracht, veel offers gevraagd en veel tranen gekost. Hoe vele zendelingen zijn er gestorven en hoe vele vrouwen en kinderen van zendelingen. Er zijn vele graven gedolven. Er is een tijd geweest, dat er op Nieuw-Guinea meer graven van zendelingen waren dan gedoopten. Toen de Utrechtsche Zendingsvereeniging haar 25-jarig bestaan herdacht, waren er op dit zendingsveld nog geen 20 gedoopten.” En 5 jaar voor de oprichting van die corporatie waren Ottow en Geissler den arbeid er reeds begonnen. Maar waar is ook, dat de akker, waar de menschen dikwijls geen raad mee weten, door den Heere het rijkst gezegend wordt. Vijftig jaar nadat de twee eerste gezanten van Koning Jezus voet aan wal zetten, kwam de ommekeer. Thans zijn er van de 120000 Papoea's ongeveer 80000 gedoopt! Mission ist Passion, zeggen de Duitschers, zending is lijden, maar na dat lijden komt ook de victorie.

Heer, ik hoor van rijken zegen. Nieuw-Guinea is een voorbeeld van de vervulling van Gods beloften. Op Halmaheira, waar alles zoo lang donker bleef, is het aantal gedoopten tot 18000 gestegen. Adriani en Kruyt arbeidden jaren in de Toradjalanden op Celebes. Na 17 jaren vroegen een paar schoolkinderen den doop. Het volgende jaar bracht de groote kentering.

„Op Zondag 4 Juli 1909 stond de dorpsleider, Papa i Woente, na de godsdienstoefening op, en, zich richtende tot alle aanwezigen, sprak hij: ¹⁾ „Daarom zeg ik U, hoofden van gezinnen en wijkmeesters, vergadert eerst afzonderlijk met de Uwen en bespreekt het Christen-worden. Dan kunnen we later tezamen beslissen.” Dit woord was van groote beteekenis. Papa i Woente was de dorpsleider, hij was de belichaming van het gemeenschappelijk leven, hij sprak uit, dat wat in allen langzaam gerijpt was. Geen won-

¹⁾ Zendeling Hofman predikte dien morgen over de woorden, die Jezus tot Zacheus sprak: „Ik moet heden in uw huis zijn.”

der, dat zijn woord algemeen aanvaard werd. Zoo konden op Kerstfeest 1909 meer dan honderd menschen gedoopt worden, onder wie ook Papa i Woente.

Van toen af aan heeft het werk in Posso zich voortdurend uitgebreid. Thans telt de Kerk in het Posso-land reeds circa 42000 gedoopten." (Dr. Bavinck.)

Ompoe. In hetzelfde jaar, dat Lyman en Munson door de Batakkers werden vermoord, werd hun wreker geboren. Het was Ludwig Ingwer Nommensen, de zoon van een sluiswachter op het Noordfriesche eiland Nordstrand. Ruim hadden zijn ouders het allerminst, zoodat de knaap reeds op acht-jarigen leeftijd de schapen op de Halligen moest weiden. Toen hij drie-en-twintig jaar was, reisde hij naar Barmen, waar hij op de zendingsschool werd toegelaten. In 1861 legde hij in het midden van de gemeente de belofte af, zijn verder leven te zullen besteden in dienst van zijn Meester. Twee jaar later stond hij aan den ingang van het Silindoeng-dal, bewoond door duizenden Batakkers, die sedert den moord op de beide Amerikaansche missionarissen even ruw en vechtlustig gebleven waren. Jaren lang heeft Nommensen er gestreden tegen het heidendom. Men probeerde hem door bedreigingen tot heengaan te bewegen. Hij bleef. De gevreesde priester-koning Singamangaradja ¹⁾ maakte plannen om den indringer en zijn aanhangers te vermoorden. Nommensen wist het en hij bleef. Een vijand vergiftigde zijn voedsel. Het deerde den zending niet! ²⁾ Men plaagde hem op alle mogelijke manieren,

¹⁾ „De vorst titulair (Leeuw-Grootvorst). Allerlei wonderen werden van hem verteld. Zijn moeder zou hem zeven jaar gedragen hebben. Hij heeft een behaarde tong, waarvan de aanblik doodelijk is; hij spreekt dus met gesloten mond en geeft zijn bevelen schriftelijk. Hij kan zeven maanden zonder voedsel blijven; geesten voorzien dan in zijn behoeften. Hij gebiedt over regen en zonneschijn; men bidt tot hem om den oogst te zegenen. Van alle zijden stroomen geloovigen met offergaven naar Bakkara, om zijn gunst te verwerven." (Colenbrander.)

²⁾ Marcus 16 : 18.

vernielde zijn huis, verbood hem boomen te vellen, maar Nommensen week niet. Indringers kwamen in zijn woning en gingen er liggen. Nommensen dekte ze met zijn eigen dekens toe. Een groot feest werd op touw gezet en bij die gelegenheid zou de blanke sterven. De toovenaar wees hem als slachtoffer aan, maar Nommensen ontwapende de feestgangers en sloeg den aanvoerder met stomheid. Hij zocht den aanvoerder van de bende, die Munson en Lytman had vermoord, en bracht hem het Evangelie. Hij reisde naar het Toba-meer, het heilige meer, dat geen blanke op straffe des doods mocht aanschouwen en kwam behouden terug. Hij hield aan, tijdig en ontijdig. Geen oogenblik versaagde hij. Het heidendom was niet bestand tegen dezen aanval.

Vijftig jaar later....

Er is feest in de Bataklanden.

„Zoo ook op Sitahoeroe, de markt, waar Nommensen in het jaar 1865 door de toen nog heidensche bevolking zou worden geofferd.

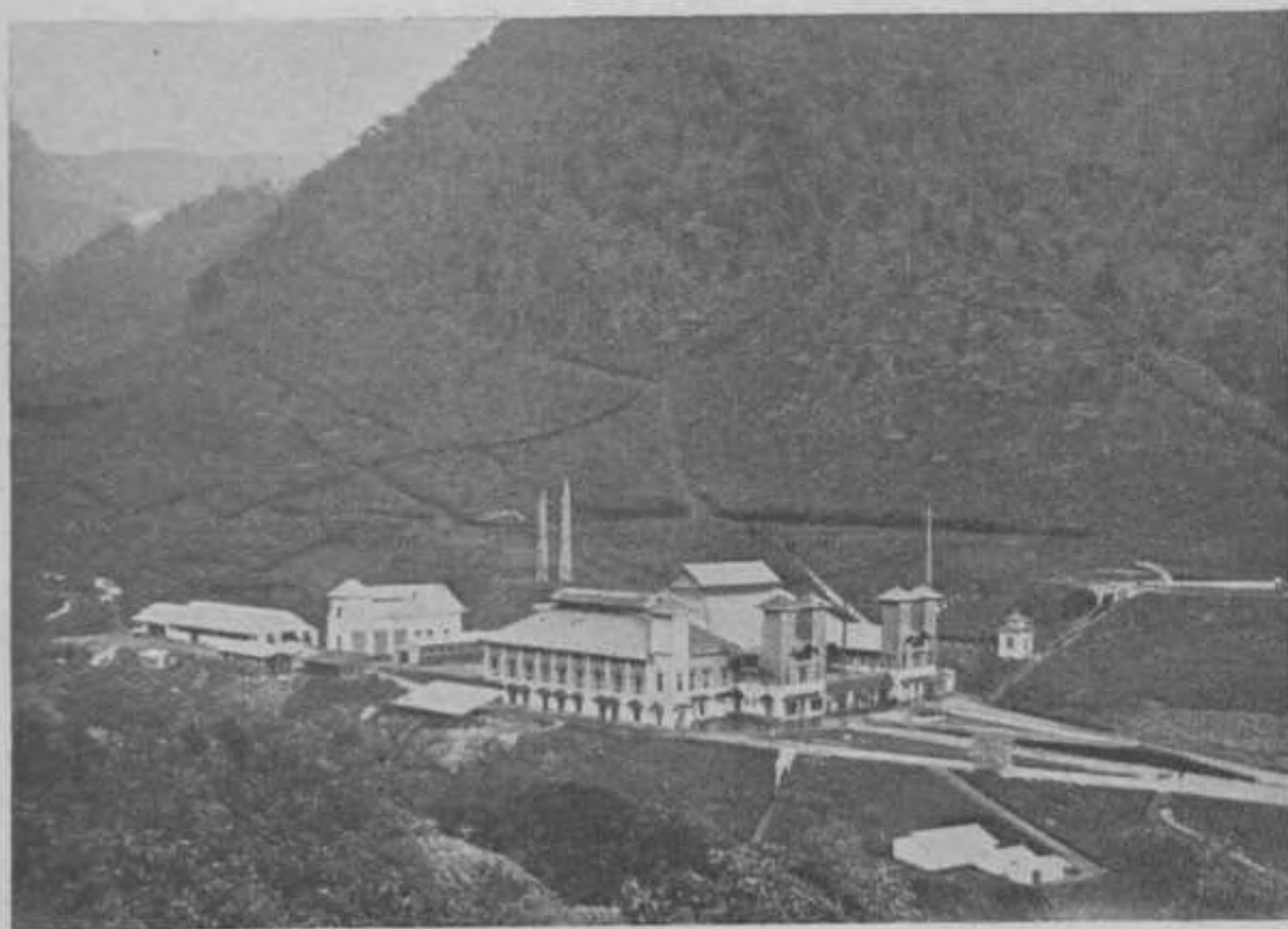
Wel zijn er ook nu duizenden menschen op de aloude marktplaats aanwezig, doch het gekletter van wapenen en de oorverdoovende muziek, die de gemoederen tot de vreeselijkste dingen kon opwekken, worden niet meer gehoord. Onder den heiligen boom, waar voorheen een verhooring was opgericht, om het volk de grillige bewegingen van het medium, door wien Debata (schepper) sprak, gade te kunnen laten slaan, is nu een kathedr geplaatst, waarop een Bataksche predikant staat, die met heilige geestdrift zijn aandachtige hoorders voorhoudt de genade en gunst, die God het Bataksche volk heeft bewezen.” (Hemmers.)

Enkele dagen later werd te Sigoempar het gouden zedingsjubileum van Nommensen herdacht. Duizenden waren samengestroomd, om den apostel der Bataklanden te zien en te hooren. Hij sprak niet over zichzelf, maar over zijn Zender....

In hetzelfde jaar ging het dorp, waar Lyman en Munson waren vermoord, tot het Christendom over.



Lijnvliegtuig van de K.L.M.

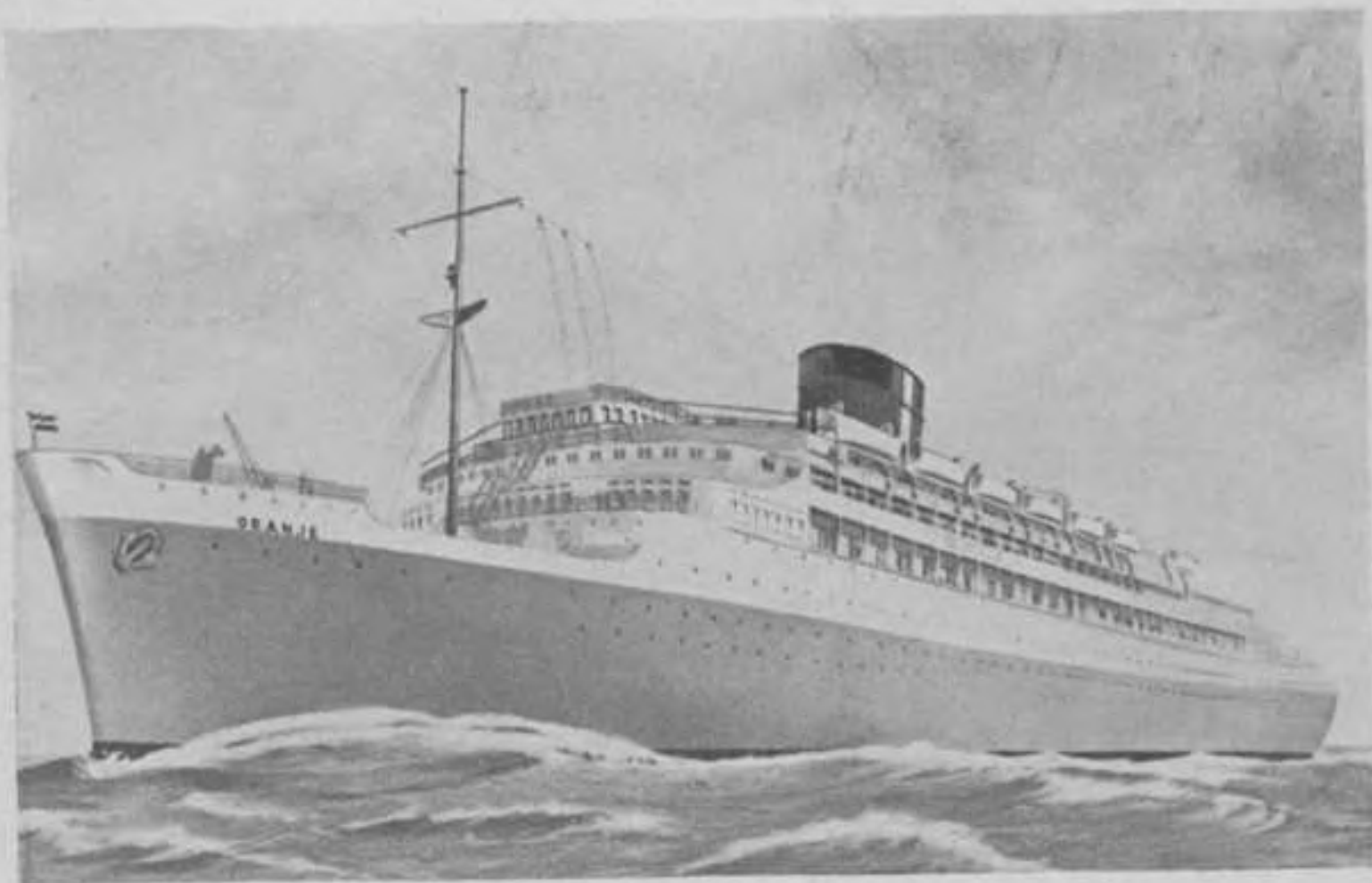


Radiostation op den Malabar.

(foto Kol. Instituut).



Gebouw van de Ned. Handelsmaatschappij te Batavia.
(foto Kol. Instituut).



M.S. „Oranje” van de Maatschappij „Nederland”.

Op vijf en tachtig-jarigen leeftijd overleed de grijze held. Van zijn sterfbed vertelt Hemmers:

„Na alle aardsche zaken afgedaan te hebben, ging Nommensen zich voorbereiden om de groote reis te aanvaarden. Rechtop in zijn bed zittende, bad hij den Heere Jezus: „Schenk mij een rustigen dood door Uw bloed.” Toen hij kort daarop voelde, dat zijn verheerlijking nabij was, liet hij al zijn kinderen bij zich komen, gaf hun allen de hand en sloot de oogen, terwijl hij met zijn linkerhand de rechterpols bleef controleeren.

Toen zijn pols bijna niet meer sloeg, richtte hij zich nog eenmaal op en zei met heldere stem: „Vader, in Uwe handen beveel ik mijn geest” en met een gezicht, waarop hemelsche vreugde te lezen stond, viel hij in de kussens terug. Nommensen, de geweldige, was niet meer.

Groot was de verslagenheid der Batakkers, toen het bericht van mond tot mond ging: „Ompoe,¹⁾ onze Ompoe, is heengegaan.”

Daardoor scheen plotseling heel het maatschappelijk leven met lamheid geslagen te zijn, de landbouwwerktuigen werden opgeborgen, het vee naar de stallen teruggedreven en zonder zich verder om have en goed te bekommeren, spoedde men zich voort naar de plaats, waar zoo velen waren gelaafd en hun een woord van bemoediging op hun dikwijls zoo donker levenspad was toegesproken.”

Veertig duizend menschen waren getuige van de begrafenis, vier uren defilleerden de rijen langs de kist

Het Silindoeng-dal telt thans op zijn 100000 bewoners 90000 Christenen. Het totaal aantal Christenen kan men volgens Dr. Bavinck in het Batakland op circa 400000 schatten. Er zijn meer dan 60 geordende Bataksche predikanten.

Het geloof van Ompoe is niet beschaamd. De eenvoudige jongen van Nordstrand werd door de Koningin, die hem persoonlijk ontving, tot officier in de orde van Oranje-Nassau benoemd. De universiteit van Bonn bood hem het eere-doc-

¹⁾ Vader.

toraat in de theologie aan. Maar heerlijker was zijn kroning door den Heiland na volstreden strijd.

Op Java. Massaovergangen hadden plaats in de streken, waar het heidendom de menschen gekluisterd hield. Waar de Islam den toon aangaf, heeft de kerstening een veel langzamer en een meer individueel verloop. Daar telde men de doopelingen niet bij honderden, maar bij tien, vaak bij eenen. Toch heeft, al zijn wat wij noemen de resultaten geringer, de zending zich ook tot de Mohammedanen gewend met de boodschap des heils. Wij zagen reeds, dat de regeering huiverig stond tegenover de prediking en materiële voordeelen stelde boven geestelijke winst. Maar God kan ook niet-geordende zendelingen gebruiken, als de officiële boden niet worden toegelaten.

Op Oost-Java was het de horlogemaker Emde, die onder de Javanen evangeliseerde. Hij was afkomstig uit Waldeck-Pyrmont. Armoede noodzaakte hem naar Nederland te gaan, om daar werk te zoeken. Hij hoorde daar vertellen van Indië, het wonderland, waar het immer zomer is. Emde kon het niet gelooven. Het leek hem in strijd met Genesis 8 : 22. Zelf wilde hij het wonderland zien en als matroos maakte hij de reis naar Java. Hij is er gebleven. Een landgenoot leerde hem het horlogemaken en Emde vestigde zich te Soerabaja. Maar hij repareerde niet alleen horloges en klokken. Hij evangeliseerde ook onder de Indo-Europeanen en stichtte een vriendenkring, die zich ten doel stelde door woord en lectuur den Heiland te prediken. Emde raakte — we zagen het reeds — door deze snoode plannen zelfs in de gevangenis. Maar dat schrikte hem niet af. Met zijn vrienden vertaalde hij het Nieuwe Testament in heel eenvoudig Maleisch en zij verspreidden tractaatjes en bijbelgedeelten in het Javaansch, die zij van Brückner kregen. Daardoor kregen zij contact met de Javanen. Een Mohammedaansche geestelijke, Pak Dasimah, kreeg zoo'n tractaatje in handen en kwam bij Emde om nader onder-richt. Hij ging over tot het Christendom en werd het mid-

del, dat tientallen andere Javanen den weg der zaligheid vonden. De doop moest bediend worden door den predikant van de Indische kerk, maar deze wilde of durfde daar niet toe overgaan. Eerst een jaar of vijf na de eerste aanvragen werd aan 35 Javanen het sacrament bediend. Emde was zeer schriftuurlijk. De mannen moesten hun haar knippen en tijdens de godsdienstoefeningen hun hoofddoek afzetten, omdat Paulus dit in 1 Cor. 11 voorschreef.

Geheel anders werkte de landheer Coolen op zijn landgoed. Hij verkondigde aan zijn opgezetenen ook het Evangelie, maar bracht een soort Javaansch Christendom.

Leiding was hier noodzakelijk. En na veel moeite gelukte het aan het Ned. Zendeling Genootschap toegang tot Oost-Java te krijgen.

Jelle Eeltjes Jellesma vestigde er zich. Hij werd geboren te Hitzum in het jaar 1816 en was later boerenknecht te Dongjum. Toen hij zich aanmeldde voor de zendingsschool te Rotterdam, werd hij „ten eenenmale ongeschikt” bevonden. Maar hij nam les bij een predikant en meldde zich opnieuw aan. Nu werd hij toegelaten en enkele jaren later werd hij op Oost-Java geplaatst. Daar verzamelde hij de Christenen te Modjowarno en maakte er een centrum van zending van. Een Christendorp ontstond, maar de bewoners zwermden uit en brachten ook elders de Blijde Boodschap. Jellesma leidde helpers op, die hem bijstonden en legde zoo den grondslag voor het gezegende werk van het N.Z.G. op Oost-Java.

Op Midden-Java waren het mevrouw Philips, mevrouw Van Oostrom en mevrouw Le Jolle, die in kleine kring het Evangelie brachten en voorbereidend werk verrichtten voor de Salatiga-zending en die van de Gereformeerde kerken. Een der bedienden van mevrouw Philips, Sadrach, stichtte tientallen gemeenten, maar verviel in dezelfde fout als Coolen. Het leidde tot een breuk met de zending der Gereformeerde kerken, die eerst voor enkele jaren geheeld is.

Op West-Java predikte Anthing, lid van het Hooggerechts-hof te Batavia. Zijn arbeid is voortgezet door de Nederland-

sche Zendingsvereeniging, die sedert 1861 in de Preanger arbeidde. Zij heeft misschien wel het moeilijkste terrein, maar nooit heeft het geringe „succes” aanleiding gegeven tot vertragen en onder Chineez en Soendaneezen zijn ook reeds verscheidene gemeenten.

Middelen. Niet alleen door de prediking tracht de zending met de bevolking in contact te komen. Op tal van manieren is dat geprobeerd en wordt het nog gedaan. Fouten zijn daarbij ook gemaakt. Ik wijs hier alleen maar op de uitzending van „Christen-werklieden.” In het midden van de vorige eeuw was er onder leiding van Dr. Heldring een comité, dat menschen uitzond zonder male, brood of geld in den gordel. Zij moesten zich tusschen de bevolking vestigen en door handenarbeid in hun onderhoud voorzien. Timmerlieden en schrijnwerkers zouden overal wel hun brood vinden. In hun vrijen tijd konden zij dan het Evangelie brengen. Studeeren was voor den zendeling niet noodig. Het is een groote teleurstelling geworden. Wel zijn er velen uitgezonden, maar voor timmerlui en schrijnwerkers was er b.v. op Nieuw-Guinea geen plaats. Sommigen dreven handel, anderen moesten van een karige ondersteuning leven. Voor hun zendigswerk misten zij elke voorbereiding, kennis van land en volk en taal. Dat neemt niet weg, dat verschillende dezer „Christen-werklieden” of Gossznersche mannen (de idee ging uit van den Berlijnschen predikant Gosszner) met grooten ijver en vaak niet zonder zegen hebben gearbeid. Men heeft echter ingezien, dat voor Indië en voor de zending het beste niet te goed is en het feit, dat onder de uitgezondenen in onzen tijd meer dan een Dr. voor zijn naam schrijft, spreekt voor zichzelf.

In streken, waar het Nederlandsche gezag in de vorige eeuw slechts nominaal was, was het wel gewoonte, dat de zendelingen slaven of pandelingen vrijkochten, om op die wijze een kleine kring van „dankbaren” om zich te verzamelen, die dan toegankelijk zouden zijn voor het Evangelie. Maar dat bracht ook zijn bezwaren mee. Net alsof de zen-

ding de slavernij tolereerde. Van de bevolking kon men moeilijk verwachten, dat zij de motieven begreep. De U.Z.V. voelde dan ook niet veel voor de methode van haar zendingen op N. Guinea.

Op Java werden Christelijke landbouwkolonies en dorpen gesticht. Modjowarno noemden wij reeds, de N.Z.V. heeft haar nederzettingen te Pangharepan en Tjideres. Vooral, omdat de Inlander, die den Islam losliet, het vaak zoo moeilijk had in zijn dessa, leek dit de oplossing. Het bezwaar is echter, dat op die wijze de Christenen zoo geïsoleerd wonen en moeilijk kunnen zijn het zoutend zout en het licht op den kandelaar. Aan den anderen kant toonen zulke dorpen dikwijls, wat voor vernieuwing het Christendom ook op maatschappelijk gebied brengt. Hier geldt dan ook de titel van het bekende boek van Ds. Straatsma: *de kerk in het midden*. Maar school, spaarbank, ziekenhuis en andere nuttige instellingen ontbreken niet. Dobbelen, opiumschuiven en dansfeesten zijn contrabande.

De medische dienst is in de laatste tientallen jaren van groote beteekenis geworden. Elke corporatie heeft haar groote hospitalen en poliklinieken. De tijd is voorbij, dat de zendeling ook „medicijnman” was. Tal van dokters en verpleegsters, honderden Inheemsche helpers en helpsters wijden zich elken dag aan de verpleging van lijders. En in deze ziekenhuizen wordt tevens gewezen op den grooten Heelmeester, die niet alleen kan zeggen: „Sta op en wandel,” maar ook: „Uw zonden zijn u vergeven.”

Het eerste zendingshospitaal werd opgericht te Modjowarno, waaraan Dr. Bervoets jaren heeft gewerkt. Het meest bekende is wel het groote Petronella ziekenhuis te Djocja. Dokter Scheurer is er klein begonnen. Hij kreeg van den Javaan den eere naam „dokter toeloeng,” de dokter, die helpt. Thans heeft dit hospitaal 10 artsen, terwijl een twintig hulpziekenhuisjes en poliklinieken onder „Petronella” ressorteeren.

Verder wijzen we op de melaatschenkolonies van de Zending en het Leger des Heils, de armhuizen en de verple-

ging van opiumslaven in het ziekenhuis van de N.Z.V. te Bandoeng.

Dan is er het onderwijs. Wij komen daar in het volgend hoofdstuk op terug, maar kunnen thans reeds zeggen, dat een 200.000 kinderen de zendingsscholen bezoeken.

De lectuurverspreiding is van groote beteekenis. De Zending verspreidde in 1936 1407135 bladen, waarvan alleen door de Gereformeerde zending op Midden Java ruim 1 miljoen.

Het jeugdwerk heeft in den laatsten tijd een hooge vlucht genomen. Men kan haast van een derden hulpdienst spreken.

De Missie. Naast de zending werkt de Missie. Het woord *naast* is niet heelemaal juist, daar de Roomschen ook op verschillende plaatsen hun geloofspropaganda voeren, waar de Zending pionierswerk heeft verricht, zooals in de Minahassa en in de Bataklanden.

Op Flores en Timor, Borneo en Nieuw Guinea en verschillende kleine eilanden in het Oosten van den Archipel vindt men reeds duizenden Roomsche Christenen. Op Java, Sumatra en in de Minahassa breidt zich de Missie steeds meer uit.

Ook hier is met waren heldenmoed den strijd voor het Kruis gestreden. De missionaris Kusters heeft b.v. op de Keieilanden dikwijls groote ontberingen geleden, maar nimmer versaagde hij. Onderwijs en medische hulp vormen evenals bij de Zending gewichtige hulpdiensten. De snelle groei blijkt uit de statistieken. In 1900 waren er een 26000 R.K. Inlanders, in 1939 was dat aantal tot 478000 aangegroeid. Gevoegd bij de Protestantsche Christenen komen wij op die wijze tot ongeveer 2¼ miljoen gedoopten van Inheemsche of Chineesche origine.

Gods opdracht. Coolsma heeft de 19de eeuw de zendings-eeuw genoemd. Misschien zal de 20ste eeuw eens met nog meer recht dien naam verdienen. Wij weten het niet. Wat wel zeker is? Dat Gods opdracht dezelfde blijft:

Predikt het Evangelie. Zending en Missie hebben in gehoorzaamheid aan den Meester die taak te vervullen. „De Kerk zal het in de eene eeuw anders doen dan in de andere, maar ze zal het altijd doen, tot op dien dag, dat het Evangelie des Koninkrijks in de geheele wereld gepredikt zal zijn, tot een getuigenis allen volken. En dan zal het einde komen....” (Prof. Bavinck.)

Het Bijbelgenootschap. Wie het over de Zending heeft, mag het Bijbelgenootschap niet vergeten. In vele talen van den Archipel is de geheele Bijbel of een gedeelte daarvan overgezet. Telkens weer zendt het Genootschap mannen uit, die de onderscheidene talen, welke in Indië worden gesproken, bestudeeren. Wij noemden reeds Dr. Adriani, die voor Posso van zoo groote beteekenis is geweest.

Dr. Onvlee (Soemba), Dr. Swellengrebel (Bali), Dr. Van Veen (Celebes) en Dr. Held (N. Guinea) bewijzen momenteel aan de Zending groote diensten door hun taalstudies. En niet alleen aan de Zending. Ook de Overheid heeft in vele opzichten van den arbeid van deze mannen geprofi-teerd.

In 1939 werden 114119 bijbels of bijbelgedeelten ver-kocht.

Op bijgaand kaartje, dat het Ned. Bijbelgenootschap ons zeer welwillend ter beschikking stelde, kan de lezer de resultaten van zijn belangrijken arbeid zien.

Waar er echter een 200 talen in den Archipel worden gesproken, blijft er nog veel te doen. Er mag niet gerust worden, voor een ieder in zijn eigen taal van de groote werken Gods kan hooren of lezen.

Overzicht van de Protestantsche Zending. Respectievelijk Kerk of corporatie en Terrein:

Nederlandsche Zendeling Genootschap : Oost-Java, Deli en Midden-Celebes.

Nederlandsche Zendingsvereeniging: West-Java en Z.O.-Celebes.

Utrechtsche Zendingsvereeniging: Halmaheira, Boeroe en het N. van Nieuw Guinea.

Gereformeerde Kerken in Nederland: Het Z. van Midden-Java en Soemba.

Gereformeerde Kerken in Indië: Z.W. Celebes en plaatselijke arbeid.

Chr. Geref. Kerk: het Westen van Midden-Celebes.

Geref. Zendingsbond (van de Geref. in de Herv. Kerk): Een deel van Midden-Celebes.

Doopsgezinde Zending: omgeving van Japara op M. Java.

Salatiga-zending: het N. van Midden-Java.

De Rijnsche zending: deataklanden en Nias.

Het Java-comité: Madoera.

Het Saghi en Talaud-comité: De Sanghi en Talaud-eilanden ten N. van Celebes.

De Bazeler zending: het Z. van Borneo.

De Protestantsche Kerk van Ned. Indië: in de Molukken en verschillende eilanden in het Oostelijk deel van den Archipel.

De Geref. in Hersteld Verband: Soerabaja.

De Vrij Evangelische gemeenten: het eiland Samosir in het Tobameer (Batakland).

De Luthersche zending: Batoe-eilanden ten W. van Sumatra.

Het Leger des Heils: speciaal op Celebes.

Tusschen al deze kerken en corporaties bestaat een hartelijke samenwerking. Men respecteert elkanders terreinen niet alleen, maar werkt ook in onderling contact. De Nederlandsch Indische Zendingsbond is daarvan het bewijs, terwijl het Zendingsconsulaat alle groepen vertegenwoordigt bij de Overheid.

Van het Bureau van den Zendingsstudieraad ontvingen we nog deze cijfers voor de Protestantsche zending: Inheemsche en Chineesche gedoopten: 1665772.

Hiervan waren als lidmaten ingeschreven 626863.

Dooponderricht ontvingen in 1938: 37187 personen.

Rekenen wij het eerste en derde getal bij elkaar, dan ko-

JAVAANSCH:

BALINEESCH:

[illegible]

MAKASSAARSCH:

BATAKSCH:

FAKSCH:
 $\eta \bar{0} x \mid \alpha \eta \alpha 0 \cup \bar{0} 0 \mid \prec \eta \bar{0} \mid \bar{0} \alpha 0 \bar{2}$
 $0 \rightarrow \bar{0} \bar{2} \mid \cup \bar{0} 0 \equiv \bar{0} \bar{0} x \mid \alpha \bar{2} x \mid - \alpha \cup$
 $\bar{2} 0 \alpha \bar{2} x \eta \alpha \mid \alpha 0 \prec \eta \alpha 0 \cup \eta \bar{0} \alpha \bar{2}$
 $\bar{2} \bar{0} \prec 0 \eta x \cup \bar{2} \eta \alpha 0 \bar{2} \alpha \bar{2} x \mid - \alpha \cup$
 $\bar{2} 0 \alpha \bar{2} x \eta \bar{0} \alpha 0 \alpha 0 \prec \cup \eta \bar{0} \alpha \bar{2} \bar{2}$

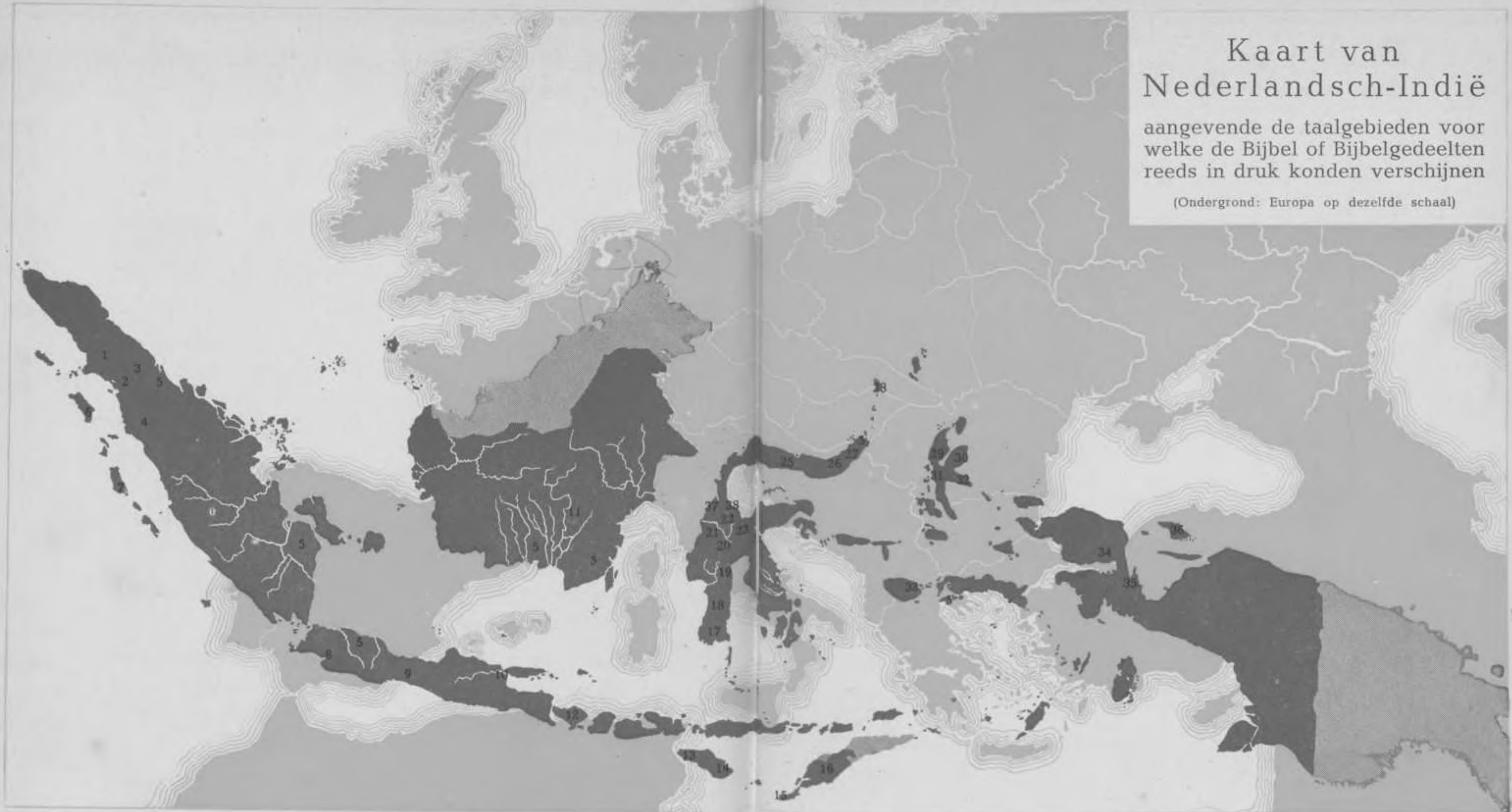
MADOEREESCH:

၂၂ ဟံ ဟံ ဟံ ဟံ ၂ ဟံ ဟံ ဟံ ဟံ

Kaart van Nederlandsch-Indië

aangevende de taalgebieden voor
welke de Bijbel of Bijbelgedeelten
reeds in druk konden verschijnen

(Ondergrond: Europa op dezelfde schaal)



Talen, die in Nederlandsch-Indië gesproken worden en waarin de Bijbel geheel of gedeeltelijk reeds in druk kon verschijnen;

- | | | | | | |
|--------------------------|----------------------|---------------------|--------------------------|-------------------|-----------------|
| 1. Karo-Bataksch | 8. Soendaneesch | 14. Kambara'sch | 20. Bada'sch | 26. Tontemboansch | 32. Tabaroesch |
| 2. Toba-Bataksch | 9. Javaansch | 15. Rottineesch | 21. Napoesch | 27. Tomboeloesch | 33. Masaretesch |
| 3. Simaloengoën-Bataksch | 10. Madoereesch | 16. Timoreesch | 22. Sigisch | 28. Sangireesch | 34. Bentoenisch |
| 4. Angkola-Bataksch | 11. Ngadjoe-Dajaksch | 17. Makassaarsch | 23. Bare'e | 29. Loladaasch | 35. Windessisch |
| 5. Maleisch | 12. Balineesch | 18. Boegineesch | 24. Morisch | 30. Galelareesch | 36. Noemfoorsch |
| 6. Niassisch | 13. Wajewa'sch | 19. Ta'e (Sadansch) | 25. Bolaäng-Mongondowsch | 31. Tobeloreesch | 37. Kailisch |
| 7. Mentaweesch | | | | | 38. Koelawisch |

DE TOTALE BEVOLKING VAN NEDERLANDSCH-INDIË BELAEGT BIJ DE VOLKSTELLING IN 1930: 64.318.882 INWONERS.

Hiervan bewoonden Java met omliggende eilanden (ronde getallen): 42.000.000; Sumatra 8.300.000; Borneo 2.200.000; Celebes 4.300.000; Nieuw-Guinea 350.000; Timor (Nederlandsch gebied) 350.000; Bali 1.100.000; Flores 625.000; Soemba 180.000; Banka Billiton 280.000; Riouw Archipel 135.000; Nias 190.000.

NEDERLANDSCH BIJBELGENOOTSCHAP

HEERENGRACHT 366 — AMSTERDAM-C. — OPGERICHT 1814

<i>Organisatie</i>	{ Hoofdbestuur Secretariaat Provinciale Commissies Afdeelingen in Nederland Indisch Comité en Afdeelingen Bijbelbibliotheek
<i>Vertalings- arbeid</i>	{ Nieuwe Nederlandsche Bijbelvertaling Friesche vertaling Vertaling in de Indische talen Vertalingscommissies Taalafgevaardigden in Indië
<i>Uitgeverij</i>	{ Bijbels, Statenvertaling Luthersche Bijbels Bijbels in het Friesch Oude Testament, Nieuwe Testament, Bijbelboeken Bijbels en Bijbelgedeelten in alle Europeesche talen Bijbels en Bijbelgedeelten in 39 Indische talen Bijbelgedeelten voor slechtzienden Bijbelboeken in brailleschrift Bijbelroosters; Handleiding voor bijbellezen Jeugdboekjes Maandbericht, orgaan van het Genootschap
<i>Zending</i>	{ Zendingsconsulaat Zendingsraad Steun aan den Zendingsarbeid
<i>Verspreiding</i>	{ Bijbelhuis Amsterdam Bijbelhuis Bandoeng Verspreiding door Hoofdbestuur en Afdeelingen Boekhandel en depôts Colportage in Indië

men we dus ultimo 1938 op ruim 1700000 Inheemsche en Chineesche Christenen van Protestantsche richting.

Met de Roomschen meegerekend, zoo merkten we reeds op, wordt het aantal Christenen ongeveer $2\frac{1}{4}$ miljoen. In vergelijking met de geheele bevolking van Indië, die op meer dan 60 miljoen geschat wordt, is dit maar een zeer klein deel. Maar toch mogen wij van rijken zegen spreken en dankbaar zijn. En wij hebben de belofte, die spreekt van een schare, die niemand tellen kan.

HOOFDSTUK VIII.

„HET OPBOUWEN VAN GOEDE SCHOLEN.”

Alleen op papier. In 1617 schreven de Heeren XVII, dat de Gouverneur-Generaal tot taak had, om te zorgen voor het opbouwen van goede scholen. We zagen, dat in de 17de eeuw inderdaad honderden scholen werden gesticht en, al was het onderwijs vaak gebrekkig, aan duizenden kinderen in Indië, op Formosa en Ceylon onderricht werd gegeven. Maar ook hebben we er op gewezen, dat de 18de eeuw zich kenmerkte door verwaarloozing en onverschilligheid. Waren er eens 21 scholen met 4873 leerlingen te Batavia, in 1811 is er nog sprake van één inrichting met 16 leerlingen. Daarbij vergeleken steekt de Compagniestijd, zoo vaak op minachtende wijze besproken, wel heel gunstig af.

Aan plannen en bepalingen ontbrak het onder het staatsbewind niet. Daendels gaf aan de regenten op Java reeds last, te zorgen voor de oprichting van scholen in de hoofdnegorijen en plaatsing daaraan van geschikte onderwijzers. En na het Engelsche tusschenbestuur leek het, of de Regeering ook ernstig van plan was, aan de Inheemsche kinderen het noodige onderwijs te verstrekken. In het Regeeringsreglement van 1818 kan men lezen: De Regeering maakt ook de noodige verordeningen omtrent de scholen der Inlanders. Tevens werd er bepaald, dat de Europeesche school ook toegankelijk zou zijn voor Inheemsche kinderen.

Van al deze mooie bepalingen is echter niets gekomen. Het is opmerkelijk, dat in de volgende Regeeringsreglementen deze zorg voor het Inlandsche onderwijs steeds

minder scherp werd geformuleerd, totdat in 1836 de geheele bepaling verviel. Het cultuurstelsel vroeg alle aandacht en het kwam er in dien tijd alleen maar op aan: te halen, wat er te halen valt. Voor de ontwikkeling van den Javaan werd niets gedaan. In 1840 werd nog geen $\frac{1}{8}$ miljoen gulden voor onderwijs uitgetrokken en in dien tijd gingen er millioenen als batig slot naar het Moederland.

Alleen in de gekerstende streken, zooals in de Molukken en de Minahassa, werd aan inheemsche kinderen nog eenig onderwijs verstrekt, wat vooral te danken was aan het Nederlandsch Zendelinggenootschap. Op Java echter deed het Gouvernement practisch niets. Enkele niet-Europeesche kinderen werden op de Europeesche Lagere School toegelaten, maar het aantal kinderen der „on-christenen,” dat van deze gunst gebruik maakte, bedroeg in 1847 slechts 37. Het waren in hoofdzaak kinderen van zeer aanzienlijken. Toch vond de Regeering ook dit aantal nog te groot en besliste, dat voortaan geen Inlandsche kinderen meer mochten worden toegelaten. Aan deze bepaling, die meermalen is gewijzigd, is nimmer de hand gehouden, maar wij gaan daar niet verder op in, omdat deze uitzondering zeer weinig beteekende in verhouding tot de groote massa kinderen, die voor onderricht in aanmerking kwam.

De Europeesche Lagere School. Wel werd een aantal scholen opgericht voor de kinderen van de Europeesche ingezetenen. Zij werden echter niet meer als in den tijd van Van Diemen gebruikt, om „in de eerste plaats, de jeucht de vrees des Heeren in te planten.” In navolging van de schoolwet van 1806 in Nederland dient het onderwijs tot aankweeking van deugden.

„Verlichtingsgeest ademen de rationalistische voorschriften in de schoolwetten, die volgens artikel 18 van het reglement in iedere school behooren te worden opgehangen, o.a.: „Men mag niet liegen” en zelfs: „Men moet onthouden wat men in de schoolboekjes leest of van den meester hoort.” (Dr. Brugmans.)

Het peil van het onderwijs op deze nieuwe scholen stond aanvankelijk niet hoog. Er was gebrek aan goede leermiddelen, vele kinderen verstonden het Nederlandsch niet eens en de Regeering beschikte niet over voldoende gediplomeerde leerkrachten. Vaak werden de meesters nog uit de militairen gerecruteerd en meer dan eens moest een onderwijzer als in de Compagniesdagen worden ontslagen wegens gehechtheid aan de flesch.

Particulier initiatief. Al ijverde de Regeering dus op papier voor het oprichten van Inlandsche scholen, teneinde de jeugd vroegtijdig te leeren, „wat de pligten van goede en deugdzame menschen zijn,” in de practijk kwam er voor 1848 niets van. We zagen reeds, dat de resident van Banjoemas een verzoek indiende om f 30.— te voteeren voor onderricht aan de Inlandsche jeugd in zijn gewest. „Om redenen van algemeene toepassing kon de Regeering niet in zijn voorstellen treden.” Het Nederlandsche Bijbelgenootschap kreeg eveneens nul op het request.

Sommige gegoede Inheemsche of Chineesche ouders namen een Nederlandschen gouverneur in dienst. Bekend is b.v., dat op die wijze de vader van Kartini en zijn broers een Westersche opleiding ontvingen, wat gedeeltelijk de moderne ideeën van den vader van de pionierster verklaart. Maar het spreekt vanzelf, dat slechts zeer weinigen zich zulk een weelde van huisonderwijs aan hun kroost konden veroorloven.

Een enkele particulier opende ook een school. Zelfs een Chinees ging hiertoe over. Maar daarvoor was vergunning noodig van het Gouvernement evenals in het Moederland. Men weet, hoe daar de voorstanders van Christelijk onderwijs dikwijls op kinderachtige wijze werden tegengewerkt door de gemeentebesturen, als zij hun verzoekschrift indienden.

Ook in Indië was men niet erg vrijgevig. Een inspectie-rapport zag het geven van Westersch Onderwijs aan Inlanders als een groot gevaar en er waren autoriteiten, die het

kort en goed wilden verbieden. De Regeering liet de zaak aan de wijsheid der plaatselijke overheden over, zoodat op dit gebied dezelfde willekeur heerschte als in Nederland voor de schoolwet van 1857.

Om de Chineezzen bekommerde men zich in dien tijd absoluut niet. De Hoofdcommissie voor onderwijszaken ried openlijk aan, zich aan hen weinig gelegen te laten en in 1849 werd aan de kinderen van deze bevolkingsgroep de toegang tot de Europeesche school geheel ontzegd.

Belangrijker was de poging van de zending. In de buitengewesten, zoo zagen we, was het Nederlandsche Zendelingen-genootschap werkzaam. Op Ambon werd zelfs een kweekschool opgericht. Maar ook op Java werd iets gedaan. Van 1822—1838 arbeidde te Batavia zendeling Medhurst, uitgezonden door het Londensch genootschap. Hij stichtte het nog bestaande Parapattan-weeshuis, maar „dreef” ook een school met ruim 100 leerlingen.

In 1842 gingen de Engelsche zendelingen naar China en lag het terrein dus weer braak. Enkele jaren later werd echter het Genootschap voor in- en uitwendige zending opgericht, een vrucht van het Réveil op Indischen bodem. Dit genootschap, dat de warme sympathie had van mannen als Heldring en Groen van Prinsterer, liet zendelingen uitkomen, die evenals Paulus door handenarbeid in hun eigen onderhoud zouden voorzien. Zij richtten eenvoudige schooltjes op, waarin de kinderen van henzelf of van hun vrouwen elementair onderwijs ontvingen en tevens tot hen gesproken werd over den grooten Kindervriend.

Het Nederlandsch Zendelingen-genootschap verrichtte op Oost-Java pionierswerk, terwijl ook de Nederlandsche Zendingssamenleving op West-Java al heel spoedig het onderwijs als hulpdienst van de zending invoerde.

Kentering. Het jaar 1848 bracht verandering. Toen werd bij Koninklijk Besluit het Indische gouvernement gemachtigd, jaarlijks de som van f 25000 voor onderwijs aan Inlanders te besteden. Kort tevoren was de minister nog

geschrokken, toen de Landvoogd voorstelde f 50000 voor dit doel te voteeren! De eerste scholen werden nu geopend en tevens een kweekschool te Solo gesticht. Aanvankelijk waren deze scholen in de eerste plaats bedoeld, om de aanstaande ambtenaren een betere opleiding te geven. Van volksonderwijs was nog geen sprake; het eigenbelang van het Gouvernement was nog een der drijfveren van deze liberale geste. Maar het was in elk geval een eerste stap en de kentering bleek uit het feit, dat het nieuwe Regeeringsreglement, dat in 1854 voor het eerst met medewerking van de Staten-Generaal tot stand kwam, een heel hoofdstuk over het onderwijs bevatte.

Gestadig breidde het aantal openbare Inlandsche scholen zich uit. Een veertig jaar na de oprichting bedroeg het 504. Maar toch werd het doel niet bereikt: *volksonderwijs*.

Differentiatie. Zou men alle kinderen op Java in de gelegenheid stellen, onderricht op zulk een school te ontvangen, dan was daarvoor aan het eind van de vorige eeuw ongeveer 60 miljoen gulden noodig. Twintig jaar later kwam men zelfs tot de becijfering van meer dan 150 miljoen gulden. Bovendien was het voorloopig onmogelijk voor een zoo groot aantal scholen het benodigde personeel te vormen. Vandaar, dat de Regeering in 1893 overging tot een herziening van het onderwijsstelsel. Er zouden voortaan 1ste en 2de klas Inlandsche scholen zijn. De eerste soort zou voornamelijk dienen voor de opleiding van kinderen van Inlandsche hoofden en aanzienlijken, terwijl de 2de klas scholen algemeen volksonderwijs moesten geven. Maar ook nu had men nog te hoog gegrepen. Wel zijn er vele scholen van het tweede type geopend, maar in de verste verte niet voldoende, om als volksschool dienst te doen. Ook nu weer was gebrek aan personeel een handicap, terwijl de kosten (ongeveer f 25 per leerling) te hoog waren. Onder Gouverneur-Generaal Van Heutz is daarom een derde soort school ingevoerd: de *dessaschool*. Zij gaat uit van de dorpsgemeenschap, heeft een zeer eenvoudig leerplan, terwijl de

onderwijzers een goedkoope en kortstondige opleiding aan een normaalcursus ontvangen. Meestal zijn het abituriënten van de 2de klas school. Van Heutz bleek als in zooveel opzichten een geniale greep gedaan te hebben. Het doel werd nu bereikt. In elk dorp verrees zulk een schooltje, waar de jeugd drie jaar lang elementair onderwijs geniet. Thans is men reeds zoover, dat bijna 2 miljoen kinderen, ongeveer 50 % van het aantal, dat voor onderwijs in aanmerking komt, deze scholen bezoeken. Of, om de groei van het onderwijs aan de dessascholen nog beter te illustreeren:

Openbare dessascholen:

In 1907	122
In 1917	5332
In 1927	11663

„Het ideaal is 30000.”

Bijzondere dessascholen:

In 1907	geen
In 1927	2525

De tweede klas school is min of meer door de nieuwe school verdrongen. Het onderwijs op de dessaschool is n.l. gelijk aan dat in de eerste drie klassen van eerstgenoemde inrichting. Vandaar dat deze veranderd is in een vervolgschool van 2 of 3 leerjaren, waarop de kinderen, die de dessaschool hebben doorlopen, nog wat meer kunnen leeren dan alleen lezen, schrijven en rekenen.

De eerste klas school werd in 1914 gereorganiseerd. Reeds Van Heutz had het Nederlandsch als leervak doen invoeren, maar nu kreeg zij geheel het karakter van een Westersche school. De naam werd in verband met die wijziging: *Hollandsch-Inlandsche school*.

Voor de volledigheid wijzen we er nog op, dat tenslotte nog schakelscholen zijn opgericht, die bestemd zijn voor de vlugge leerlingen van de dessa- en 2de klasscholen. Zij worden op die scholen even ver gebracht als de leerlingen

van de H.I.S. en kunnen dus ook de verdere Westersche opleidingsscholen bezoeken. Het is, dat blijkt hieruit wel, na 1900 niet meer: wat kunnen wij van Indië trekken, maar wat kunnen wij voor Indië zijn?

Het Christelijk Onderwijs. Maar niet alleen het Gouvernement, ook de zending en missie hebben een groot aandeel gehad in de ontwikkeling van Indië. Zelfs vóór de Overheid zich aan het onderwijs gelegen liet, trachtten de zendelingen op hun terreinen een aantal scholen te onderhouden. Soms werden ze daarbij door het Gouvernement gesteund, door de verleening van subsidie. In vele streken waren deze scholen populair, wat door een Inspecteur werd verklaard door de omstandigheid, dat zij niet „het koude ongodsdienstige karakter hadden van de Openbare school.”

Het geven van bijzonder onderwijs was echter — zoo zagen we reeds — niet vrij. In 1854 was tevergeefs geprobeerd in het Regeeringsreglement die vrijheid op te nemen. Evenals bij de vrijheid van zending stonden Van Hoëvell en Thorbecke hierbij aan de zijde van de Antirevolutionairen. Mackay riep uit: „Men bemoeilijke mij toch niet te zeer, om den Javaan te geven, wat mij dierbaarder is dan het leven.”

Het mocht niet baten. Het geven van onderwijs aan niet-Europeanen bleef afhankelijk van de toestemming van de regeering. Zij ging echter nog verder. Sedert 1874 werd elke subsidie aan de zendingsscholen geweigerd, als niet alle godsdienstig onderwijs werd uitgesloten. Dat betekende dus, dat men op een *zendingsschool* niet meer mocht spreken van den Zender, wilde men voor een tegemoetkoming in de kosten in aanmerking komen. Voeg daarbij, dat het Gouvernement in de gekerstende streken, waar tot nu toe het onderwijs hoofdzakelijk aan de zending was overgelaten, zelf scholen oprichtte, dan voelt men, uit welke hoek de wind waaide. Het was in de dagen, dat Kappeyne sprak van de vlieg, die des apothekers zelf doet stinken.



Vleugel van de Medische Hoogeschool te Batavia C.
(foto Kol. Instituut).



Station te Tandjoeng Priok.
(foto Kol. Instituut).



Postvervoer te Batavia, voorheen en thans.
(foto Kol. Instituut).



Eerst Minister Keuchenius heeft aan dien wantoestand een einde gemaakt en opdracht gegeven, de onverdraagzame bepaling in te trekken. Hetzelfde ministerie, dat in Nederland het ergste onrecht wegnam, bracht ook voor Indië verademing.

We willen hieraan toevoegen, dat Keuchenius een groot voorstander was van onderwijs aan Inheemsche kinderen. Meermalen pleitte hij er voor in den Raad van Indië en ook als minister moedigde hij er voortdurend toe aan. Idenburg kunnen we in dezen als zijn waardige opvolger beschouwen.

Het aantal scholen, uitgaande van de zending, loopt in de duizenden en een paar honderd duizend leerlingen hooren thans elken dag van Hem, die ook de kinderen tot Zich liet komen.

Evenzoo richtten vereenigingen, die in verband met de zending staan, Christelijke Hollandsche-Inlandsche scholen op, die voor een groot deel volledig door de Overheid worden gesubsidieerd. De voorstanders van het Openbaar onderwijs hebben erkend, dat de „particulieren” een taak hebben *naast* de Overheid. Ook tal van missiescholen zijn opgericht.

Een Christelijk Europeesche school. Maar niet alleen met het geven van onderwijs aan Inlandsche kinderen, bemoeiden zich de Christenen. Het werd door velen als een gemis beschouwd, dat er voor de Nederlandsche kinderen geen Christelijke scholen waren. In 1887 bestonden enkele personen, meest uit de kringen van het genootschap voor in- en uitwendige zending, het waagstuk, een Christelijke Europeesche Lagere School te openen. Van officieele zijde werden de plannen een utopie genoemd en een predikant van de Protestantsche kerk sprak van „een snoode poging.” Maar de daad werd verricht in het geloof en dus zijn de pioniers niet beschaamd. Dezelfde vereeniging had vijftig jaar later 13 lagere scholen met 3300 leerlingen, 3 scholen voor M.U.L.O. met 640 leerlingen en 3 Middelbare scholen

met 380 leerlingen. Dat is geroeid uit het plantje van 1887. Geen utopie dus. De „snoode poging” is geslaagd. Nooit kan het geloof te veel verwachten!

Een predikant en een kapitein. Omstreeks 1900 waren er twee mannen te Batavia, die met grooten ijver voor het Christelijk onderwijs waren bezielde. De een was predikant bij de Kwitanggemeente, zooals de Gereformeerde kerk in de wandeling werd genoemd. De ander was kapitein bij het N.I. leger, adjudant van den legercommandant. Het waren Ds. Wijers en Idenburg. Zij richtten een blad op, De Getuige, door de vijandige „neutrale” pers in „de Guigige” herdoopt. Met vuur kwam Ds. Wijers op voor „de zonen en dochteren van het rijke Indië met zijn maatschappij zonder God.”

„Op voor de kinderen, die gevoerd worden ter neutrale school, waar Jezus als de eenige Heiland en Zaligmaker niet komen mag,” zoo klonk zijn leus.

Ook verschenen in de eerste nummers van het nieuwe weekblad een serie prachtige artikelen van Idenburg over Christelijk onderwijs en opvoeding. Op de hem eigen teere wijze behandelde hij deze onderwerpen en drong met klem aan op het stichten van scholen met den Bijbel.

Spot en hoon was hun deel, maar zij hebben er zich niet aan gestoord. Als vrucht van hun arbeid werd te Batavia een derde Christelijke Europeesche school gesticht. In nog geen enkele andere plaats in Indië werd er in dien tijd een gevonden. Maar dan begint het te lichten. Soerabaja, Medan, Bandoeng, Djocja, Solo, Magelang, Malang en tal van andere plaatsen mogen zich in het bezit van een of meer Christelijke scholen verheugen, waar de ouders hun kinderen onderwijs kunnen laten geven in overeenstemming met de belofte, bij den doop afgelegd.

Idenburg had gesproken van een aanklacht tegen de Indische christenen. Hij mocht het genoeg smaken, dat onder zijn bewind als Gouverneur-Generaal menige schandvlek werd uitgewischt. Als Landvoogd bleef hij zijn sym-

pathie betoonen aan de Christelijke school, die aan hem zooveel verschuldigd is.

Nog een voorbeeld. Ds. Wijers verflauwde nimmer. Hij bepleitte niet alleen de oprichting van Christelijke Europeesche scholen. Hij wilde ook scholen met den Bijbel op Westerschen grondslag voor het Inheemsche kind. Vijf jaar voordat de Regeering besloot tot het stichten van de Hollandsch-Inlandsche school, opende Ds. Wijers zulk een inrichting op eigen houtje met 27 leerlingen. Zelf financierde hij alles, zelf stond hij meermalen voor de klas. In 1912 droeg hij zijn school aan een vereeniging over. Thans bezit deze zeven scholen met ongeveer 1800 leerlingen en 45 leerkrachten. En daarnaast zijn door zijn arbeid twee Chr. Europeesche scholen ontstaan met meer dan 500 leerlingen.

Sommigen noemden hem een idealist, zijn vijanden vonden hem een dwaas en een dweper, om ergere scheldwoorden maar niet te noemen, maar zijn geloof is niet beschaamd. Hij „droomde,” dat er in elke plaats van eenige beteekenis op Java een Christelijke school zou komen, dat er inrichtingen voor Christelijk Middelbaar Onderwijs zouden worden gesticht. Slechts weinigen geloofden, dat zoo iets mogelijk zou zijn. Maar de droom is werkelijkheid geworden!

Chineezenvragen scholen. We zagen, dat in het midden van de 19de eeuw niets gedaan werd voor het Chineesche kind. In deze eeuw liet men dit laat-maar-waaien systeem varen. Vooral, toen de Chineezenvzelf overal scholen gingen oprichten, de zgn. Tiong Hwa Kwee Koan scholen. De richting van dit onderwijs gaf niet altijd reden tot gerustheid. Revolutionnaire uitingen waren niet zeldzaam en het onderwijs in het Engelsch en het Chineesch (geen Nederlandsch) was nu niet bepaald bevorderlijk voor het saamhorigheidsgevoel. Er waren ook Chineezenv, die het in een andere richting zochten en Nederlandsche scholen voor hun

kinderen wenschten. Dit verlangen werd door verschillende vooraanstaande persoonlijkheden gesteund, onder meer door den bekenden schrijver Henri Borel, destijds adviseur voor Chineesche zaken. En daarom besloot de regeering in 1908 tot het oprichten van enkele Hollandsch-Chineesche scholen, geheel gelijk aan de Europeesche school. Ook hier echter kwam de zending niet met de nachtschuit, want reeds in 1895 was er te Batavia door den zending van het Genootschap voor in- en uitwendige zending zulk een inrichting geopend. Thans vindt men in alle groote plaatsen een openbare of bijzondere Hollandsche-Chineesche school, die door de Chineesche bevolkingsgroep zeer gewaardeerd wordt.

Meisjes krijgen onderwijs. In de gekerstende streken van Indië was de vrouw in tel. Daar was het dan ook gewoonte, dat ook de meisjes naar school gingen. Zij maakten 30—40 % van de totale schoolbevolking uit. Maar op Java was dat anders. Brugmans deelt mee, dat naast de 12498 jongens, die in 1877 de openbare inlandsche scholen bezochten, slechts 25 meisjes aanwezig waren. In 1897 waren deze cijfers respectievelijk 24732 en 301. Het is vooral Kartini geweest, die haar hartstochtelijk pleidooi heeft gehouden voor de ontwikkeling van het Javaansche meisje.¹⁾

Reeds voor haar geboorte werd te Tomohon de Chr. school voor dochters van hoofden in de Minahassa opgericht en nog eer de Kartinischolen als een eerezuil voor de pionierster werden gebouwd, had Djocja zijn door de zending opgerichte Koningin-Wilhelmina-school, kreeg Soekaboemi de Prinses-Julianaschool en Solo de Koningin-Emma-school, het trio meisjesscholen met den Bijbel voor de meisjes uit den Javaanschen en Soendaneeschen adelstand. Ook hierin waren de Christenen niet achterlijk. Thans ontvangen duizenden meisjes ook op de gemengde scholen onder-

¹⁾ Zie over haar streven hoofdstuk IX.

wijs. Met de opsluiting van het Chineesche meisje is het ook gedaan en zelfs de middelbare en hoge scholen tellen tal van vrouwelijke leerlingen.

Voortgezet en Middelbaar Onderwijs. Het bleef niet bij lager onderwijs. Vóór 1848 was er geen enkele Middelbare school, hoogstens zoo nu en dan een instituut, waar ook wat aan moderne talen of wiskunde gedaan werd. Voor de groote meerderheid van leerlingen, wier ouders de studie in Nederland niet konden betalen, was het lager onderwijs dus eindonderwijs. En zij hadden nimmer een kans hooger te klimmen dan tot klerk of commies. In 1848 drongen Van Hoëvell en zijn „revolutionnaire” aanhangers aan op het stichten van Middelbare scholen. We zagen, dat het hem feitelijk zijn betrekking kostte. Toch gaf de Regeering aan het verlangen toe, door in 1860 een gymnasium te Batavia te openen, dat later in een H.B.S. werd omgezet, genoemd naar Koning Willem III. Nog is de Ka-wee-drie een der grootste openbare middelbare scholen in Indië. In het laatst der vorige en in deze eeuw is het aantal middelbare scholen vrijwat toegenomen. Een neutrale schoolvereeniging opende te Batavia een lyceum en de Rooms-Katholieken bleven niet achter. De Zusters-Urselinen hebben meer dan een meisjes H.B.S. onder haar beheer. In 1928 werd te Bandoeng een Christelijk Lyceum opgericht, dat 11 jaar later reeds 625 leerlingen telde. Ook Batavia en Solo kregen een Christelijke H.B.S.

In 1914 regelde het Gouvernement het M.U.L.O., dat eenerzijds eindonderwijs bedoelt te zijn en aan den anderen kant opleidt voor de Algemeene Middelbare school, waarvan het einddiploma gelijk staat aan dat van de 5-jarige H.B.S.

De kroon op het werk. Er ontbrak nog alleen het Hooger Onderwijs. Maar ook daarin werd voorzien. Te Bandoeng werd een Technische Hoogeschool geopend, te Batavia kwamen een Rechtshoogeschool en een geneeskun-

dige Hoogeschool. Plannen voor een literaire faculteit zijn in de maak, zoodat de opmerking van den dominee, dat Indië geen land is voor menschen met kinderen, die moeten studeeren, niet meer geldt. Voor vele ouders is dit een uitkomst. De kinderen behoeven niet meer op 12- of 13-jarigen leeftijd naar het Vaderland gezonden te worden, waardoor de gezinsband wordt verbroken.

Vakscholen. We moeten nog wijzen op tal van andere onderwijsinrichtingen. Ambachtsscholen, technische scholen en landbouwscholen zijn verrezen. Aan meisjes wordt vakonderwijs verstrekt. Verschillende kweekscholen zorgen voor de opleiding van het personeel der lagere scholen. Men kan studeeren voor coupeuse zoowel als voor assistent-apotheker, voor fröbelonderwijzeres evengood als voor landmeter. De Handelsscholen leiden op voor de practijk, allerlei cursussen bekwamen voor een bepaalde betrekking. Er is een Hoogere Theologische school te Batavia, waar Indische predikanten worden opgeleid, een zelfde soort inrichting te Djocja, waar de aanstaande pandita's bij de Gereformeerde Kerken op Midden-Java worden gevormd en verschillende cursussen voor de vorming van goeroe's op onderscheidene zendingsterreinen. Zoo zouden we door kunnen gaan. Wanneer men de lijst met studie-gelegenheden nagaat, blijkt er wel uit, dat de ouders thans in dit opzicht te kust en te keur kunnen gaan.

De malaise. Wel heeft de langdurige malaise sedert 1930 verder uitbreiding getemperd. Er moest rigoreus worden bezuinigd, sommige inrichtingen werden geheel opgeheven, maar anderzijds bleek in deze jaren hoe sterk de begeerte naar onderwijs was. Zonder hulp van het Gouvernement werden tal van scholen opgericht, ook Christelijke. De „wilde scholen” begonnen een factor van beteekenis te worden. Ook de bevolking zelf sloeg de hand aan den ploeg en meer dan één school werd opgericht door Inlandsche vereenigingen. Een verblijdend teeken. En

al is de begroting voor onderwijs met vele millioenen gedaald, we mogen toch zeggen, dat de uitbreiding, zij het in minder snel tempo, is doorgegaan. Thans ontvangt ongeveer de helft van de jeugd in Indië onderwijs. Er zal echter niet kunnen worden gerust, voor heel de jeugd in staat gesteld wordt, een school, al is het onderwijs er dan nog zoo eenvoudig, te bezoeken.

Organisaties. Natuurlijk heeft de groote uitbreiding van het aantal scholen en de toeneming van het getal onderwijzers en onderwijzeressen tot organisaties aanleiding gegeven. De onderwijzers hebben hun vakvereenigingen, de Schoolraad behartigt de belangen van het Christelijk Onderwijs, de Vereeniging „Het Christelijk onderwijs” verleent hulp bij de oprichting van scholen en steunt financieel een aantal ongesubsidiëerde scholen, de neutrale schoolvereenigingen hebben hun bond. Verschillende onderwijsbladen verschijnen elke week en de tijd is voorbij, dat de onderwijzer uitsluitend aangewezen was op pedagogische periodieken uit het Moederland, die hem voor zijn werk in de Indische school vaak zoo weinig boden.

Jeugdwerk. Tenslotte moeten we nog wijzen op het werk, dat buiten de schooltijden aan de opvoeding van de jeugd wordt besteed. De laatste tien jaar heeft dit een hooge vlucht genomen. Padvinderij, schoolclubs en sportvereenigingen trachten na schooltijd de kinderen nuttig en aangenaam bezig te houden. Hoe mooi, als het jeugdwerk tevens dient, om de jonge menschen dichter te brengen bij Jezus. Het driehoekswerk, de clubjes van 5, jeugddiensten en thridarmawerk, het zijn enkele vormen op de Christelijke scholen, die de laatste jaren zijn ingevoerd en die thans reeds als derde hulpdienst van de zending mogen worden gequalificeerd.

„Nederland heeft een eereschuld aan Indië,” zoo luidde de leus van Van Deventer in het begin van deze eeuw. Welnu, daarvan is een gedeelte gekweten door de onder-

wijspolitiek in de laatste 40 jaar. „Daar can in Indiën wat groots verricht worden,” schreef Coen. Dat is op schoolgebied sedert 1900 geschied. Een enkel schema en eenige getallen mogen dit hoofdstuk nog eenigszins verduidelijken.

Algemeen vormend onderwijs.

Inlandsch Onderwijs.

Westersch Onderwijs.

Dessaschool (3-j.)	Europeesch Lagere School 7-j.
Vervolgschool id.	Holl. Chin. School id.
Inheemsche Mulo	Holl. Inlandsche School id.
	Schakelschool 5-j.

M.U.L.O. 3-j.

Alg. Middelb. School 3-j.

H.B.S. of

Lyceum 5 -of 6-j.

Hooge School.

Een Inheemsche jongen kan dus via de dessaschool, schakelschool, Mulo en A.M.S. de hoogeschool bereiken of via de Holl. Inl. School, Mulo en A.M.S. Een enkele gaat ook van de H.I.S. naar de H.B.S. of het Lyceum. De gebruikelijke weg voor het Europeesche kind is: Europeesche school, H.B.S., Hooge School.

De Chineesche kinderen gaan van de H.C.S. wel naar de Mulo, maar ook dikwijls naar de H.B.S.

De vervolgschool geeft eindonderwijs. De afdeeling A. van de Mulo eveneens. Aan de meeste Muloscholen is bovendien nog een voorklas verbonden, zoodat deze inrichting voor tal van leerlingen vierjarig is. De Mulo-school leidt ook op voor de kweekschool en andere inrichtingen.

Cijfers. Stand van het Christelijk Westersch Lager Onderwijs op 1 Januari 1939:

Europeesche Lagere scholen: 35 scholen met 245 onderwijzers en 7818 leerlingen.

Hollandsch-Chineesche scholen: 46 scholen met 283 onderwijzers en 10288 leerlingen.

Hollandsch-Inlandsche scholen: 58 scholen met 384 leerkrachten en 15560 leerlingen.

Schakelscholen: 9 scholen met 50 onderwijzers en 1729 leerlingen.

Scholen voor M.U.L.O.: 12 scholen met 119 onderwijzers en 2888 leerlingen.

Chr. Algemeene Middelbare school te Batavia met 180 leerlingen.

Chr. Europeesche Kweekschool te Batavia met 55 leerlingen.

Chr. H.B.S. te Batavia (alleen eerste drie klassen) met 144 leerlingen.

Chr. Holl. Inl. en Holl. Chin. Kweekschool te Solo met 215 leerlingen.

Chr. H.B.S. te Solo (pas opgericht).

Chr. Lyceum te Bandoeng met 625 leerlingen.

Verder mogen nog genoemd de Christelijke Meisjes-school te Batavia (voortgezet onderwijs, fröbelkweekschool etc.) met 154 leerlingen en

9 Christelijke Huishoudscholen met 656 leerlingen.

Inlandsch Christelijk onderwijs (ult. 1938).

2835 Christelijke dessa- en vervolgscholen met 215.291 leerlingen.

Stand van het Onderwijs eind 1939.¹⁾ (openbaar + bijzonder).

¹⁾ Deze cijfers ontving ik van den heer De Jong, Inspecteur bij het Inlandsch Onderwijs.

Westersch Onderwijs.

Europeesche Lagere Scholen:	278
Holl. Chineesche scholen:	106
Holl. Inl. Scholen	299
Schakelscholen:	40
Muloscholen:	62
Alg. Midd. Scholen:	8
Lycea:	4
H.B.S. met 5-j. cursus:	10
H.B.S. met 3-j. cursus	7
Hoogeschoolen:	3

Inlandsch Onderwijs.

Volksscholen:	17016
Vervolgscholen:	2574
Standaardscholen: ¹⁾	37
Chineesche scholen:	17
Inheemsche Muloscholen:	2
Leerkrachten:	
Westersch Lager Onderwijs:	4335 (2286 Europ.)
Muloscholen:	502 (451 „)
Inheemsche scholen:	40401

Leerlingen: 2192465, waarvan 2095278 Inheemsche, 46164 Oostersche (meest Chineezzen) en 50862 Europeesche.

Alfabeten onder de Inheemsche bevolking: 10.8 % van de mannen en 2.2 % van de vrouwen. Dit geringe percentage wordt veroorzaakt, doordat de ouderen nog niet van het onderwijs hebben genoten. Van de kinderen gaan er 50—60 % naar school.

¹⁾ De standaardschool verdwijnt, zie blz. 143.

HOOFDSTUK IX.

NAAR DE MEERDERJARIGHEID.

De lange broek. „Er is iets tragisch in de ontwikkeling van de bevolking der koloniën. Haar verheffing op intellectueel en economisch gebied brengt mee, dat ze zich van hun opvoeders los gaan maken.” Zoo schrijft Dr. Colijn. Datzelfde vinden wij in het gezinsleven. Wij voeden onze kinderen op tot zelfstandigheid. Slechts misplaatste ouderliefde, beter egoïsme, wil de kinderen altijd dicht bij of nog liever *in huis* houden, gunt de dochter geen man en is jaloersch als de zoon eens een meisje naar huis brengt. Maar tusschen de kinderjaren en het oogenblik, waarop de jonge man op eigen beenen kan staan, liggen de vlegeljaren. Hij krijgt een lange broek, heeft last van de baard in de keel en meent recht te hebben op een huissleutel, om zelf te kunnen bepalen, wanneer hij thuis wenscht te komen. En intusschen ziet men hem ook nog wel eens stiekum met een spoortje of een auto spelen. In zijn optreden is hij min of meer onzeker, soms zelfs onhandig en stuntelig. „Te groot voor servet en te klein voor tafellaken,” oordeelt de familie, die overigens verbaasd is, hoe zoo'n knaap in een jaar, soms in enkele maanden, veranderen kan. Datzelfde hebben we met Indië beleefd. Wanneer iemand, die omstreeks 1900 is gerepatriëerd, nu nog eens weer op Java komt, wrijft hij zijn oogen uit. Dr. Colijn, die in 1915 een bezoek aan zijn vriend Idenburg, destijds Gouverneur-Generaal, had gebracht en 13 jaar later nog eens een reis naar de koloniën maakte, erkende bij dit laatste bezoek eerlijk, dat hij Indië niet meer her-

kende. En van hem kunnen we toch verwachten, dat hij zijn lectuur over de rijksteelen buiten Europa wel heeft bijgehouden.

Indië heeft de laatste tientallen jaren een overgangstijd doorgemaakt. Het ligt niet op onzen weg, te beoordeelen, hoever het reeds gevorderd is op den weg naar „den staat der volwassenen,” maar het is niet te ontkennen en evenmin te betreuren, dat het tijdstip der meerderjarigheid nadert.

Het Oosten ontwaakt. Dat openbaart zich vooral op politiek gebied. In het begin van deze eeuw was er geen sprake van volksinvloed, van medezeggenschap, van staatkundige partijen of een Inheemsche pers. Maar dan breken de Westersche ideeën zich baan en openbaren zich in velerlei opzicht. Techniek en onderwijs grijpen diep in het starre Oostersche leven in, het hechte gebouw van de adat schudt en scheurt door de mokerslagen van de moderne krachten. De overwinning van Japan op den Russischen kolos maakt diepen indruk in Oost-Azië, de geweldige ontwikkeling van het land van de Rijzende Zon toont, dat het Oosten in technisch en militair opzicht niet de mindere behoefte te zijn van het Westen.

Op Java openbaarde zich dit ontwaken allereerst in een zucht naar ontwikkeling en dan speciaal naar Westersch Onderwijs. De Hollandsch-Inlandsche scholen zijn er het gevolg van geweest. En deze ontwikkeling was zelve weer oorzaak, dat er al meer gestreefd werd naar materiële en intellectueele verheffing, zoodat dit onderwijs tegelijk oorzaak en gevolg was van het ontwaken van den Oosterling op Java en enkele andere eilanden van den Archipel.

Een pionierster. Aanvankelijk was er bij deze beweging nog geen politiek in het spel. Als voorbeeld wijs ik op het edele streven van *Raden Adjeng Kartini*, de dochter van den regent van Japara. Met heel haar vermogen streed zij voor de verheffing van haar volk. Zij verzette

zich tegen de adat, die het meisje van adel tusschen de hooge muren van de kaboe-paten opsloot en een huwelijk op bevel voorschreef. Gebroken moest worden met de gedachte, dat het meisje een wezen van minder waarde was dan de jongen, dat de toekomstige moeder geen ontwikkeling noodig had. Hartstochtelijk kwam zij op tegen de vernederingen, de vrouw in het polygame huwelijk aangedaan. Zij vroeg ontwikkeling van geest en gemoed der Javaansche vrouwen en vrijmaking van den huwelijksdwang. In de eerste plaats vroeg zij dit voor de dochters van den priajistand, den Javaanschen adel, om op die wijze straks heel het volk vooruit te brengen. „Geef den Javaan onderwijs,” zoo klonk haar leus. In eigen kring ondervond zij tegenwerking en verdachtmaking, maar dat ontmoedigde haar niet. Met tal van vooraanstaande en edele personen besprak zij haar idealen; zij correspondeerde met Adriani, Nellie van Kol, Dokter Bervoets; de Directeur van Onderwijs zocht haar op, om haar meening over meisjesscholen te hooren. Een reis naar Nederland stond op het program. Minister Idenburg zorgde voor de fondsen. Zij is echter op Java gebleven op aanraden van haar vrienden en in 1903 huwde zij met den regent van Rembang, aan wiens zijde zij haar strijd voor het welzijn van haar volk hoopte voort te zetten; en tevens wenschte zij te zijn een moeder voor de zes kleine kinderen van haar man. Hoe overvol van jubel zijn haar brieven uit dien tijd. Dit was het, wat zij begeerde: een harmonisch huwelijk. „Nu ben ik een jonge vrouw en moeder, wie het geluk uit de oogen straalt en wier mond en pen geen woorden kunnen vinden, om haar weelde uit te juichen.”

Helaas, reeds het volgende jaar overleed zij, vier dagen na de geboorte van haar zoontje. Maar tevergeefs had zij niet geleefd. „Uit den dood van de jonge lentebloesem rijpt de goede vrucht,” schreef zij eens en dat woord is op haar zelve van toepassing geweest. Haar brieven zijn door haar vrienden gebundeld en uitgegeven onder den titel: *Door duisternis tot licht*. De Kartinischole zijn de schoon-

ste monumenten, die voor haar zijn opgericht. Thans vindt het monogame huwelijk steeds meer ingang, het Inheemsche meisje op de Lagere School is nu een normale toestand en op de Middelbare en zelfs de Hoogeschool treft men haar aan.

„Het schoone streven.” Een andere uiting van den nieuwen tijd was de oprichting van Boedi Oetomo, het schoone streven. Deze vereeniging ging uit van Javanen, die een Westersche opleiding hadden genoten; ambtenaren, dokters, onderwijzers. Het aantal leden bedroeg na een jaar reeds meer dan 10000. Ook deze organisatie schreef de verheffing van het Javaansche volk in haar vaandel en achtte onderwijs daartoe de eerste voorwaarde. Verder propageerde zij de betere medische verzorging van de bevolking en de economische verheffing. Het denkbeeld, dat een zoon uit den adelstand alleen den ambtelijken loopbaan mag kiezen, vond bestrijding. Ook als dokter of onderwijzer kan hij zijn volk groote diensten bewijzen. Niet rang of afkomst bepaalt iemands verdienste, maar zijn arbeid. Vandaar de steun aan jonge menschen uit behoeftige gezinnen, die aanleg voor studie hadden. Het was een eerste aanval op de adat. Boedi Oetomo stond, hoewel de leden vrijwel alle Mohammedanen waren, sympathiek tegenover de zending, omdat ook deze door onderwijs en medische dienst meewerkt aan de verheffing van het volk. Zoo werd de eerste Christelijke Hollandsch-Inlandsche school te Batavia gesticht met steun van de afdeeling van deze vereeniging!

Beide uitingen van het nieuwe leven openbaarden zich dus op sociaal terrein. Politiek was, althans in den aanvang, bij Boedi Oetomo contra-bande.

Later veranderde dit en ontstonden ook nieuwe vereenigingen, nu niet alleen van intellectueelen, maar van het volk. En zij bepaalden zich niet tot het maatschappelijk leven, maar wierpen zich ook in den politieken strijd. Voor

we deze stroomingen bespreken, is het gewenscht, de staatkundige veranderingen in Indië te bespreken.

Bij uitsluiting. De Grondwet van 1815 bepaalde, dat de Koning *bij uitsluiting* het opperbestuur had over de volksplantingen en bezittingen van het Rijk in andere werelddeelen. Hoewel Thorbecke een eenigszins andere uitlegging aan dit artikel wilde geven, is men er het algemeen over eens, dat de woorden „bij uitsluiting” elke bemoeienis van de Staten-Generaal met koloniale zaken onmogelijk maakten. De praktijk was hiermee in overeenstemming. Alleen leeningen ten bate van de koloniën hadden natuurlijk de toestemming van de beide Kamers noodig. Overigens was het bestuur van de overzeesche bezittingen een aangelegenheid van den koning en van hem alleen. 1840 bracht weinig of geen verandering. Slechts werd de verplichting voorgeschreven, aan de Kamers een staat te verstrekken met de „ontvangsten en uitgaven van opgemelde volksplantingen en bezittingen.” Was er een batig saldo, dan zou de bestemming daarvan bij de wet worden geregeld. Hoe dat batig saldo werd verkregen, wat er in Indië gedaan werd, dat ging de volksvertegenwoordiging niet aan. En dat de laatste bepaling in die dagen van het cultuurstelsel geregeld moest worden toegepast, zagen wij reeds. Elk jaar leverde Indië zijn aandeel voor de be-rooide Nederlandsche schatkist.

Nà 1848. De groote grondwetsherziening bracht ook verandering in het koloniaal bestuur. De woorden „bij uitsluiting” vervielen. Voortaan zouden belangrijke zaken door Koning én Staten-Generaal worden geregeld en de minister van Koloniën werd evenals zijn collega's staatsrechtelijk verantwoordelijk voor zijn beheer aan de Kamers. Enkele wetten werden imperatief voorgeschreven en daaronder was wel de belangrijkste: de wet op het regeeringsreglement voor Indië. Dat regeeringsreglement regelt het bestuur over Indië en is wel terecht de Indische

grondwet genoemd. Zoo kregen de Staten-Generaal invloed op de koloniale aangelegenheden en kan men ieder jaar weer in de Handelingen de debatten tusschen conservatieven en liberalen lezen over het cultuurstelsel en andere brandende kwesties. Zelfs is de groote ministeriële crisis van 1866 een gevolg van het feit, dat de Kamer haar ontevredenheid uitsprak over de houding van den minister van koloniën.¹⁾

Principiëel beteekende deze wijziging voor Indië niets. Zelf had het niets te zeggen, evenmin als vóór 1848. Of het opperbestuur bij uitsluiting door den Koning werd uitgeoefend, óf dat het in handen was van Kroon en Kamer, beteekende in den grond van de zaak hetzelfde.

Er werd, zoo kon men terecht in Indië zeggen, beslist *over* ons, maar *zonder* ons. Zelfs de Nederlanders in de koloniën hadden in geen enkel opzicht een stem in het kapittel.

Dat wil niet zeggen, dat de wijziging van 1848 voor Indië zonder beteekenis was. Tal van deskundigen, oud-gasten, konden in de Kamer hun adviezen geven en critiek uitoefenen. Van den Höevell moest Indië verlaten, maar deed als afgevaardigde van Tiel, zijn bezwaren tegen het cultuurstelsel in het parlement hooren. We noemen hier verder mannen als Keuchenius, Franssen van de Putte, Van Dedem, Van Deventer, Van Kol, Idenburg, Colijn.

In Indië zelf kwamen alle draden te Buitenzorg bijeen. De „toean besar” had alles alléén te zeggen en was alleen verantwoordelijk aan den minister in het Moederland. De hiërarchie en de centralisatie waren *de* kenmerken van het bewind. Dat heeft geduurd tot het begin van deze eeuw. Toen kwam de eerste wijziging en wel door de decentralisatie-wet van Idenburg. Daardoor werd het mogelijk, dat rechtsgemeenschappen in het leven werden geroepen, die

¹⁾ Motie Keuchenius, waarin deze het aftreden van Minister Mijer en diens direct daarop gevolgde benoeming tot Gouverneur-Generaal, afkeurde. Deze historie leze men in Diepenhorst: Onze strijd in de Staten-Generaal, deel II.



Geref. Kerk te Medan.
(foto Geref. Zend. Bureau).



Dessaschool.

(foto Kol. Instituut).



Chr. H.B.S. V, Chr. Kweekschool en de Chr. Alg. Mid. School te Batavia C.

overeenkomst vertoonden met de Nederlandsche provincies en gemeenten. Zij kunnen verordeningen maken en hebben eenige geldmiddelen. Raden worden gedeeltelijk gekozen, gedeeltelijk benoemd, om stad of gewest te besturen. En dit was weer oorzaak, dat de politieke ontwikkeling een duwtje kreeg. Immers waar gestemd moet worden, is partijvorming haast noodwendig. We komen daarop straks terug.

De Volksraad. Maar in 1917 werd een nieuwe stap gedaan. Toen werd de Volksraad ingesteld, een volksvertegenwoordiging in den dop. Reeds vroeger hadden verschillende ministers, anti-revolutionnaire zoowel als liberale pogingen gedaan, om een soort vertegenwoordigend lichaam in te stellen, desnoods door uitbreiding van den Raad van Indië.

De Volksraad, door Minister Pleyte in het aanzijn geroepen, telde 39 leden en had in den beginne alleen adviseerende bevoegdheid. Slechts de kleinste helft van de leden (19) werden verkozen, de overigen werden door de Regeering aangewezen. De begroting was de hoofdmoot, die door het nieuwe lichaam zou worden behandeld.

Niet ieder was met de nieuwe schepping ingenomen. Colijn wilde een anderen weg inslaan en met de autonomie van dessa en regentschap beginnen en op die wijze de neiging tot politieke zelfstandigheid in juiste banen leiden. Nu „zal men gevaar loopen een groot politiek mandarijnendom te krijgen.” En Van Kol sloot zich bij hem aan. De instelling van den Volksraad moest de sluitsteen van de ontvoogding zijn en niet het begin. Maar het wetsvoorstel werd aangenomen en de Volksraad kwam er. De revoluties van 1918 hadden ook in Indië invloed, de debatten in den Volksraad werden scherp, de Gouverneur-Generaal zelf sprak van verschuiving van bevoegdheden, versnelling van het tempo en een snelle verwezenlijking van noodzakelijke hervormingen.

Geen koloniën meer. De Grondwetsherziening van 1922 bracht de groote wijziging. Niet langer werd gesproken van het Rijk en zijn koloniën en bezittingen, maar artikel 1 luidt thans: Het Koninkrijk der Nederlanden omvat het grondgebied van Nederland, *Nederlandsch-Indië*, *Suriname en Curaçao*. De vier rijksdeelen naast elkaar. Er is veel strijd geweest over den uitleg van dit artikel,¹⁾ maar hierover zijn allen het wel eens: zij luiden een nieuw tijdperk in. Van even groote beteekenis was de bepaling, dat de regeling van de inwendige aangelegenheden van de drie rijksdeelen over zee overgelaten wordt *aan de aldaar gevestigde organen*, op de wijze bij de wet vast te stellen (uitzonderingen daarop mogelijk²⁾). Deze wet kwam in 1925 tot stand en draagt den naam: *Wet op de Staatsinrichting van Nederlandsch-Indië*. De Volksraad heeft thans veel uitgebreider macht. Hij maakt met den Gouverneur-Generaal de Indische wetten — de ordonnanties — heeft het budgetrecht, het recht van amendement, initiatief en interpellatie. Wel is het parlementaire stelsel niet ten volle ingevoerd,²⁾ maar toch is practisch de geheele gewone wetgeving voor Indië overgelaten aan den Gouverneur-Generaal in overeenstemming met den Volksraad.

Er zijn geen 39 leden meer, maar 61. Het lid-voorzitter wordt door de Koningin benoemd, 38 leden worden verkozen en 22 door den Gouverneur-Generaal benoemd. De verkiezing geschiedt nog niet rechtstreeks, maar door de locale raden, waarover straks nader. De benoemingen door den Gouverneur-Generaal geschieden na de verkiezing en bedoelen een correctie op de keuze. Op die wijze kunnen vertegenwoordigers van partijen, die het niet tot den kiesdeeler hebben gebracht, toch een kans krijgen en

¹⁾ Prof. Eygeman: *Indië en het Koninkrijk*. Mr. Huart: *De Grondwetsherziening van 1917 en 1922*.

²⁾ De departementshoofden zijn b.v. niet ministeriëel verantwoordelijk en bij niet overeenstemming tusschen G.G. en V.R. heeft de Landvoogd het recht de ordonnantie tóch in te voeren. De V.R. heeft dan het recht van beroep op de Regeering in het Moederland. De begroting moet nog goedgekeurd worden door de Staten-Generaal.

bovendien is de Landvoogd op die wijze in staat, deskundigen te hooren (personen uit de cultures, den handel, de werknemersorganisaties enz.)

Oorspronkelijk waren van de 60 in Indië gekozen of benoemde leden 30 Nederlanders, 25 Inheemsche vertegenwoordigers en 5 Vreemde Oosterlingen (Chineez en Arabieren). In 1929 is dit gewijzigd en zijn de getallen voor de Nederlanders en Inlanders omgewisseld, wat in die dagen nog al heel wat deining veroorzaakte en aanleiding gaf tot den — hoewel foutieven — naam: de Inlandsche meerderheid.

De Volksraad vergadert slechts tweemaal per jaar. De Junizitting wordt door den Landvoogd plechtig met het uitspreken van een „troonrede” geopend. Zij duurt een paar maanden. De Februarizitting is nog korter, zoodat het college elk jaar een maand of acht op reces is. Daar de wetgeving gedurende die vacantie niet stil kan staan, is een college van gedelegeerden gevormd, gekozen uit en door den Volksraad, bestaande uit 15 (vroeger 20) leden, dat in de „volksraadlooze” maanden de wetgevende macht uitoefent. De „grootte” Volksraad bepaalt zich feitelijk alleen tot de behandeling van de begrooting.

Verdere decentralisatie. De autonomie en het zelfbestuur zijn ook doorgevoerd in de onderdeelen van Indië. Op Java zijn drie provincies gevormd, die bestuurd worden door den Provincialen Raad onder voorzitterschap van den Gouverneur. Een college van gedeputeerden voert met den Gouverneur het dagelijksch bestuur. Wegen en waterstaat zijn de voornaamste objecten, die dit bestuur verzorgt. Men ziet, dat deze provincies in alles overeenkomen met die van het Moederland. De leden worden gedeeltelijk benoemd, gedeeltelijk voor de locale raden gekozen. Ook hier zijn alle drie bevolkingsgroepen weer vertegenwoordigd.

De regentschappen en stadsgemeenten komen overeen met de Nederlandsche gemeenten. De eerste zou men kun-

nen vergelijken met de plattelandsgemeenten, de laatste met onze steden.

De regentschapsraad, het college van gecommitteerden en de regent zijn de drie organen van het regentschap, in de stadsgemeenten zijn gemeenteraden, wethouders en een burgemeester.

Deze instanties zorgen voor de locale wegen, straatverlichting, waterleiding, hygiëne, brandweer en dergelijke zaken.

Regentschapsraden en gemeenteraden worden tezamen locale raden genoemd. Zij vormen de kiescolleges voor den provincialen raad en den Volksraad. Alleen voor den gemeenteraad kan de Europeaan rechtstreeks zijn stem uitbrengen, de Inlander voor beide locale raden.

Buiten Java zijn in sommige ontwikkelde gebieden (b.v. de Minahassa) ook locale raden. Overigens is het zelfbestuur daar nog niet ingevoerd. Ook de drie nieuwe provincies Sumatra, Borneo en de Groote Oost (Celebes, de Molukken en de kleine Soenda-eilanden) hebben nog geen provincialen raad. De hervorming is hier alleen nog maar administratief, nog niet staatkundig.

Naast deze bestuursindeeling hebben we de administratieve en spreken we van de ressorten van Gouverneur, Resident, Assistent-Resident en kennen we controleurs, civielgezaghebbers en andere autoriteiten, terwijl de Inheemsche hierarchie bestaat uit: regent, wedana en assistent-wedana. Tenslotte zouden we nog kunnen wijzen op de dorpsgemeenschap, waaraan een groote mate van vrijheid is toegekend.

De zelfbestuursgebieden, die door afhankelijke vorsten worden bestuurd (in het geheel een 300) noemden we reeds in een vorig hoofdstuk. Waar dit werk geen leerboek voor staatsinrichting is, moeten we met deze opsomming volstaan.

Politieke partijen. Er is een wisselwerking tusschen de ontvoogding en het ontstaan en de ontwikkeling van de

partijgroepeering. De instelling van raden, zoo merkten we op, werkte het ontstaan van verschillende partijen in de hand, de partijen op hun beurt drongen in den regel op meer zelfstandigheid aan.

Onder de Europeanen speelden evenals in het Moederland godsdienstige factoren een rol, maar daarnaast ook afkomst, het zgn. trekkers- en blijverselement. Een voorbeeld van de eerste vormen de *Chr. Staatskundige* en de *Indisch Katholieke partij*. Laatstgenoemde sluit zich nauw bij de R.K. Staatspartij aan, de C.S.P. wordt gevormd door de menschen, die in Nederland a.r. of c.h. zijn. Vroeger noemde deze groep zich de Christelijk *ethische* partij, maar toen onder het regime van Gouverneur-Generaal De Graaf dit woord een minder gunstige beteekenis verkreeg en haast synoniem werd met *slap*, is men tot naamswijziging overgegaan. Zij acht het Christendom van centrale beteekenis voor alle terreinen van het leven en streeft er mitsdien naar, de inzettingen Gods, zooals die in de Heilige Schrift, natuur en geschiedenis zijn geopenbaard aan het staatkundig leven ten grondslag te leggen. Wat de verhouding tusschen Nederland en Indië betreft, ziet zij in het bestaan van deze verhouding een door God aan Nederland opgelegde roeping, welke de verplichting medebrengt, door opvoeding van de Indische volkeren, te streven naar autonomie van Nederlandsch-Indië, gepaard met krachtige aankweeking van het saamhorigheidsbesef tusschen Nederland en Indië. Zij acht de Overheid geroepen tot handhaving der goddelijke inzettingen en tot stuiting van de zonde op publiek terrein tot heil van land en volk. Zij verlangt handhaving van de gewetensvrijheid en eerbiediging van de godsdienstige overtuiging, voorzover zij niet indruischt tegen de openbare eerbaarheid en orde of de persoonlijke vrijheid.

Het rassenverschil kan natuurlijk het criterium niet zijn en zoo roept zij ook den Indo-Europeaan in haar gelederen en vormen de C.S.P. Volksraad-leden met de Christenen onder de Inheemsche leden één fractie.

Het *Indo-Europeesch Verbond* bestaat hoofdzakelijk uit Europeanen van gemengden bloede, de blijvers. Dit deel van de bevolking heeft langen tijd een minderwaardige positie ingenomen. Tot hogere ambten konden zij niet komen, ook al door het gebrek aan onderwijsinrichtingen. Een klerkenbaantje of de betrekking van commies was vaak het eenige, wat voor hen bereikbaar was. Velen leefden in zeer armoedige omstandigheden. Daarin is een groote verandering gekomen en niet het minst door het I.E.V., dat opkwam voor de rechten van den Indo. Veel maatschappelijk en sociaal werk is door deze organisatie verricht, scholen zijn gebouwd, cursussen ingesteld, kolonisatie bewerkstelligd enz., maar daarnaast heeft het Verbond zich ontwikkeld tot de sterkste Europeesche politieke partij, die in de verschillende raden een grooten invloed bezit. De eminente leider De Hoogh (in 1939 overleden) was een groot organisator. Zijn doel was *alle* Indo-Europeanen, zonder onderscheid van godsdienst, in één verband, wat natuurlijk nog al eens wrijving met de „confessioneele” partijen gaf.

Als vierde groep noemen we de *Vaderlandsche club*, die hoofdzakelijk uit „trekkers” bestaat en die den nadruk legt op den band met Nederland. De zoogenaamde Inlandsche meerderheid en het regime De Graaf zijn niet vreemd aan het ontstaan van deze groep. In wezen is de club liberaal, vaak met een conservatief tintje.

Er zijn nog partijen geweest, zooals de Pol. Ec. Bond, de Ind. S.D.A.P. en andere, maar zij zijn óf ter ziele, óf hebben weinig beteekenis meer.

Inheemsche partijen. Over „Boedi Oetomo” spraken we reeds. Een geheel andere beweging, die haar aanhangers niet vond in de hogere standen, was de Sarekat Islam. Zij ontstond in 1912 en had in den aanvang een godsdienstig-economisch karakter. De concurrentie en woekerpraktijken van vele Chineezers gaven den stoot tot de oprichting. In



Gouverneur-Generaal Tjarda van Starckenborg-Stachouwer leidt een regentenconferentie op Midden-Java. Achter de ballustrade in het midden de landvoogd.
(foto „d'Oriënt”).



DE WITTE P. DE ALDERDE LAMONT GEDR.

„Diploma” van de Lombokstrijders, waarbij zij gerechtigd worden verklaard, het Lombokkruis te dragen.

de doelstelling werd gesproken van het bevorderen van den handelsgeest, de oprichting van coöperaties, het verleen van crediet, het bevorderen van het handwerk en de zorg voor het trouw blijven aan den Islam. Op politiek gebied verklaarden de leiders zich volkomen loyaal. De erkenning van deze organisatie bracht de regeering in moeilijkheden. In den grond van de zaak was het een revolutie. De bevolking wilde buiten haar natuurlijke hoofden om, haar belangen bevorderen. Toch is Idenburg tot de goedkeuring van de statuten overgegaan, een daad, waarom hij door practisch alle deskundigen is geprezen.

De coöperaties en bankjes waren echter al gauw op de flesch en hoe langer hoe meer ging de S.I. het politieke pad op. Tal van extremisten stuurden op revolutionnaire daden aan. Wel werden zij uitgeworpen, maar dat beteekende tevens, dat de S. I. veel van haar beteekenis verloor. De uitgestootenen richtten nieuwe partijen op, onder meer de Partai Kommunist India, die onder invloed van Moskou stond. Ook Nederlandsche revolutionnaires speelden een rol in deze beweging. Het kwam tot stakingen, misdadige elementen werden aangenomen, om de bevolking tot het lidmaatschap te bewegen onder schoone beloften of.... bedreiging. Eind 1926 kwam het tot een opstand op West-Java en het volgend jaar in de Padangsche landen. De regeering, die lang gods water over gods akker had laten loopen, greep nu krachtig in en verschillende schadelijke elementen werden naar Boven-Digoel verbannen. Sedert was de communistische invloed uitgeschakeld. Trouwens, Noë zegt terecht, dat een landbouwende bevolking geen aanleg heeft voor het communisme.

Te sterker werd het nationalisme. *Indonesia Merdeka*¹⁾ werd het wachtwoord, los van Nederland de bedoeling. Sommige groepen wenschten zelfs in het geheel geen samenwerking met de Nederlandsche regeering en stelden zich dus naar het voorbeeld van de aanhangers van Gandhi

¹⁾ Vrij Indië.

op het non-coöperatie standpunt. Andere partijen gingen minder ver en namen wel zitting in de vertegenwoordigende lichamen, maar maakten daar propaganda voor hun idealen.¹⁾

We zullen den lezer niet vermoeien met het opsommen van al de Inheemsche partijnamen, die soms een formidabele lengte hebben.²⁾

In de laatste jaren is een ommekeer merkbaar. Het „Indonesia Merdeka” werd vervangen door „Indonesia Raja,” groot Indië, een feit, waaraan de internationale toestanden in het Verre Oosten ook niet vreemd zijn. De algeheele vrijmaking is minder actueel geworden, voor verwisseling van „overheerscher” voelt men nu ook niet bepaald veel. Een dominion-status is bij velen verkieslijker en daarop wordt dan ook aangestuurd. Op een der laatste congressen werd gezegd: „Wij steken de hand naar de Nederlanders uit tot samenwerking,” een toon, die men enkele jaren geleden niet hoorde.

Voogd en pupil. Dikwijls wordt voor de verhouding van Moederland en Koloniën, die van voogd en pupil gekozen. Beter nog kan men spreken van ouders en kinderen. In het begin van dit hoofdstuk wezen wij er reeds op, dat het ondoenlijk is, maar ook verkeerd, als de ouders hun kinderen „klein” willen houden. Er komt een tijd, dat zij de lange broek aan moeten hebben of het haar — tenminste vroeger — willen opsteken. Door dwang alleen de groter wordende zoons of dochters aan het ouderlijk huis te willen binden, werkt averechts.

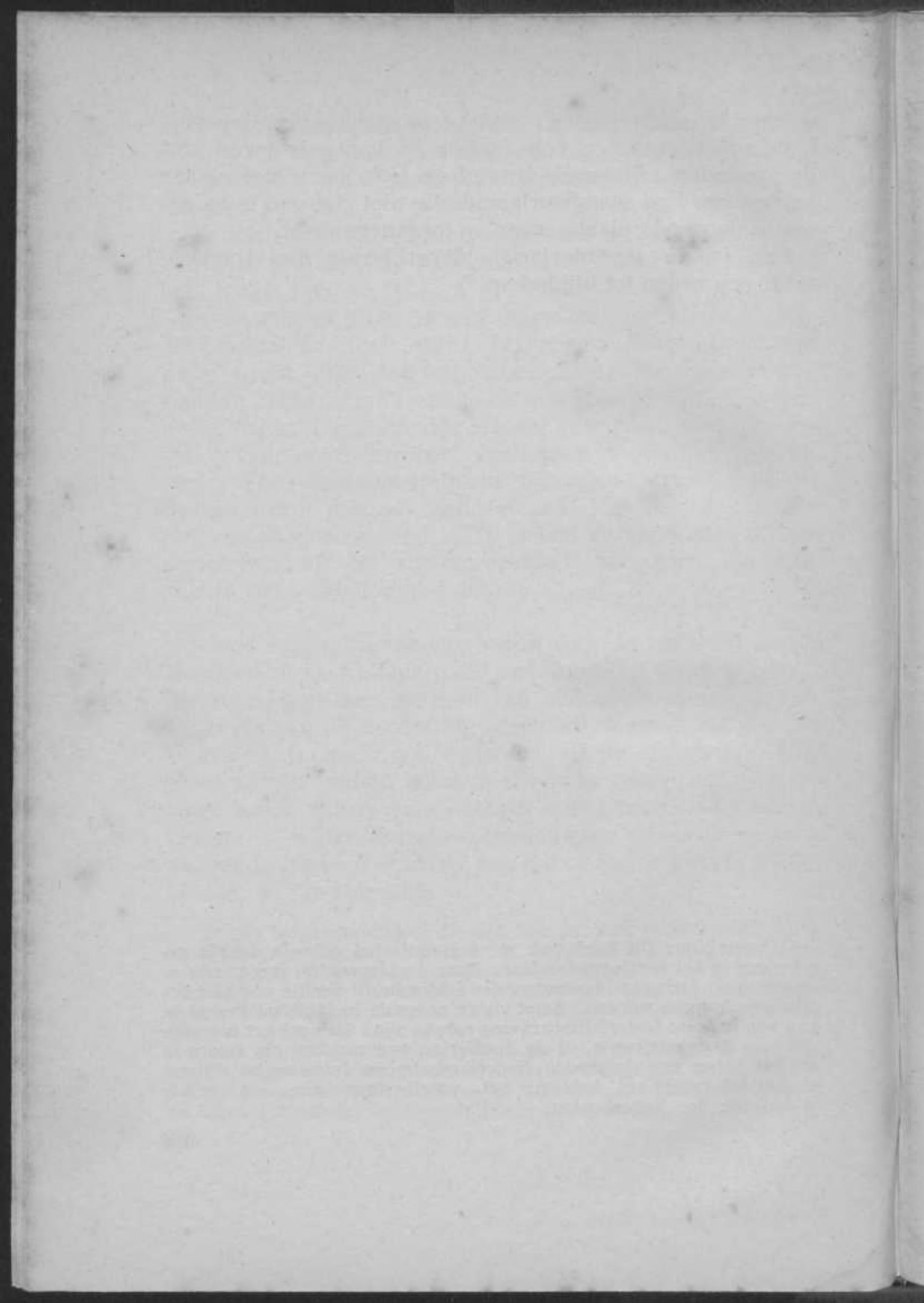
¹ Er zijn ook nog partijen, die één bepaald volk vertegenwoordigen, b.v. de Soendanezen, de Amboneezen, de Bataks en de Menadoneezen. Verschillende Inheemsche partijen hebben zich weer aangesloten tot federaties. In den Volksraad heeft men op die wijze een tweetal nationale fracties, de Parindra (Partij Indonesia Raja) en de Gerindo (Gerakan Indonesia Raja).

² Als voorbeeld van een langen naam noemen we de Permoefakatan Perhimpoean-Perhimpoean Politiek Kebangsaan Indonesia, de P.P.P.K.I., een federatie, waartoe in 1927 Boedi Oetomo, Pasoendan, de Sarekat Madoera, de Sarekat Islam e.a. toetraden.

Daar is echter ook een andere mogelijkheid. Een verhouding als tusschen vele ouders en hun getrouwde kinderen: beide zelfstandig levend en toch nauw met elkaar verbonden. Een saamhorigheid, die niet gegrond is op gezag in de eerste plaats, maar op toegenegenheid.

Dan is de meerderjarigheidsverklaring niet tragisch, maar een reden tot blijdschap. ¹⁾

¹⁾ Opmerking: Dit hoofdstuk werd evenals het geheele deeltje geschreven in het eerste oorlogsjaar. Door de „Japansche jaren” zijn er groote veranderingen ingetreden, die echter in dit deeltje nog niet beschreven kunnen worden. Eerst als de anarchie in Indië geëindigd is, kan van verdere historiebeschrijving sprake zijn. Dan zal het mogelijk zijn, om te constateeren, of de opoffering van mannen als Doorman en het lijden van duizenden Nederlandsche en Inheemsche rijksgenooten tot vrucht zal hebben: het voortbestaan van het groote Koninkrijk der Nederlanden.



I N H O U D.

	Blz.
HOOFDSTUK I: Het moeilijke begin	3
„ II: Twee bloedige oorlogen	11
„ III: Batig slot	27
„ IV: Atjeh	46
„ V: Van nominaal tot effectief ge- zag	69
„ VI: Met volle zeilen	93
„ VII: Predikt het evangelie	113
„ VIII: Het opbouwen van goede scho- len.	138
„ IX: Naar de meerderjarigheid	155

